

ISSN 2413-4953

Т

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Р А Н З И Т Н А Я

Э

КОНОМИКА

В НОМЕРЕ:

1
2020

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫ РЕСУРСТАРЫН ТИІМДІ
ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

BANKING SECTOR ANALYSIS

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ
ПРОЦЕДУР ПРИ АУДИТЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

ТРАНЗИТНАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан в области экономических наук, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

На страницах журнала Вы найдете широкий спектр различных мнений и полезную информацию по вопросам экономической политики, разработки экономического механизма индустриально-инновационного развития Казахстана, проблемам развития отдельных отраслей и сфер экономики.

Публикации журнала ориентированы на специалистов и аналитиков республиканских и региональных органов управления, государственного сектора экономики, крупных народнохозяйственных структур, высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, студентов, магистрантов, докторантов и круг читателей, проявляющих профессиональный интерес к проблемам социально-экономического развития. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Периодичность выхода журнала – один раз в 3 месяца.

Подписку на журнал можно оформить во всех почтовых отделениях «Казпочта», в подписных агентствах «Казпочта», «Евразия-Пресс», «Эврика-Пресс».

Индекс подписки 75781. Подписная цена на год для физических и юридических лиц – 11 200 тенге.

Издатель ИП «ХАНШАЙЫМ»:
ИИК KZ90826A1KZTD2020958, КБЕ 19
в Филиале АО «АТФ Банк» г. Алматы:
БИК ALMNMKZKA, БИН 721019401132

Условия подписки и размещение статьи
Обращаться в редакцию по адресу:
050000, г. Алматы, мкр. Мамыр-1, д. 29/7, офис 156
Сайт: www.tranzit-as.kz
E-mail: tranzit_ek@mail.ru, aijan1910@mail.ru
Телефоны: 8 (747) 373 93 26, моб. 8 (701) 373 93 26

ISSN 2413-4953

Научно-практический
журнал
«Транзитная экономика»

Издается с июля
1997 года

Учредитель:
ИП «Ханшайым»

Главный редактор
Айжан Асилова

Редакционная коллегия:

Узан Искаков

(Казахстан)

Асан Сатмурзаев

(Казахстан)

Данагуль Глеужанова

(Казахстан)

Валентина Бондаренко

(Россия)

Петя Колева (Франция)

Нина Дюлгерова

(Болгария)

Ерканат Темирханов

(Казахстан)

Жангельды Шимшиков

(Казахстан)

Салима Барышева

(Казахстан)

Назгуль Шамуратова

(Казахстан)

Махаббат Жамкеева

(Казахстан)

Petr Hajek (Чехия)

Журнал
зарегистрирован
в Министерстве
связи и информации
Республики Казахстан

Свидетельство
№ 14503-Ж

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

- Байдаулетов М.Б., Халмұхамет А.С.**
Стратегиялық талдау ұйым стратегиясын
әзірлеудің ажырамас бөлігі ретінде..... 4
- Nurgalieva G.K., Yerzhan G.**
Calculating the cost of production in an
innovative economy: «direct-costing» system..... 10
- Глеужанова Д.А., Рымқұлова Ә.Ж.**
Қазақстан Республикасында шағын және орта
бизнес субъектілерін салықтық ынталандыру
бағыттары..... 18

ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ
ИНТЕГРАЦИЯ

- Асилова А.С., Абдиманапов Е.**
Кәсіпорынның қаржылық ресурстарын тиімді
басқару және пайдалану..... 25
- Барышева С.К.**
Некоторые аспекты применения аналитиче-
ских процедур при аудите финансовой отчет-
ности..... 32
- Zhandaraly Z., Karabayeva Zh.**
Banking sector analysis..... 37
- Исаева А.Т.**
Қазіргі кездегі екінші деңгейдегі банктердің
қаржылық тұрақтылығының факторларын
талдау..... 45
- Искакова М.С., Аманбаева А.А.**
Шағын кәсіпорындардың инновациялық
әлеуетін арттыру жолдары..... 53

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

За содержание публикуемых в журнале авторских материалов и рекламы редакция ответственности не несет.
Мнение автора не всегда совпадает с мнением редакции

Подписной индекс
75781

Формат 70×108 1/16.
Бумага офсетная
Печать Riso
Тираж 500 экз.
Цена договорная

050000, г. Алматы,
мкр. Мамыр-1, д. 29/7,
офис 156

Тел.: 8 (747) 373 93 26,
8 (701) 373 93 26

<http://tranzit-as.kz/>
tranzit_ek@mail.ru,
aijan1910@mail.ru

Отпечатано в
издательском
центре журнала
«Транзитная экономика»

©Транзитная экономика
2020

Низамдинова А.К., Курманбай А.К. Ұйымның қаржы ағындарын бақылау.....	63
Джаншанло Р.Е., Жакенова М.Б. Отражение человеческого капитала в учете и отчетности.....	70
Байдаулетов М.Б., Қалиділда А.М. Сақтандыру ұйымдары қызметінің есептілігіне аудит пен талдау жүргізудің ерекшеліктері.....	77
Байдаулетов М.Б., Әлімбаев Г.Қ. Агроөнеркәсіп кешенінде бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ерекшеліктері.....	86
ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ	
Бердимурат Н., Көкімбек Ж.Е. Криптовалюта қазіргі ақпараттық экономиканың феномені ретінде.....	94
Бейсенұлы Ж. Совершенствование государственной политики в сфере местного самоуправления в Республике Казахстан.....	107
Кожамет Е.Н. Основные направления совершенствования деятельности органов внутренних дел РК.....	112
Асилова А.С. Әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті – Қазақстан Республикасының аса ерекше, жетекші жоғарғы оқу орны.....	117
Әлмағанбет А., Жандосова А., Сырлыбаева Н.Ш. Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, ведущий вуз Казахстана.....	119
Сведения об авторах.....	120
Информация о членах редакционной коллегии.....	122
Требования к содержанию и оформлению статей	

МРНТИ 06.81.85

М.Б. Байдаулетов¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
А.С. Халмұхамет², магистрант

^{1,2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ ҰЙЫМ СТРАТЕГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУДІҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Түйіндеме. Мақалада стратегиялық талдаудың мәні, табиғаты мен маңыздылығы кәсіпорынның сәтті дамуының негізгі элементтерінің бірі ретінде берілген.

Стратегиялық мақсаттарды қалыптастыру және стратегияны әзірлеудің басты мәні – стратегиялық талдау. Оның көмегімен стратегия қолданыстағы баламалар жиынтығынан таңдалады, кәсіпорын басшылығы өзінің тиімді және перспективалы салаларына инвестиция салу мақсатында оның қызметін анықтайды және бағалайды. Стратегиялық талдау функцияларына сыртқы факторлардың тенденцияларын болжау және бағалау, стратегиялық баламаларды, ұйымның стратегиялық әлеуеті мен бәсекеге қабілеттілігін бағалау үшін пайдаланылатын стратегиялық ақпаратты құру және жинақтау кіреді. Стратегиялық талдау жоспарлау кезеңі ретінде стратегиялық мақсаттарды, стратегияларды әзірлеу және стратегиялық жоспарды қалыптастыру процестерін ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етуге бағытталған. Стратегиялық талдаудың негізгі әдістері бар. Кәсіпорын қызметіне сыртқы және ішкі ортаның әсері талданады және соған сәйкес стратегиялық талдау әдістерінің классификациясы жүргізіледі. Мақалада келесідей стратегиялық талдау түрлері қарастырылды: PEST талдау, SWOT-талдау, М. Портердің бес сыртқы күштерінің моделі және т.б. Ұсынылған стратегиялық талдау әдістері экономикалық талдау саласындағы соңғы жетістіктерге қолданылады. Стратегиялық талдау әдістері ішкі және сыртқы ортаның әлеуетін көрсетеді, аналитикалық өндіріс функциясы осы әлеуетті қолданудың тиімділігін өлшеуге мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: стратегиялық талдау, стратегиялық талдау әдістері, сыртқы және ішкі орта.

Кіріспе. Стратегиялық талдау бұл стратегия құру үшін ұйым жұмыс істейтін бизнес ортасында және ұйымның өзінде зерттеу жүргізу процесі.

Стратегиялық талдаудың бірнеше анықтамалары кездеседі, бірақ олардың барлығына тән келесідей ортақ белгілер бар:

1. Стратегияны қалыптастыруға қатысты деректерді анықтау және бағалау.
2. Талданатын сыртқы және ішкі ортаның ерекшеліктері.

3. Талдауда қолданылатын бірқатар аналитикалық әдістер.

Стратегиялық талдау процесі келесі кезеңдерден тұрады:

- ұйымның миссиясы мен мақсаттарын талдау;
- сыртқы ортаны талдау;
- ұйымның ішкі ортасын талдау;
- ортаны кешенді талдау.

Миссияны анықтау бәсекелестер арасындағы ұйымды сәйкестендіру және оның өнімдерін тану тәсілі болып табылады. Сыртқы орта контекстіндегі ұйым қызметін зерттеу жағдайды және оның Ұйымға әсері тұрғысынан бағаланатын оның жақын ортасын кешенді талдауды көздейді. Сыртқы ортаны талдау қоршаған ортаны бағалау мақсатында пайдаланылады, ол мынадай негізгі факторлардың мүмкіндіктері мен қауіптерін бағалауды жүргізеді:

- жұмыс істеу саласының басты экономикалық сипаттамалары;
- саладағы бәсекелестік деңгейі;
- бәсекелестер құрамындағы және сыртқы ортадағы өзгерістердің алғышарттары;
- бәсекелестердің күшті және әлсіз жақтары;
- бәсекелестердің қызметіндегі ықтимал өзгерістер;
- бәсекелестік күресте табыстың негізгі факторлары;
- табыс перспективасы және саланың жалпы тартымдылығы [4].

Ішкі ортаны бағалау кезінде ұйымның әлеуетін оның мақсатына сәйкес зерттеу жүзеге асырылады. Тиісінше ұйымның күшті және әлсіз жақтары анықталады. Ішкі ортаны бағалау кезінде ұйымның әлеуетін оның мақсатына сәйкес зерттеу жүзеге асырылады. Тиісінше ұйымның күшті және әлсіз жақтары анықталады.

Қолданылатын және қолда бар әлеуетті зерттеу талдау нәтижесінде ұйымның стратегиялық ұстанымы анықталады.

Стратегиялық талдаудың негізгі мақсатына қатысты әртүрлі көзқарастар бар. Бірақ олар аралас сипатқа ие және бір-бірімен белгілі бір салаларға назар аударумен ғана ерекшеленеді [7].

Жалпы алғанда, стратегиялық талдаудың негізгі мақсаты бизнестің қазіргі және болашақ әл-ауқатына әсер ететін негізгі факторлар туралы түсінік қалыптастыру және сайып келгенде стратегияны таңдауды анықтау деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, компания үшін стратегиялық жетістік факторларын іздеу. Бұл көзқарас стратегиялық талдаудың мәні болып табылады.

Сараптамалық бөлім. Стратегиялық талдау кезінде пайдаланылатын ақпарат көздері сыртқы және ішкі болып бөлінеді. Сыртқы көздерге мыналар кіреді: нарықтық шолулар, аналитикалық мақалалар, жарнама, статистика, әртүрлі мәліметтер базасы, сараптамалық бағалар; жүргізілген зерттеулер туралы ақпарат және т.б. Ішкі көздерге мыналар жатады: бухгалтерлік (қаржылық) бухгалтерлік есеп және есептілік деректері; статистикалық есеп пен есептіліктің деректері; алдыңғы зерттеулер туралы есептер және басқалар. Кәсіпорынның макро орта факторларын талдау әдістерінің ең танымал және кең қолданылатыны STEP-талдау болып табылады. Бұл қоршаған ортаның нақты жағдайға тигізетін әсерін кеңірек қарастыруға мүмкіндік береді [2].

СТЕР әдісіне сәйкес шартты түрде ұйым жұмыс істейтін сыртқы орта төрт секторға бөлінеді:

- 1) әлеуметтік орта;
- 2) технологиялық орта;
- 3) экономикалық орта;
- 4) саяси орта [1].

1-кесте. СТЕР-талдау үлгісі

СТЕР факторлар	Әсері	
	Дәл қазір	3-5 жылдан кейін
Әлеуметтік факторлар		
Технологиялық факторлар		
Экономикалық факторлар		
Саяси факторлар		
Ескерту – [3] дереккөз негізінде автормен құрастырылды		

СТЕР талдауы қоршаған ортаның әртүрлі факторлары мен олардың ұйымға әсер етуі арасындағы қатынастар мен қатынастарды зерттейді. Талдау барысында келесі кезеңдер бөлінеді:

1. Саяси, экономикалық, әлеуметтік және технологиялық салалардағы нақты және ықтимал өзгерістерді анықтау мақсатында макрооршаған ортаны зерттеу және бақылау.

2. Осы кәсіпорын үшін әрбір оқиғаның маңыздылығын оған белгілі бір салмақ бірліктен (аса маңызды) нөлге дейін (елеусіз) беру жолымен бағалау. Таразылардың сомасы нормалаумен қамтамасыз етілетін бірлікке тең болуы тиіс.

3. Әрбір фактордың әсер ету дәрежесін бағалау – оқиға кәсіпорынның стратегиясына 5 балдық шкала бойынша: «бес» – күшті әсер ету, елеулі қауіп, «бірлік» – қауіптің болмауы.

4. Фактордың салмағын оның әсер ету күшіне көбейту және осы кәсіпорын үшін жалпы өлшенген ұпай есептеу арқылы өлшенген баллды анықтау.

М. Портердің бес сыртқы күштерінің моделін СТЕР-талдау және ұйымдастыру процесінде зерттелген қоршаған орта факторларының байланысы ретінде қарастыруға болады [6].

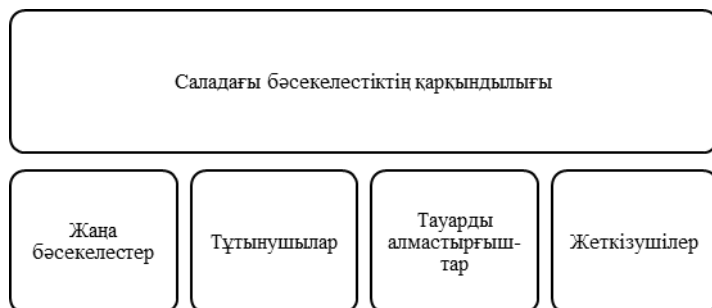
Осы модельге сәйкес ұйымның нарықтағы үлесі мен кірістілігі ұйым келесі бәсекелестік күштерге қаншалықты қарсы әрекет ететіндігімен анықталады:

- жеткізушілердің нарықтық күші;
- нарықты сатып алушылар;
- қолда бар бәсекелестердің күші;
- жаңа бәсекелестер қаупі;
- алмастырылатын тауарлардың қаупі.

Осы күштердің құраушы элементтерін (детерминанттарын) талдау оның тұрақтылығын нығайтуға және бәсекелестердің позициясын әлсіретуге барынша күш салу үшін жобаның «қиындықтарын» анықтауға мүмкіндік береді. Талдау екі кезеңнен тұрады:

1. Сараптамалық бағалау әдісімен бес күш детерминанттарына сандық көрсеткіштер беру.

2. Ағымдағы бәсекелестік ахуалдың күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ ықтимал өтемақы іс-шараларын талдау [3].

1-сурет. М. Портер бәсекелестіктің бес күшінің моделі

Ескерту – [3] дереккөз негізінде автормен құрастырылды

Сыртқы және ішкі ортаны стратегиялық талдауды жинақтау және жүйелеу үшін SWOT талдау деп аталатын әдісті қолдануға болады. Бұл әдістің тартымдылығы мен танымалдылығы, бір жағынан, қарапайымдылығымен, әмбебаптығымен және қол жетімділігімен, екінші жағынан, компания мен оның бизнес ортасына жан-жақты қарау мүмкіндігімен байланысты.

Бұл әдісті қолдану бірнеше кезеңдерде жүреді:

- кәсіпорынның ішкі ортасының күшті және әлсіз жақтарын анықтау және бағалау;
- кәсіпорынның сыртқы ортасының қауіптері мен мүмкіндіктерін анықтау және бағалау;
- сыртқы қауіптердің теріс әсерін ескере отырып, компанияның нарықтық мүмкіндіктерді пайдалану қабілетін анықтауға мүмкіндік беретін мүмкіндіктер мен қауіптердің стратегиялық матрицасын құру [4].

2-кесте. SWOT талдау матрицасы

	Мүмкіндіктер (Opportunities)	Қауіп-қатерлер (Threats)
Күшті жақтары (Strength)	1-топ «Мүмкіндіктерді» іске асыру үшін «күшті жақтарын» пайдаланатын стратегияларды әзірлеу»	2-топ «Қауіп-қатерлерді жою үшін» күшті жақтарын «қолданатын стратегияларды әзірлеу»
Әлсіз жақтары (Weaknesses)	3-топ «Әлсіздікті» азайтатын стратегияларды әзірлеу, «мүмкіндіктерді анықтау есебінен әлсіздікті жеңу»	4-топ «Әлсіздікті» азайтатын және әлсіздіктерден арылуды және «қауіп-қатердің алдын алатын стратегияларды әзірлеу»
Ескерту – [1] дереккөз негізінде автормен құрастырылды		

Бұл өрістер факторлардың барлық мүмкін комбинацияларын қарастыру және жұптастырылған факторларды қамтитын жолдар мен бағандардың

қиылысында пайда болған тор көзді түсімен бөлектеу арқылы толтырылады, олар стратегияны әзірлеу кезінде ескерілуі керек.

SWOT матрицасының негізінде ұйымның даму стратегиясы жасалады. Стратегия ұйымның әлсіз жақтарын жою және қауіптердің салдарын азайту үшін сыртқы ортаның мүмкіндіктерін пайдалануға мүмкіндік беретін ұйымның анықталған күшті жақтарына негізделген [1].

Бұл жағдайда SWOT матрицасында оқшауланған жасушалардың көпшілігімен сипатталатын факторларға ерекше назар аудару керек. Әрбір ұйымның жеке мүмкіндіктерінің жиынтығы болғандықтан, оған тән күшті және әлсіз жақтары бар және әртүрлі қауіп-қатерлерге тап болғандықтан, SWOT талдау процесінде жасалған оның стратегиясы ерекше болады. Осылайша, стратегиялық талдау саладағы қауіпті еңсерудің жолдарын табуға және перспективалық мүмкіндіктерді іске асыру үшін ұйымның күшті жақтарын пайдалану стратегиясын жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Стратегиялық талдау клиенттерге бүкіл әлемде және аймақтағы күрделі технологиялық нарықтарда жеңіске жету үшін қауіпсіз, ерекше стратегияларды жасауға көмектеседі. Стратегиялық талдау дегеніміз – SWOT талдау, PEST талдау, құндылықтар тізбегін талдау және басқа ресурстарды қолдану арқылы ұйым максаттары мен міндеттеріне қол жеткізудің ең жақсы әдісін анықтау үшін құралдарды қолдану. Осы ресурстарды пайдалану тиімділігін өлшеу ұсынылған аналитикалық өндіріс функциясын қолдану арқылы өлшеуге болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кравченко Е.Ю., Лахнова В.В. Современные подходы к стратегическому анализу в менеджменте // Белгородский экономический вестник, 2016. № 4 (84). С. 97-102.

2. Немченко В.А. Подходы к стратегическому анализу в Российской экономической практике // Проблемы экономики, 2013. № 5. С. 6-10.

3. Методы и инструменты стратегического планирования [Электронный ресурс]: по материалам диссертации на соискание степени канд. экон. наук Карповой О.К., 2018.

4. Сироткин С.А., Кельчевская Н.Р. Стратегический менеджмент на предприятии: Учебное пособие / С.А. Сироткин, Н.Р. Кельчевская. М.: ИНФРА-М, Екатеринбург: изд-во Урал. ун-та, 2014. 246 с.

5. Широков М.А. Стратегия развития предприятия: понятие и порядок разработки // Экономическая среда, 2016. № 2 (16). С. 160-164.

6. Ким В. Чан Стратегия голубого океана. Как найти или создать рынок, свободный от других игроков / пер. с англ. И. Ющенко. М.: Изд-во Манн, Иванов и Фебер, 2014.

7. Решетько Н. И. Экспертная оценка конкурентоспособности и конкурентной стратегии предпринимательских структур // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», 2014. № 2 (21).

М.Б. Байдаулетов¹, кандидат экономических наук, доцент

А.С. Халмухамет², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

Стратегический анализ как неотъемлемая часть разработки стратегии организации

Аннотация. В статье представлены сущность и значение стратегического анализа как одного из ключевых элементов успешного развития предприятия. Основным моментом в формировании стратегических целей и разработке стратегии является стратегический анализ. С его помощью стратегия выбирается из имеющегося набора альтернатив, руководство предприятия идентифицирует и оценивает свою деятельность с целью инвестирования в наиболее прибыльные и перспективные направления. В функции стратегического анализа входят прогнозирование и оценка тенденций внешних факторов, формирование и свод стратегической информации, используемой для оценки стратегических альтернатив, стратегического потенциала и конкурентоспособности организации. Стратегический анализ направлен на информационно-аналитическое обеспечение процессов разработки стратегических целей, стратегий и формирования стратегического плана как этапа планирования. Методы стратегического анализа внешней среды предприятия включают в себя: модель «5 конкурентных сил Портера», STEP-анализ, SWOT-анализ и т.д. Методы стратегического анализа иллюстрируют потенциал внутренней и внешней среды, аналитическая производственная функция позволяет измерять эффективность использования этого потенциала.

Ключевые слова: стратегический анализ, методы стратегического анализа, внешняя и внутренняя среда.

M.B. Bidauletov¹, candidate of economic sciences, associate professor

A.S. Khalmukhamet², undergraduate

^{1,2} Kazakh National University after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Strategic analysis as an integral part of the development of and organization strategy

Abstract. The article presents the essence, nature and importance of strategic analysis as one of the key elements of a successful enterprise development. The main point in the formation of strategic goals and development of the strategy is strategic analysis. With its help, a strategy is selected from the available set of alternatives, the enterprise management identifies and evaluates its activities in order to invest in its most profitable and promising areas. The functions of strategic analysis include forecasting and evaluating trends in external factors, forming and compiling strategic information used to evaluate strategic alternatives, strategic potential and competitiveness of the organization. Strategic analysis is aimed at providing information and analytical support for the processes of developing strategic goals, strategies and forming a strategic plan as a planning stage. Methods of strategic analysis of external environment of the enterprise include: Model of '5 competitive forces by Porter', STEP analysis, SWOT analysis and etc. Methods of strategic analysis illustrate the potential of internal and external environment, analytical production function allows to measure the effectiveness of the use of this potential.

Key words: strategic analysis, methods of strategic analysis, external and internal environment.

G.K. Nurgalieva¹, candidate of economic Sciences, associate Professor

G. Yerzhan², undergraduate

^{1,2} Kazakh National University after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

CALCULATING THE COST OF PRODUCTION IN AN INNOVATIVE ECONOMY: «DIRECT-COSTING» SYSTEM

Abstract. Currently, the importance and role of accounting and management accounting in the development of new strategies for enterprise development, improving management and conditions for the formation of a market economy is increasing. In particular, one of the largest regions of management accounting – costing of manufactured products, performed works or rendered services and organization of accounting of production costs, in practice, enterprises and firms in market economies, these regions occupy a special place in production accounting in management accounting system. It is especially important to improve Management accounting in the context of market relations in our country, including accounting for production costs and cost calculation. One of the most effective methods of calculating the cost price is the “Direct – costing” system. The main feature of the Direct-costing system is the analysis of overhead costs and the formation of a system for direct attribution of costs to the objects of calculation. This article provides a SWOT analysis of the essence and features of the direct costing system. Also the comparison of the systems of absorption-costing and direct-costing.

Key words: direct-costing, calculation, accounting, variable costs, fixed costs, SWOT analysis

Introduction. In the Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «Kazakhstan's way-2050: common goal, common interests, common future»: «development of small and medium-sized businesses is the main tool of industrial and social modernization of Kazakhstan in the XXI century. The greater the share of small and medium-sized businesses in our economy, the more stable Kazakhstan's development will be. According to the global rating, Kazakhstan is one of the countries with the most favorable conditions for doing business, and we must increase this trend. Small and medium-sized businesses are the solid economic Foundation of our Universal Labor Society. Small and medium-sized businesses should develop around new innovative enterprises».

Along with external factors, the internal state also has a great influence on the effective functioning of the enterprise. In a market economy, we can say that the organization's management activities are the most important engine of production, that is, the decision-making process must be provided with the necessary and timely and reliable information, and the main source of this information is accounting. Since the company operates by producing a certain type of product, providing services or performing work, accounting for their costs is the basis of competitiveness and financial stability.

In a market economy, the actual problem is the correct calculation of the cost of production and the cost of products, works and services performed. The cost of production occupies a significant place in the system of economic indicators. At the same time, cost reduction is the main reserve for increasing the profit and profitability of production for any enterprise.

Cost is an objective economic category that characterizes the production relations used in production processes, mainly consists of production costs and is a monetary form of production costs that provides continuous growth of financial turnover on the basis of simple production. Systematic reduction of the cost of production is the main tool for increasing the profitability of the company's activities. In a market economy, one of the main problems is to reduce production costs and develop recommendations in this area. Cost reduction implies economical use of resources, which means not only quantitative, but also qualitative impact on the economic potential of the state and its future changes

The main elements of the calculation are the definition of the calculation object and the unit to be calculated. Types of products, works, and services are accepted as the object of calculation. The units of measurement for these objects are taken as the calculation unit. The calculation is carried out at the following stages through the production cost accounting system:

- 1) the cost of all products produced is determined in a generalized form;
- 2) the actual cost price is determined in accordance with each type of product;
- 3) the cost of each product unit is calculated.

There are two major methods in manufacturing firms for valuing work in process and finished goods inventory for financial accounting purposes: variable costing and absorption costing. Variable costing, also called direct costing or marginal costing, is a method in which all variable costs (direct material, direct labor, and variable overhead) are assigned to a product and fixed overhead costs are expensed in the period incurred. Under variable costing, fixed overhead is not included in the value of inventory. In contrast, absorption costing, also called full costing, is a method that applies all direct costs, fixed overhead, and variable manufacturing overhead to the cost of the product. The value of inventory under absorption costing includes direct material, direct labor, and all overhead.

The difference in the methods is that management will prefer one method over the other for internal decision-making purposes. The other main difference is that only the absorption method is in accordance with GAAP.

The difference between the absorption and variable costing methods centers on the treatment of fixed manufacturing overhead costs. Absorption costing "absorbs" all of the costs used in manufacturing and includes fixed manufacturing overhead as product costs. Absorption costing is in accordance with GAAP, because the product cost includes fixed overhead. Variable costing considers the variable overhead costs and does not consider fixed overhead as part of a product's cost. It is not in accordance with GAAP, because fixed overhead is treated as a period cost and is not included in the cost of the product.

In countries with developed industrial industries, «Direct-costing» system of accounting for production costs has been widely known in recent years. According to this method (system), production costs are divided into fixed and

variable variable costs in proportion to the volume of production. Since only the main direct costs are included in the cost of production, they are calculated based on the costs directly related to the production of the product. In each case, the level of costs included in the cost price will be different. However, in General, it is known that for this type of expenses directly related to the production of some products in it, are compensated by income without the participation of calculation. This implies the value of the incomplete cost price in the accounting system. The principle of calculating the cost price in this system consists of the following., where only a variable part of the cost is planned., the same variable costs are distributed only by owner. Variable costs are not used to estimate both the remaining finished products in the warehouse and unfinished production assets.

The «Direct-costing» system received significant development after the second world war. Increased control over production costs has encouraged further research in the field of cost. At the same time, calculations related to finding the point of critical production volume have become widespread. As a result, in the early 50's in the United States, a number of companies began to return to accounting only for direct costs, but now they, in addition to materials and workers ' wages, began to include variable overhead costs. The actual introduction of the «direct-costing» system in the United States dates back to 1953, when the national Association of calculators published a description of This system in its report. In 1961, it published a second report, which examined 50 large firms that use this system. Currently, «Direct-costing» is widely distributed in all economically developed countries. In Germany and Austria, this method is called «partial cost accounting» or «coverage amount accounting», in the UK it is called «margin cost accounting», in France – «margin accounting».

According to the method of inclusion in the cost of production, the organization's expenses in the «Direct-costing» accounting system are divided into direct and indirect. Direct costs are the costs of producing a specific type of product. Therefore, they can be assigned to specific objects of calculation at the time of their Commission or accrual directly on the basis of these primary documents. These include: the cost of raw materials, materials, wages of production workers, etc. They are recorded on the debit account «Main production», and they can be attributed directly to the cost of a specific product. Indirect costs are related to the production of several types of products. Such expenses are first collected on the corresponding collective distribution accounts, and then distributed among individual products according to the method (base) of their distribution chosen by the organization (wages of production workers, number of hours worked, etc.). The division of costs into direct costs and indirect costs is conditional. Thus, in extractive industries, where, as a rule, one type of product is extracted, the costs are direct. In complex industries where several types of products are made from the same raw materials, the main costs are indirect. Expanding the share of direct costs contributes to a more accurate definition of the cost of production.

According to the role performed in the technological process of manufacturing products, and the purpose of the organization's costs should be divided into main and overhead. This division of costs is necessary for planning, accounting, analysis, control and regulation of production activities of both the organization as a whole and individual divisions.

The main expenses are all types of resources, the consumption of which is associated with the production of products or the provision of services, i.e. these are costs directly related to the technological process of manufacturing products. These include: the cost of raw materials, materials and semi-finished products; the cost of fuel and energy spent on technological purposes; the cost of paying production workers and deductions for social needs; the cost of operating production machines and equipment, etc.

Overhead costs are generated in connection with the organization, maintenance of production, product sales and management. They consist of complex General business expenses and sales expenses.

Basic costs are most often direct costs, and overhead costs are indirect costs, but they are not identical. Grouping of costs for main and overhead costs is necessary when organizing accounting using the Direct-costing system. In addition, the same costs, depending on their role in the production process, can act as the main ones, and according to the method of including individual types of products in the cost price in conditions of simultaneous production of several types of products from the same source material – as indirect ones.

In foreign literature, basic costs are called product costs, and overhead costs are called period costs. This division of costs is based on the fact that only production costs should be included in the cost of production. They, as necessary, form the production cost of products and are used to calculate the cost of a unit of production. Period costs are not necessary for the production of products and are not taken into account when determining the cost of a unit of production. They are used to ensure the process of product sales and the functioning of the enterprise as an economic unit and are directly deducted for a decrease in profit from sales of products.

This grouping of costs is rare in the practice of domestic accounting. Meanwhile, it has long been widely used in countries with developed market economies, because the resulting accounting information more adequately reflects the process of market pricing and allows you to comprehensively analyze and plan the ratio of production volumes, prices and cost of production.

Production costs include:

- direct material costs;
- direct expenses on remuneration of labor with deductions for social needs;
- losses from marriage;
- production overhead.

Recurring expenses are divided into commercial, General, and administrative expenses. These include a significant part of the total cost of management, maintenance of production, and sales of products, which, according to managers, depends not on the volume of production and sales, but on the organization of production and commercial activities, the business policy of the administration, the length of the reporting period, the structure of the enterprise, and other factors.

Grouping costs in relation to production volume is important in the Direct-costing accounting system. On this basis, costs are divided into variables and constants. Variables are costs that change with changes in output, i.e. they depend on the business activity of the organization. Both production and non-

production costs can be variable. Production costs include direct material costs, direct labor costs, costs for auxiliary materials and purchased semi-finished products. Non-production variable costs include the cost of packaging the finished product for shipment to the consumer, transportation costs that are not reimbursed by the buyer, and Commission fees to the intermediary for the sale of the product, which directly depends on the volume of sales.

Fixed costs are those whose absolute value does not change much during the reporting period or changes slightly when the volume of production changes. These include advertising expenses, rent, depreciation of fixed assets and intangible assets, etc. In real life, some costs are dual, i.e. they have both variable and constant components.

They are sometimes called semi-variable and semi-permanent costs, or conditionally variable (conditionally constant). Dividing costs into fixed and variable costs is important for planning, accounting, and analyzing production costs. Fixed costs, while remaining relatively unchanged in absolute terms, become an important factor in reducing the cost of production when production increases, since their value is reduced per unit of production. Variable costs increase in direct proportion to the growth of production, but calculated per unit of production, represent a constant value. Savings on these costs can be achieved by implementing organizational and technical measures that reduce them per unit of output. In addition, this grouping of costs can be used for analyzing and predicting break-even production and, ultimately, when choosing an organization's economic policy

Results and discussions. In order to identify weaknesses, strengths, threats and opportunities of the development of direct costing has been used SWOT analysis.

Table 1. SWOT analysis of direct-costing

Weaknesses	Strengths
<ul style="list-style-type: none"> - the need for most companies to have information about the total costs, primarily to determine the price of the product, since prices in the long term need to ensure that all costs of the enterprise are covered. In the absence of full cost data, there is a high risk of non-compliance with this condition; - there are some difficulties in the formation of the external reporting 	<ul style="list-style-type: none"> - simplicity and objectivity of partial cost calculation, since there is no need for conditional distribution of fixed costs; - ability to compare the cost of different periods by variable costs, absolute and relative margins. In this regard, changes in the structure of the enterprise and related changes in fixed costs do not affect the cost of products; - the ability to focus management's attention on changes in margin income (the amount of coverage) for both the company as a whole and for various products; - identify products with greater profitability, in order to move mainly to their production; - the information received in the direct-costing system allows you to conduct an effective price policy, indicating the most favorable combinations of price and volume.
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> - This makes it possible to control fixed costs more quickly, since standard costs or flexible estimates are often used in the cost control process. - Thanks to direct-costing, the analytical capabilities of accounting are expanded, and there is a process of close integration of accounting and analysis. 	<p>It is difficult to divide costs into fixed and variable costs, since there are not many purely fixed or purely variable costs. Basically, expenses are semi-variable, which means that there are difficulties in their classification. In addition, the same expenses may behave differently in different circumstances.</p>
<p>Note – compiled by the author according to references</p>	

Table 2. Comparing and contrast absorption and direct costing

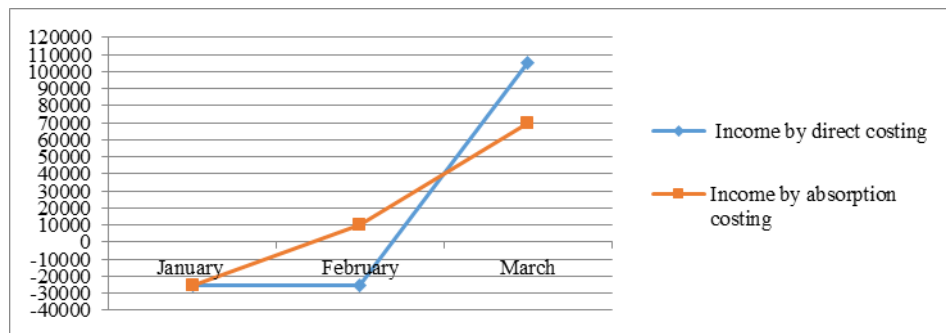
Basis	Absorption costing	Direct costing (Variable costing)
Treatment of fixed overhead	Fixed manufacturing expenses are treated as product cost	Fixed manufacturing expenses are treated as period cost
Difference in valuation of stock	Values stock at total production cost i.e. fixed plus variable cost, hence value of closing will be high	Stock are valued at Variable cost only hence value of closing will be low.
Contribution	Absorption costing calculate net profit	Direct costing calculate contribution
Reporting purpose	Absorption costing is mostly for external reporting and taxable computation.	Direct costing is mainly use for internal reporting

Note – compiled by the author according to references

To understand how this really happens in practice, you need to consider an example

Table 3. There are figures of “HSD” company in the period of three months. Let’s review features and dynamics of each method

Direct-costing			
	January	February	March
Sales	100000	100000	300000
Variable expense:			
Variable cost of goods sold	25000	25000	75000
Variable selling and administrative expense	10000	10000	30000
Total variable expense	35000	35000	105000
Contribution margin	65000	65000	195000
Fixed expenses:			
Fixed manufacturing overhead	70000	70000	70000
Fixed selling and administrative expense	20000	20000	20000
Total fixed expenses	90000	90000	90000
Net operating income (loss)	(25000)	(25000)	105000
Absorption costing			
Sales	100000	100000	300000
Cost of goods sold	95000	60000	180000
Gross margin	5000	40000	120000
Selling and administrative expense	30000	30000	50000
Net operating income (loss)	(25000)	10000	70000

Picture 1. Dynamics of income by the systems direct-costing and absorption – costing

Conclusion. The «direct-costing» system is a management accounting system based on the classification of costs into fixed (periodic) and variable (per unit of the finished product), including accounting and analysis of costs by their types, places of origin and carriers, as well as accounting for financial results of activities and making operational management decisions. In this case, the costs are divided into fixed and variable depending on the change in production volume.

With the help of «direct-costing», important management decisions are justified, including optimization of the production program, whether to accept an additional order for execution, purchase or replacement of equipment, production of semi-finished products or ordering them on the side, release of by-products, pricing policy, etc.

The «direct-costing» system allows you to determine the forms of dependence of costs on production volumes; get information about the profitability or loss of economic activity depending on the volume of production and sales; calculate the critical point of sales volume; optimize the product range; predict the behavior of costs depending on various factors; make management decisions in conditions of limited resources; conduct effective pricing policy; solve tactical problems of enterprise management. Flexible cost estimates are developed based on the analysis of variable and fixed costs. Although they are based on the initial expected revenue, they allow you to take into account possible deviations in sales volume and sales revenue and the impact of these deviations on the final profit amount. As a result, the Manager can calculate the volume of sales at which the break-even of the organization is achieved, and then evaluate the profitability at different levels of business activity.

REFERENCES

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы, 2014.
2. Тайгашинова К.Т. Өнімдердің, қызметтер мен жұмыстардың өзіндік құнын калькуляциялау. Алматы, 2014.
3. К.Друри. Введение в управленческий и производственный учет. Учебное пособие. – Москва, 2007.
4. <http://referat911.ru/Upravlenie-kachestvom-produkcii/direktkosting-zhjesn-analitikalymmkndktern-basaru/298299-2652566-place6.html>
5. http://kontroscha.net/307021323923533_a.html
6. http://euko.kz/publ/referaty_na_kazakhskom_jazyke/bas_aru_esebi/zger_meli_shy_yndar_bojynsha_zindik_ndy_kalkuljacijalau_men_direkt_kosting_39_39_zh_jesindegi_esepti_erekshelikteri/10-1-0-987
7. Ержанов А.К., Айтанаева Ә.К. Басқару есебі. Оқу құралы. – Алматы, 2009.
8. <https://works.doklad.ru/view/fmZO7Vk0/all.html>
9. <https://opentextbc.ca/principlesofaccountingv2openstax/chapter/compar-e-and-contrast-variable-and-absorption-costing/>
10. <https://www.slideshare.net/shankarjyotidoley/absorption-costing-vs-variable-costing>

Г.К. Нурғалиева¹, кандидат экономикалық ғылымдарының кандидаты, доцент

Г. Ержан², магистрант

^{1,2} Қазақстан Республикасының ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Расчет себестоимости продукции в условиях развития инновационной экономики: система «директ-костинг»

Аннотация. В настоящее время возрастает значение и роль бухгалтерского и управленческого учета в разработке новых стратегий развития предприятий, совершенствовании управления и условий формирования рыночной экономики. В частности, один из важных частей управленческого учета – калькулирование себестоимости произведенной продукции, выполненных работ или оказанных услуг и организация учета себестоимости продукции, на практике предприятий и фирм в условиях рыночной экономики эти регионы занимают особое место в системе производственного учета в системе управленческого учета. Особенно важно совершенствование управленческого учета в условиях рыночных отношений в нашей стране, включая учет затрат на производство и калькуляцию себестоимости. Одним из наиболее эффективных методов расчета себестоимости является система “директ-костинг”. Основной особенностью системы «Директ-костинг» является анализ накладных расходов и формирование системы прямого отнесения затрат к объектам калькуляции. В данной статье рассмотрены сущность и особенности системы директ-костинга, а также вопросы применения директ-костинга в современном бухгалтерском учете. В данной статье проведен SWOT анализ сущности и особенностей системы директ-костинга, а также приведено сравнение систем абзорпшен-костинг и директ-костинг.

Ключевые слова: директ-костинг, калькуляция, бухгалтерский учет, переменные затраты, постоянные затраты, SWOT-анализ.

Г.К. Нурғалиева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Г. Ержан², магистрант

^{1,2} Ғараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Инновациялық экономикадағы өнімнің өзіндік құнын есептеу: «директ-костинг» жүйесі

Түйіндеме. Қазіргі кездегі нарықтық экономиканың құрылу шарттары және басқаруды жетілдіру, кәсіпорынның дамуында жаңа стратегияларды жасауда бухгалтерлік есеп пен басқарушылық есептің мағынасы мен рөлі күшейе түсуде. Соның ішінде, басқарушылық есептің ауқымды аймақтарының бірі – өндірілетін өнімнің, орындалатын жұмыс немесе көрсетілетін қызметтің өзіндік құнын калькуляциялау және өндірістегі шығындар есебін ұйымдастыру, нарықтық экономикасы бар елдердегі кәсіпорындар мен фирмалар тәжірибесінде бұл аймақтардың басқарушылық есеп жүйесіндегі өндірістік есепте алатын орны ерекше. Әсіресе, қазіргі біздің елдегі нарықтық қатынастардың дамуы шарттарында басқарушылық есепті жетілдіру, оның ішінде өндіріске кететін шығындар есебі және өзіндік құнды калькуляциялаудың маңызы өте зор. Өзіндік құнды есептеудің ең тиімді әдістерінің бірі «директ-костинг» жүйесі болып табылады. Директ-костинг» жүйесінің негізгі ерекшелігі үстеме шығыстарды талдау және шығындарды калькуляция объектілеріне тікелей жатқызу жүйесін қалыптастыру болып табылады. Бұл мақалада директ-костинг жүйесінің мәні мен ерекшеліктеріне SWOT талдау жасалған. Сондай-ақ, абзорпшен-костинг пен директ-костинг жүйелерін салыстыру келтірілген.

Түйінді сөздер: директ-костинг, калькуляция, бухгалтерлік есеп, ауыспалы шығындар, тұрақты шығындар, SWOT-талдау.

Д.А. Тлеужанова¹, экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
Ә.Ж. Рымқұлова², магистрант
^{1,2} **С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,**
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІН САЛЫҚТЫҚ ҢНТАЛАНДЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Түйіндеме. Нарықтық экономикасы дамыған барлық елдерде шағын бизнес экономикалық және әлеуметтік аспектіде өзінің маңыздылығы мен тиімділігін бұрыннан дәлелдеді. Біздің елімізде шағын бизнес – бұл дамудың неғұрлым терең және сапалы сатысына өтетін дербес әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Еліміздегі шағын және орта бизнестің даму деңгейіне оның әлеуметтік-экономикалық жағдайы тәуелді. Өзінің экономикалық саясатын жүзеге асыру кезінде кез келген мемлекет салықтық реттеу құралдарының кең спектрін пайдаланады. Өз кезегінде, шағын және орта бизнес субъектілерінің жұмыс істеу тиімділігіне елде қалыптасқан салық салу жүйесі әсер етеді. Мақалада салық заңнамасының трансформациясы жағдайында салық салу элементтерінің ерекшеліктеріне сүйене отырып, арнайы салық режимдеріндегі өзгерістер қарастырылды және шолу жүргізілді. Таңдалған проблемаларды зерттеу нәтижесі салық заңнамасын жетілдіру жағдайында арнайы салық режимдерін қолданудың ынталандырушы ерекшеліктерін анықтау болды. Бұдан басқа, шағын бизнес субъектілері үшін салықтық жеңілдіктер жүйесін жаңғырту салықтық жеңілдіктерді қоса алғанда, салық саясаты құралдарының барлық кешені арқылы елде салықтық реттеудің мақсатты жүйесін енгізу кезеңдерінің бірі болуға тиіс.

Түйінді сөздер: салық, салықтық реттеу, салықтық ынталандыру, шағын және орта бизнес, оңайлатылған салық жүйесі.

Кіріспе. Шағын кәсіпорындардың қызмет етуінің тұрақтылығы, олардың инвестициялық тартымдылығы салық салу тетігінің тиімділігіне байланысты. Шағын және жеке кәсіпкерлікті оған барабар салық салусыз жаңғырту мүмкін емес. Салық реформасының барлық маңыздылығы және оның оңтайлылығы кезінде қазіргі жағдайдағы шағын және орта бизнес субъектілеріне салық салудың ұтымды жүйесін қалыптастыру салық қатынастарының жеткіліксіз қарастырылған саласы болып табылады. Шағын және орта бизнес субъектілеріне салық салу процесінде салық төлеушілердің қаржылық мүмкіндіктері ескерілмейді. Жалпыға ортақ режим шеңберінде салықтарды алу кезінде салық салу жүйесінің ынталандыру рөлі әлсіз әрекет етеді. Арнайы салық режимдері шағын және орта бизнес субъектілерінің салық базасын қалыптастыруға елеулі әсер ететін өңірлер экономикасының салалық ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік бермейді [1].

Шағын бизнеске салық салудың ынталандырушы жүйесін қалыптастыру, оның қоғамдық маңыздылығын арттыру, экономиканың инновациялық дамуын ынталандыру Қазақстан Республикасында арнайы салық режимдерінің жүйесін реформалауға себеп болды. Жүргізілген реформаның бірінші кезеңі салық салудың патенттік жүйесін енгізу болды. Алайда, жеке кәсіпкерлерге салық салудағы әділетсіздік элементтерін белгілі бір теңестіру, ал одан әрі шағын кәсіпорындар да бизнес түрлерін және оның ауқымын неғұрлым егжей-тегжейлі саралау есебінен кәсіпкерлікті дамытуды мақсатты салықтық реттеуді қамтамасыз ету проблемасын шешпейді. Салық жүктемесінің қажетті және жеткілікті деңгейін белгілеу есебінен шағын бизнес қызметінде инновациялар мен қайта инвестицияны ынталандыру тетігі пайдаланылмайды [2].

Шетелде шағын және орта бизнестің қызметін қолдау мен ынталандыру шараларын дамыту Қазақстанға қарағанда айтарлықтай ертерек басталды, бұл шетелде кәсіпкерлікті ынталандырудың неғұрлым дамыған жүйесінде көрініс табады. Шағын және орта кәсіпкерлікті ынталандырудың әлемдік тәжірибесі табысқа байланысты салық ставкаларын саралаумен, оңайлатылған салықтық әкімшілендірумен ерекшеленеді, сондай-ақ әлеуметтік қорларға және өз қызметін елдің экономикалық қолайсыз аудандарында жүргізетін кәсіпкерлер үшін кредиттер алу кезінде төлем жеңілдіктері көзделген [3]. Сонымен қатар шағын бизнес субъектілеріне салық салу және бухгалтерлік есеп бойынша консультациялар беріледі, біліктілікті арттыру бойынша бағдарламалар көзделген. Сонымен қатар, жаңадан құрылған кәсіпорындар үшін салықтық жеңілдіктер қарастырылған.

Осылайша, шағын және орта бизнесті салықтық ынталандыру саясатының ғылыми талдауы, оның әлеуметтік басымдылығы және механизмдері өте маңызды және өзекті сұрақтардың бірі болып табылады.

Зерттеу ғылыми таным методологиясына, жүйелі талдауға, салық салу теориясына негізделген. Нәтижелерді алу үшін ғылыми абстракция, жалпылау, салыстыру, талдау және синтез, топтастыру, формализация, теориялық және практикалық материалды тарихи және логикалық талдау әдістері қолданылды. Осы жұмыстың зерттеу объектісі Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес субъектілерін салықтық ынталандыру тетіктері болып табылады. Зерттеу пәні шағын және орта бизнес субъектілерін салықтық ынталандыруда пайда болатын салықтық экономикалық қатынастар қатынастардың жиынтығы, олардың эволюциясы, жетілдіру перспективалары

Салық саясатында шағын және орта бизнес субъектілерін салықтық ынталандыру қажеттілігі еліміздегі өзекті мәселе болып табылады. Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнес субъектілерін салықтық ынталандырудың барлық мүмкіндіктерін және дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің халықаралық тәжірибесін қарастыру салық саясатымен және әлеуметтік-бағдарланған экономикалық өсу стратегиясымен үйлестірілуі тиіс.

Нәтижелері мен талқылаулар. Шағын және орта бизнес субъектілерін салықтық ынталандыру тетіктерін неғұрлым толық қарастыру үшін шағын бизнес субъектілері үшін арнаулы салық режимдерінің түрлеріне шолу жасап өткен орынды. Қазақстан

Республикасының салық заңнамасына сәйкес арнаулы салық режимдерінің (АСР) мынадай түрлері бар:

- Шағын бизнес субъектілері үшін АСР:
 - оңайлатылған декларация негізінде;
 - патент негізінде;
 - тіркелген шегерімді пайдалану.
- Шаруа немесе фермер қожалықтары үшін АСР;
- Ауыл шаруашылығы өнімдерін, акваөсіру өнімдерін және ауыл шаруашылығы кооперативтерін өндірушілер үшін АСР [4].

1-кесте. Шағын бизнес субъектілері үшін арнаулы салық режимдері

АСР / Өлшемдер	Патент	Оңайлатылған декларация	Тіркелген шегерімдер
Салық кезеңі	жыл	жарты	жыл
Табыс (шегі)	3 528 АЕК	24 038 АЕК	144 184 АЕК
Қызметкерлер	Жоқ	30-ға дейін	50-ге дейін
БКМ міндетті түрде қолдану	31.12.2019 – жоқ	Иә	Иә
Бухгалтерлік есеп	01.01.2020 – иә	ЖК – міндетті жүргізуден босатылды ЖШС – жүргізуге міндетті және бухгалтерлік есеп	
Салық есептілігін табыс ету мерзімі	Қызмет басталғанға дейін, егер факт болса қосымша есеп (салықтарды төлеу)	Жарты жылдық үшін есеп (жылына екі рет қорытынды және салық есебі) жарты жылдықтан кейінгі екінші айдың 15-күніне дейін	Жыл үшін есеп (күнтізбелік жыл үшін салықтың қорытындысы және есебі) келесі жылдың 31 наурызына дейін
Салық салу объектісі	Мәлімделген табыс	Нақты кіріс	Салық салынатын табыс * (табыс – шегерімдер – қосымша фикс. шегеру)
Салықтарды төлеу	алдын ала төлеу (мәлімделген сомадан асқан жағдайда қосымша ақы)	жарты жылдықтан кейінгі екінші айдың 25-не дейін	келесі жылдың 10 сәуіріне дейін
Салықтар табыстан	Мәлімделген кірістен: қызметтер – 1% ЖТС сауда – 2% ЖТС	Табыс салығы 3% оның ішінде: ½ – ЖТС / КПН; ½ – әлеуметтік салық	Тіркелген салық: ЖК – 10% ЖТС ЖШС – 20% КПН
Салық салу бойынша қызметкерлерге	Жоқ	Қызметкерлердің табыстарынан әлеуметтік салық есептелмейді	ЖШС – жалпы тәртіп ЖК – әлеуметтік салық (ЖК үшін 2 АЕК, қызметкер үшін 1 АЕК)
Қызметкерлер үшін әлеуметтік төлемдер мен салықтарды төлеу	Жоқ	Ай сайын	Ай сайын
Ескерту – [4] негізінде автормен құрастырылған			

Қазақстандық шағын бизнес субъектілері үшін ең қарапайым және ыңғайлы салық режимі оңайлатылған декларация негізіндегі режим болып саналады. Режим есептік рәсімдерді азайтуды, есептілікті құрастыру мен тапсыру жеңілдігін болжайды, бұл меншік иесіне бухгалтердің көмегінсіз жұмыс істеуге мүмкіндік береді, әсіресе жеке кәсіпкер жалдамалы

қызметкерлердің еңбегін пайдаланбаса. Оңайлатылған режиммен байланысты барлық сұрақтар Салық Кодексінің 683 бабымен реттеледі. Шағын бизнес субъектілері үшін АСР өзара салыстыру төмендегі кестеде келтірілген.

Шағын кәсіпкерлікті дамытуды экономикалық ынталандырудың қолданыстағы тетіктерін жетілдіру туралы мәселені шешу үшін біздің ойымызша, мемлекеттің қолда бар салық жеңілдіктерін қолдану әдістерінің тиімділігін талдау қажет. Өзімізге белгілі, қандай да бір салық жеңілдігін енгізу кезінде салықтық жеңілдіктердің екі тобы қолданылуы мүмкін:

- салық төлеушілердің табысына қатысты;
- салық төлеушілердің шығындарына қатысты.

Салық төлеуші үшін табыстарға қатысты салықтық жеңілдіктер берілген кезде салық ставкалары азайтылады, салық базасынан шегерімдер жүзеге асырылады, пайданы, кірісті немесе басқа салық салу объектісін салық салудан толық немесе ішінара босату пайдаланылады. Бұл жағдайда осы салық жеңілдігін пайдалануға құқығы бар салық төлеуші мемлекеттен өзінің толық қарамағына қосымша қаржы ресурстарын алады, оларды өз қалауы бойынша пайдалана алады. Бұл іс жүзінде осы қаражаттың бөлігінде ол мемлекет алдындағы қандай да бір міндеттемелерден бос екенін білдіреді [5, 6]. Тиісінше мемлекеттің салық жеңілдігін беру кезінде қойылған мақсатқа қол жеткізуге ешқандай кепілдігі жоқ. Бұл ереже тек қазақстандық қана емес, әлемдік тәжірибемен де расталады. Өзінің негізгі массасында заңға мойынсұнушы Батыс салық төлеушілер табысқа қатысты салық жеңілдіктерін беру жағдайында экономикалық даму мақсаттарына босатылған қаржы ресурстарының үштен бірінен аспайтын бөлігін жұмсайды.

Салық төлеушінің табыстарына қатысты берілетін салық жеңілдіктерінің экономикалық тиімділігінің төмендігі туралы оларды қазақстандық салық жүйесінде қолданудың 25 жылдан астам тәжірибесі куәландырады.

Жеңілдіктердің алғашқы екі жыл ішінде кәсіпорындар өндіріс көлемін және тиісінше пайданы белсенді түрде ұлғайтты. Салық жеңілдіктері мөлшерінің азаюына және олардың қолданылуының тоқтауына қарай өндіріс көлемі айтарлықтай төмендеді, шығындар ұлғайған, бюджетке пайда мен төлемдер мөлшерінің тиісінше қысқаруы болды. Салық жеңілдігінің қолданылуы аяқталғаннан кейін шағын кәсіпорындардың көпшілігінің қызметі, әдетте, барлық активтер аударылған, ұқсас жаңа кәсіпорындар тіркелген. Сондай-ақ Заңмен салық артықшылықтарын беру салдарынан босатылатын қаражат қандай мақсаттарға бағытталуы мүмкін екендігі анықталған жоқ. Заңнамада осы олқылықтарға байланысты көрсетілген қаражат, әдетте, өндірістің тиімділігін арттыруға және жаңа жұмыс орындарын құруға байланысты емес мақсаттарға жұмсалып, бағалы қағаздармен жасалатын операциялардан болған шығындарды өтеуге, демеушілік көмек көрсетуге, сыйлықтар сатып алуға, жеңіл автокөлікті жалға алуға, үгіт науқанын өткізуге және сайлау қорларына аударуға, қызметкерлер мен олардың отбасы мүшелерін оқытуға ақы төлеуге, сондай-ақ оларға материалдық көмек төлеуге және пайызсыз

несие мен т.б. беруге бағытталып отыр. Бірақ салық жеңілдігін қолдану шарттарын нақтылаудың орнына оны жою туралы шешім қабылданды [7].

Осындай келеңсіз тәжірибеге қарамастан, шағын кәсіпкерлікті дамытуды салықтық ынталандыру қазіргі уақытта, салық төлеушінің табыстарына қатысты салық жеңілдіктерін беру жолымен жүзеге асырыла бастады: салық төлеушілер салық салудың арнайы режимдерінің біріне көшкен кезде бірқатар салықты қажетсінетін салықтарды төлеу төмендетілген ставкамен бірыңғай салықпен ауыстырылды. Салық жеңілдігінің экономикалық мазмұны өзгерген жоқ, оны ұсыну нысаны ғана өзгерді. Бірақ тағы да салықтық жеңілдік шағын кәсіпкерлікке оның тарапынан қандай да бір міндеттемелерсіз беріледі. Бірақ бұл ретте ол бұрынғы салық жеңілдігіне қарағанда мерзімсіз болды. Есептер көрсеткендей, салық салудың арнайы режимдеріне көшу мүмкіндігімен ұйымдардың пайдасына салынатын салық бойынша жеңілдіктерді ауыстыру тиімділікті арттыруға, өндірісті дамытуға және салық төлемдерін ұлғайтуға алып келген жоқ [8].

Егер салық жеңілдіктері салық төлеушіге оның шығындарына қатысты берілген жағдайда мүлде өзге экономикалық тиімділікке қол жеткізіледі. Бұл жағдайда мемлекет белгілеген мақсаттарға жұмсалған салық төлеушілердің сомасына салық базасын қысқарту туралы сөз болып отыр. Мұндай шығындар, атап айтқанда, пайда есебінен, сондай-ақ ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды салық төлеуші нақты жүзеге асырған амортизациялық аударымдар, салық төлеушінің меншікті қаражатын инвестициялық немесе инновациялық жобаларға салу есебінен белгіленген мөлшерде инвестициялық қор құруға арналған шығыстар болуы мүмкін. Іс жүзінде бұл салық төлеушімен салық жеңілдігін ол енгізген кезде мемлекет айқындаған мақсаттарға жүзеге асырған шығыстар фактісі бойынша ғана пайдалана алатынын білдіреді. Бұл ретте мұндай жеңілдіктер енгізілген кезде салық төлеушінің оларды пайдалануының арнайы шарттарын заң жүзінде белгілеу талап етілмейді. Өйткені осы түріне жеңілдіктер сипатта мақсатты сипатқа ие болса, айту кезінде оны енгізу мақсаты жеңілдіктер ұсыну. Салық жеңілдіктерінің осы түрінің сөзсіз артықшылығы салық төлеуші өзі жүргізген шығыстарды аяқтағаннан кейін автоматты түрде басталатын олардың нақты қолданылу мерзімін заңнамалық белгілеу қажеттілігінің болмауы болып табылады. Бұдан басқа, салықтық жеңілдіктердің осы түрі бойынша олардың экономикалық тиімділігіне аудит жүргізу оңайырақ, өйткені олардың негізінде жүзеге асыру үшін барлық қажетті параметрлер салынған. Осылайша, салық төлеушілерге шығыстарға қатысты берілетін салық жеңілдіктері табысқа қатысты жеңілдіктермен салыстырғанда күмәнсіз артықшылықтарға ие [9,10].

Демек, шағын кәсіпкерлікті дамытуды салықтық ынталандыруда негізгі тірек шығыстарға қатысты белгіленетін жеңілдіктерге жасалуға тиіс. Бұл ретте салық құралдары арқылы шағын бизнесті мемлекеттік ынталандырудың негізгі нысаны салық салудың оңайлатылған жүйесі болуы тиіс. Сонымен қатар, аталған салық салу режимі шағын бизнес саласындағы кәсіпкерлік қызметке салық жүктемесін төмендетуді ғана емес, сонымен қатар ірі өнеркәсіп өндірісін жинақтаушы бұйымдармен, жаңа ғылыми эзирлемелермен, жаңа техника мен технологиялардың

үлгілерімен қамтамасыз ете отырып, тұтастай алғанда қазақстандық экономиканың дамуына ықпал етуге тиіс.

Қорытынды. Қорытындылай келе мынадай шараларды жүзеге асыру қажет. Біріншіден, кәсіпорындарға салық салудың оңайлатылған жүйесін қолдануға мүмкіндік беретін қызмет саласын шектеу керек. Әңгіме экономиканың инновациялық технологияларды әзірлеу және енгізу, өнеркәсіптік өндіріс, қолданбалы ғылым және т.б. сияқты басым салалары туралы ғана жүргізілуі тиіс. Екіншіден, осы кәсіпорындар үшін белгіленген салық тетігі біздің ойымызша, олардың қызметін экономикалық дамыту, өнімнің жаңа үлгілерін әзірлеу, техника мен технологияны жетілдіру үшін қосымша ынталандыруды қамтамасыз етуі тиіс. Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлік жүйесін қайта құрудан оң экономикалық және әлеуметтік әсер алу мақсатында тиісті іс-қимыл бағдарламасын әзірлеу қажет. Ол тек оларды салықтық ынталандыру, еңбекке салық жүктемесін төмендету жөніндегі шараларды ғана емес, сондай-ақ арнайы салық режимдерінің барлық жүйесін түбегейлі қайта құру жөніндегі шараларды қамтуы тиіс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы
2. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – 2012 ж.
3. Митрофанова И.А., Эрентраут А.А. Налогообложение малого предпринимательства в России и за рубежом: реалии и прогнозы // Молодой ученый. 2012. № 1. Т. 1. С. 130-135.
4. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі) ҚР-ның Кодексі 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ. (2020.06.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
5. Пансков В.Г. Налоговый маневр: каким он видится // Экономика и управление: проблемы, решения. 2017. № 6. С. 13-20.
6. Ротанова Д.Е., Васильева М.В., Тарабаева Н.М. Налоговое стимулирование предпринимательской деятельности // Символ науки. 2016. № 6-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-stimulirovanie-predprinimatelskoy-deyatelnosti> (дата обращения: 26.01.2020).
7. ҚР қаржы министрлігінің Мемлекеттік Кірістер Комитетінің мәліметтері <http://kgd.gov.kz/ru/content/koefficient-nalogovoy-nagruzki-1-0>.
8. Гончарук Е.А., Мироненко О.В. К вопросу о государственной поддержке инновационного процесса в России // Символ науки. 2017. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-gosudarstvennoy-podderzhki-innovatsionnogo-protsesssa-v-rossii> (дата обращения: 20.12.2019).
9. Бигельдиева З.А. Налоговое регулирование как инструмент развития социально-экономических процессов РК/ <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-regulirovanie-kak-instrument-razvitiya-sotsialno-ekonomicheskikh-protsessov-respubliki-kazahstan>.
10. Найденкова К.В., Корнилецкий И.Д. Особенности инновационной политики в промышленно развитых и развивающихся странах // Символ науки. 2016. № 10-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-innovatsionnoy-politiki-v-promyshlenno-razvityh-i-razvivayuschih-stranah> (дата обращения: 15.12.2019).

Д.А. Тлеужанова¹, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор
Э.Ж. Рымкулова², магистрант
^{1,2} Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
г. Нур-Султан, Казахстан

Направления налогового стимулирования субъектов малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан

Во всех странах с развитой рыночной экономикой малый бизнес уже давно доказал свою значимость и эффективность как в экономическом, так и в социальном аспекте. В нашей стране малый бизнес – это самостоятельное социально-экономическое явление, которое переходит в более глубокую и качественную стадию развития. От уровня развития малого и среднего бизнеса в стране во многом зависит ее социально-экономическая ситуация. При осуществлении своей экономической политики любое государство использует широкий спектр инструментов налогового регулирования. В свою очередь, на эффективность функционирования субъектов малого и среднего предпринимательства оказывает влияние сложившаяся в стране система налогообложения. В статье рассмотрены изменения и проведен обзор специальных налоговых режимов исходя из особенностей элементов налогообложения в условиях трансформации налогового законодательства. Результатом исследования выбранных проблем стало выявление стимулирующих особенностей применения специальных налоговых режимов в условиях совершенствования налогового законодательства. Кроме того, модернизация системы налоговых льгот для субъектов малого бизнеса должно быть одним из этапов внедрения в стране целенаправленной системы налогового регулирования посредством всего комплекса инструментов налоговой политики, включая налоговые льготы.

Ключевые слова: налоги, налоговое регулирование, налоговое стимулирование, малый и средний бизнес, упрощенная налоговая система.

D.A. Tleuzhanova¹, candidate of economic sciences, associate Professor
A.Zh. Rymkulova², магистрант

^{1,2} S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Directions of tax incentives for small and medium-sized businesses in the republic of Kazakhstan

Abstract. In all countries with developed market economies, small business has long proved its importance and effectiveness in both economic and social aspects. In our country, small business is an independent socio-economic phenomenon that is moving into a deeper and better stage of development. The country's socio-economic situation largely depends on the level of development of small and medium-sized businesses. In the exercise of his economic policy any state uses a wide range of tools for tax regulation. In turn, the efficiency of small and medium-sized businesses is influenced by the current tax system in the country. The article considers changes and reviews special tax regimes based on the features of tax elements in the context of the transformation of tax legislation. The result of the study of the selected problems was the identification of stimulating features of the application of special tax regimes in the context of improving tax legislation. In addition, the modernization of the system of tax incentives for small businesses should be one of the stages of implementing a targeted system of tax regulation in the country through the entire range of tax policy instruments, including tax incentives.

Key words: taxes, tax regulation, tax incentives, small and medium-sized businesses, simplified tax system.

МРНТИ 06.81.30

А.С. Асилова¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Е.А. Абдиманапов², магистрант

^{1,2} әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫ РЕСУРСТАРЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

Түйіндеме. Мақалада кәсіпорынның қаржылық ресурстарын қалыптастыру мен пайдаланудың теориялық аспектілерін зерттеу кезінде сапалы ақпараттық базаның болуы ғана емес, сонымен қатар көрсеткіштер кешенінің уақтылы есептелуі, сондай-ақ қабылданған басқарушылық шешімге сәйкес олардың мониторингін көрсететін зерттеудің кең шеңберімен және көп кезеңді тәсілдерімен сипатталатыны анықталды. Өйткені, қаржы ресурстарын ұтымды пайдалану, сондай-ақ оларды сауатты басқару кәсіпорынға қаражатты барынша табысты жобаларға инвестициялауға, резервтік қорлар мен қызметкерлерді әлеуметтік қолдау қорларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл зерттеулердің нәтижесінде осы кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыруға болады.

Мақалада кәсіпорынның қаржы ресурстары ұғымына көзқарастар ұсынылған. Оларды қалыптастыру көздері және оларды пайдалану тиімділігін бағалау көрсеткіштері қарастырылды. Бұдан басқа, қаржы ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыру жолдары талданды. Дағдарыстық экономикалық жағдай жағдайында әрбір кәсіпорын үшін ең төменгі шығындарды жүзеге асыру кезінде оңтайлы нәтижелерге қол жеткізу үшін қаржы ресурстарын барынша тиімді пайдалану аса маңызды екендігі көрсетілді.

Түйінді сөздер: қаржылық ресурстар, капитал, кірістер, активтерді басқару, қаржылық тәуекелдер.

Кіріспе. Экономиканың қазіргі жағдайында көптеген коммерциялық кәсіпорындар үшін тауарлар мен қызметтер нарығында өз позицияларын бекіту және кеңейту міндеті неғұрлым маңызды және бірінші дәрежелі болып табылады.

Бұл кәсіпорынның тиімді қаржы саясатының, әсіресе қаржы ресурстарын ұтымды пайдалану саласында болу қажеттілігін айқындайды, олар өз кезегінде кәсіпорынға оны кеңейту және техникалық қайта жарақтандыру бойынша шығындарды қамтамасыз ете отырып, қаражатты жаңа өндіріске уақтылы инвестициялауға мүмкіндік береді.

Сараптамалық бөлім. Кәсіпорында қаржы ресурстарын тиімді пайдалану және басқару проблемасы Д.В. Лысенко, И.А. Бланк, В.В.

Бочаров, Г. Брейли, С. Майерс және т.б. сияқты көптеген ғалымдардың зерттеулерінде қозғалды. Өйткені, қаржы ресурстарын тиімді пайдалану, сондай-ақ оларды сауатты басқару кәсіпорынға қаражатты барынша табысты жобаларға инвестициялауға, резервтік қорлар мен қызметкерлерді әлеуметтік қолдау қорларын қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл нәтижесінде осы кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттырады.

Сондай-ақ, бүгінгі күні осы мәселеге көп көңіл бөлінгеніне қарамастан, кәсіпорынның қаржы ресурстары терминін анықтауға қатысты ұғымдар әдіснамасына бірыңғай көзқарас жоқ екенін атап өткен жөн.

«Қаржы ресурстары» термині әр түрлі ғылыми мектептер мен жекелеген зерттеушілердің арасында даудың мәні болып табылады, оның мәні қарама-қайшы және осы экономикалық категорияны анықтау бойынша ғылыми ой консенсусынан алыс емес [1]. Қазіргі зерттеушілердің осы ұғымды анықтаудағы негізгі тәсілдерін қарастырайық және оларды 1-суретте көрсетеміз.

1-сурет. Кәсіпорынның қаржылық ресурстары ұғымын анықтаудың негізгі тәсілдері

Ескерту – [2] әдебиет деректері негізінде автормен құрастырылған

Атап айта кету керек жоғарыдағы суретте «қаржы ресурстары» терминін анықтаудың ең танымал тәсілдері көрсетілген. Дегенмен, оы тәсілдердің әрқайсысы толық емес және өз кемшіліктері бар. Нәтижесінде оларға сыни шолу жүргізу орынды.

– «Капитал» тұрғысынан қарағанда. Бұл әдіс бойынша капиталды кәсіпорынның қаржы ресурстарымен теңестіру тек оның қалыптасу кезеңінде ғана мүмкін (бастапқы капитал ақшалай нысанда жалғыз қаржылық ресурс болып табылады). Осылайша, бұл тәсіл кәсіпорынның

қаржылық ресурстарын емес, қаралып отырған кезеңнің басындағы оның қаржылық әлеуетін сипаттайды.

– «Күтілетін кірістер» тұрғысынан қарағанда. Бұл әдіс макроэкономикалық субъектілер үшін ғана қабылдануы мүмкін (мысалы, мемлекет). Сондықтан кәсіпорынның алдағы табыстарының көлемін кәсіпорынның қаржылық ресурстары терминінің құрамдас бөлігі ретінде ғана қарастыруға болады.

– «Барлық күтілетін ақша түсімдерінің сомасы» тұрғысынан қарағанда. Бұл ұғым қаржылық ресурстар терминінің аналогы ретінде қарастырылмайды, өйткені бұл әдіс бойынша кәсіпорын алдағы дамуды қаржыландыру үшін пайдаланылуы мүмкін қаржылық ресурстарының жалпы сомасынан алдағы кезеңнің басындағы ақша қарадаты мен олардың баламаларының әртүрлі нысандарда жинақталған резервтері алынып тасталады.

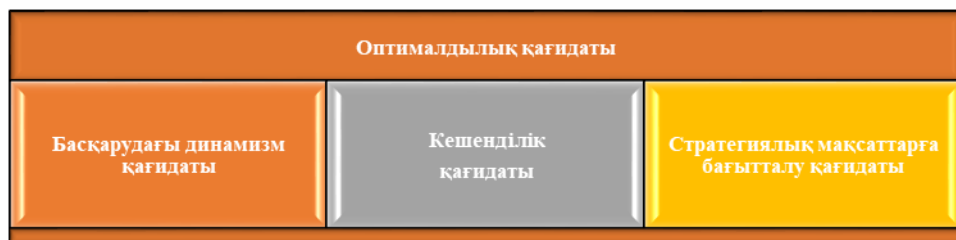
– «Инвестициялық ресурстар» тұрғысынан қарағанда. Бұл әдісті қарастырғанда қаржы ресурстары кәсіпорынның инвестициялық процесінде ғана емес, сонымен қатар тұтыну мақсатында (мысалы, акционерлерге дивидендтер төлеу, қызметкерлерге қосымша сыйақы беру үшін) пайдалануға арналғанын атап өткен жөн.

«Таза пайда, амортизациялық аударымдар және тұтынушылық несиелер» тұрғысынан қарағанда. Бұл әдісте ұйымның қаржылық ресурстарын қалыптастырудың барлық сыртқы көздері (облигациялық қарыз, қаржылық лизинг, тауарлар мен қызметтер үшін кредиторлық берешек) есепке алынбайды [2].

Нәтижелер мен талқылаулар. Бұдан әрі кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыру үшін оған тиесілі қаржы ресурстары барынша тиімділікпен пайдаланылуы тиіс екендігін ескеру қажет, бұл кәсіпорынның оларды сауатты басқаруға қажеттілігін білдіреді.

Кәсіпорынның қаржы ресурстарын басқару шаруашылық қызмет процесінде оларды тиімді қалыптастыруды, бөлуді және пайдалануды қамтамасыз етуге байланысты басқарушылық шешімдерді әзірлеу және іске асыру қағидаттары мен әдістерінің жүйесі болып табылады.

Қаржы ресурстарын тиімді пайдалану ұғымы материалдық-шикізат, еңбек ресурстарын пайдалану нәтижесін ғана емес, сондай-ақ белгілі бір экономикалық қатынастарды, қаржыға тән санаттарды ашып көрсетеді [3].

2-сурет. Қаржы ресурстарын басқару қағидалары

Ескерту – сурет [2] әдебиет деректері негізінде автормен құрастырылған

Мұндай қатынастарға, атап айтқанда, әртүрлі көздерден (меншікті, тартылған) қаржылық капиталды қалыптастыру, тауар-ақша айналымын теңгерімдеу негізінде шұғыл қаржылық міндеттемелерді тарту және өтеу, тауар-материалдық құндылықтар мен өндірістік қорлардың айналымын олардың көлемін оңтайландыру және жалға алынған қаражатты пайдалану жолымен жеделдету жатады. Коммерциялық кәсіпорындардың қаржылық ресурстарын нәтижелі басқару үшін негізгілері төменде көрсетілген белгілі бір қағидаттарды іске асыру маңызды (2-сурет):

– Қойылған мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін ықтимал даму баламаларын талдау негізінде қабылданған критерийлерді ескере отырып, оңтайлы басқару шешімін таңдау қағидаты.

– Кәсіпорынның сыртқы ортасы мен ішкі даму элементтерінің өзгеруін тұрақты мониторингтеу мен есепке алу болып табылатын басқарудағы динамизм қағидаты.

– Барлық жүйеде өзара тәуелді шешімдерді әзірлеу және қабылдау маңыздылығын көздейтін басқарушылық шешімдерді қалыптастыруға кешенді көзқарас қағидаты.

– Ұйым дамуының стратегиялық мақсаттарына бағдарлануы қағидаты.

Жоғарыда айтылған қағидаттарды ескере отырып ұйымдастырылған коммерциялық ұйымдардың қаржы ресурстарын басқару жүйесінің көмегімен компанияның өндірістік қызметінің жеткілікті өсу қарқынының ресурстық әлеуетін құруға, меншікті капиталдың тұрақты өсуін қамтамасыз етуге, оның қаржы және тауар нарықтарындағы бәсекелестік жағдайын едәуір арттыруға, стратегиялық перспективада тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етуге болады.

Ұйымды басқарудың арнайы саласы ретінде қарастырылатын коммерциялық ұйымдардың қаржы ресурстарын басқару функциялары, олардың негізгілері төменде 3-суретте көрсетілген:

Сурет 3– Қаржы ресурстарын басқару функциялары

Ескерту – сурет [2] әдебиет деректері негізінде автормен құрастырылған

1. Активтерді басқару. Осы басқару функциялары компанияның операциялық қызметінің көзделетін көлемі негізінде активтердің нақты түрлеріне нақты қажеттілікті ашу және олардың жалпы сомасын айқындау болып табылады. Сондай-ақ мұнда активтердің құрамын тиімді және

кешенді пайдалану тұрғысынан оңтайландыру жүргізіледі, айналым активтерінің белгілі бір түрлерінің өтімділігі және олардың айналым циклін жеделдету, оларды қаржыландырудың пәрменді нысандары мен көздерін іріктеу қамтамасыз етіледі.

2. Капиталды басқару. Ең алдымен компания активтерін қаржыландыру үшін капиталдағы жалпы қажеттілікті анықтау жүзеге асырылады, бұдан әрі неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында капитал құрылымы оңтайландырылады.

3. Ақша ағындарын басқару. Бұл басқару функциялары компанияның кіріс және шығыс ақша ағындарын қалыптастыру, оларды көлемі мен уақыты бойынша синхрондау болып табылады.

4. Қаржылық тәуекелдерді басқару және банкроттықтың алдын алу. Мұнда компанияның экономикалық қызметіне тән басты қаржылық тәуекелдердің құрамын анықтау маңызды.

Мұнда компанияның экономикалық қызметіне тән басты қаржылық тәуекелдердің құрамын анықтау маңызды болып табылады.

Қаржы қызметін реттеу жүйесі мыналарды қамтиды: кәсіпорынның қаржы қызметін мемлекеттік нормативтік-құқықтық реттеу, кәсіпорынның қаржы қызметін реттеудің нарықтық тетігі, кәсіпорынның қаржы қызметінің жекелеген аспектілерін реттеудің ішкі тетігі [4].

Кәсіпорынның қаржы қызметін сыртқы қолдау жүйелері кәсіпорынды қаржыландырудың мемлекеттік және басқа да сыртқы нысандарын, кәсіпорынды несиелендіруді, лизингті, сақтандыруды қамтиды.

Қаржылық тетіктер жүйесі басқарушылық шешімдерді қабылдауға және іске асыруға ықпал етудің мынадай нысандарын қамтиды: баға, пайыз, пайда, амортизациялық аударымдар, таза ақша ағыны, дивидендтер, өсімақылар, айыппұлдар мен тұрақсыздық айыбы.

Қаржылық әдістер жүйесі техника-экономикалық есептеу әдісі, баланстық әдіс, экономикалық-статистикалық әдістер, құнды дисконттау әдісі және т.б. сияқты әдістерді қамтиды [5].

Қорытынды. Қорытындылай келе, кәсіпорынның қаржы ресурстарын қалыптастыру мен пайдалануды жетілдіру оның экономикалық қызметін талдаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Оларды қалыптастыру факторларын анықтау және оларды бағалаудың объективтілігін арттыру маңызды мәселе болып табылады, оны шешу барысында талданатын зерттеу объектісінің қаржы-экономикалық қызметінің тиімділігін жақсарту жүргізілуі тиіс, бұл кәсіпорынның өзі шеңберінде ғана емес, сонымен қатар ел экономикасы ауқымында да зерделеудің аса өзекті мәселесі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Баскакова, О.В. Экономика предприятия: Учебник / О.В. Баскакова, Л.Ф. Сейко. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2013. – 372 с.

2. Бланк, И.А. Управление финансовыми ресурсами: Учебник / И.А. Бланк. – М.: Омега-Л, 2013. – 768 с.

3. Брусков, П.Н. Финансовый менеджмент. Финансовое планирование: Учебное пособие / П.Н. Брусков, Т.В. Филатова. – М.: КНОРУС, 2016. – 232 с.

4. Рахматуллина, Ю.А. Проблемы в управлении финансовой устойчивостью на предприятиях в условиях финансового кризиса / Ю.А. Рахматуллина, К.Э. Мусаева // Управление. Экономический анализ. Финансы. – 2016. – № 1. – С. 42-46.

Остапенко, Л.М. Эволюция понятия «финансовые ресурсы» и современные подходы к определению понятия «финансовые ресурсы предприятия» / Л.М. Остапенко // Вестник современной науки. – 2016. – № 1. – С. 101-104.

А.С. Асилова¹, кандидат экономических наук, доцент

Е.А. Абдиманапов², магистрант

^{1,2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан

Эффективное использование и управление финансовыми ресурсами предприятия

Аннотация. В статье установлено, что при изучении теоретических аспектов формирования и использования финансовых ресурсов предприятия характеризуются не только качественной информационной базой, но и широкими кругами исследований и многоступенчатыми способами, отражающими своевременность расчета комплекса показателей, а также их мониторинг в соответствии с принятыми управленческими решениями. Ведь рациональное использование финансовых ресурсов, а также их грамотное управление позволяют предприятию инвестировать средства в наиболее успешные проекты, формировать резервные фонды и фонды социальной поддержки работников. В ходе написания статьи были рассмотрены пути максимального повышения рыночной стоимости предприятия в результате проведенных исследований.

В статье представлены взгляды на понятие финансовых ресурсов предприятия. Рассмотрены источники их формирования и показатели оценки эффективности их использования. Кроме того, были проанализированы пути повышения эффективности использования финансовых ресурсов. Было отмечено, что в условиях кризисной экономической ситуации для каждого предприятия крайне важно максимально эффективное использование финансовых ресурсов для достижения оптимальных результатов при осуществлении минимальных затрат.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, капитал, доходы, управление активами, финансовые риски.

A.S. Assilova¹, candidate of economic sciences, associate professor

E.A. Abdimanapov², undergraduate

^{1,2} Kazakh National University after named Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Effective use and management of financial resources of the enterprise

Abstract. In the article the features that when studying the theoretical aspects of the formation and use of financial resources, enterprises are characterized not only by a high-quality information base, but also by a wide range of research and multi-stage methods that reflect the timeliness of calculating a set of indicators, as well as their monitoring in accordance with management decisions. After all, rational use of financial resources, as well as their competent management, allow the company to invest in the most successful projects, form reserve funds and funds for social support of employees. In the course of writing the article, the ways to maximize the market value of the enterprise as a result of research were considered.

In the article the features views on the concept of financial resources of the enterprise. The sources of their formation and indicators for evaluating the effectiveness of their use are considered. In addition, ways to improve the efficiency of using financial resources were analyzed. It was noted that in a crisis economic situation, it is extremely important for each enterprise to make the most effective use of financial resources in order to achieve optimal results with minimal costs.

Key words: financial resources, capital, income, asset management, financial risks.

С.К. Барышева, кандидат экономических наук, доцент
Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕДУР ПРИ АУДИТЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются аналитические процедуры, связанные с получением аудиторских доказательств по проверке показателей финансовой отчетности. Цель МСА-500 – установление стандартов и предоставление аудитору руководства в отношении количества и качества доказательств, получаемых при аудите финансовой отчетности, а также в отношении процедур, выполняемых с целью получения доказательств.

Основной целью применения аналитических процедур является выявление наличия или отсутствия необычных или неверно отраженных фактов и результатов хозяйственной деятельности, определяющих области потенциального риска и требующих особого внимания аудитора. Для применения аналитических процедур используют МСА 520 «Аналитические процедуры», целью которого является предоставление рекомендаций по применению аналитических процедур в процессе аудита.

В результате рассмотрения МСА 520 мы убедились в том, что для изучения финансового положения и аудита финансовой отчетности, проверяемых организации в РК большое значение имеет применение аналитических процедур. Эти процедуры являются одним из способов получения аудиторских доказательств, и выполняться на протяжении всего процесса аудита: планирование, проведение аудиторской проверки и завершение аудита. Если сочетать аналитические процедуры с внутренним контролем и проверкой на существенность, то это позволит получить доказательства, необходимые для объективного выражения мнения о достоверности финансовой отчетности.

Ключевые слова: аудиторские приемы, аналитические процедуры, финансовая информация, оценка, финансовая отчетность.

Введение. В современных условиях, возрастает роль аналитических процедур, так как пользователям финансовой отчетности важны показатели оценки финансового положения, финансовой устойчивости, независимости и рентабельности деятельности организации.

Ряд ученых, как Джаншанло Р.Е. (2014г. РК), Казакова Н.Т. (2017 г., РФ), Алимова М.С. (2017г., РФ) в своих научных трудах не раз рассматривали применение аналитических процедур в комплексном анализе и аудите финансовой отчетности.

Обобщая их взгляды, мы определили, что целью применения аналитических процедур, является изучения и исследования изменений и связей сопоставимых показателей и информации, для определения возможных рисков при аудите и акцентирования на это внимания аудиторов.

Аналитические процедуры – это процедуры связанные с изучением и выявлением, анализом и оценкой соотношений между финансово-

экономическими показателями деятельности проверяемой организации. Их применение основано на существовании явной причинно-следственной связи между анализируемыми показателями [1].

Экспериментальная часть. Применение аналитических процедур осуществляется на основе МСА 520 «Аналитические процедуры», где раскрыты рекомендации по их применению в процессе аудита. Согласно МСА 520 целью аналитических процедур является выявление наличия или отсутствия необычных (неверных) отраженных фактов и результатов хозяйственной деятельности, определяющих области потенциального риска и требующих особого внимания аудитора [2]. В таблице 1 рассмотрим применение аналитических процедур согласно МСА 520.

Таблица 1 – Применение аналитических процедур

Область применения	Действие аудитора	Рабочие документы аудитора
на стадии планирования	Оценить эффективность планирования аудита и определить разделы финансовой отчетности, которые требуют особого исследования; оценить систему внутреннего контроля	План и программа аудита
на стадии проверки по существу и на соответствия	Выявить неточности в расчетах, потенциального риска контроля, вероятности банкротства и др.	Тесты по существу и на соответствия
на стадии завершения проверки	После аудита финансовой отчетности аудитор должен убедиться в наличии существенных искажений или других финансовых проблем	Аудиторский отчет
Примечание – разработано автором на основе источника [3]		

Степень доверия аналитическим процедурам зависит от:

- существенности рассматриваемых счетов бухгалтерского учета и показателей финансовой отчетности;
- точности, результатов аналитических процедур;
- оценки неотъемлемого риска и риска средств контроля [1].

Учитывая вышесказанное для хозяйствующих субъектов, аналитические процедуры используются:

- 1) в общем аудите деятельности организации;
- 2) При аудите финансовой отчетности;
- 3) При выявлении финансовых рисков;
- 4) Для оценки финансовой и нефинансовой информации;
- 5) Для раскрытия основной части аудиторского отчета;
- 6) Для принятия управленческих решений при отдельном исследовании экономического и финансового состояния и другие аспекты аудита.

Применение аналитических процедур зависит от цели аудита, условия проведения проверок, от источников аудита и других составляющих определяемых договором на предоставления аудиторских услуг.

Например, для оценки финансового положения рассмотрим табл. 2, где указаны формы финансовой отчетности РК и рекомендуемые аналитические процедуры.

Таблица 2 – Формы финансовой отчетности и аналитические процедуры

Формы финансовой отчетности	Виды аналитических процедур
Баланс (отчет о финансовом положении)	Оценка состояния ТМЗ, дебиторской задолженности и обязательств, коэффициенты оборачиваемости запасов, дебиторской и кредиторской задолженности, показатели ликвидности, платежеспособности, кредитоспособности и т.д.
Отчет о прибылях и убытках	Определение показателей доходности, рентабельности активов, запасов, продукции, продаж и т.д.
Отчет о движения денежных средств	Показатели платежеспособности и оценка состояния движения денежных средств
Отчет об изменениях в собственном капитале	Исследование изменений уставного капитала, нераспределенной прибыли, коэффициентов автономии, независимости и т.д.
Примечание – разработано автором	

Путем рассмотрения и исследования взаимосвязанных хозяйственных операций по выше названным показателям делается оценка вероятных рисков и анализируется, действительно ли учтены все возможные риски в элементах финансовой отчетности. Для этого необходимо знать описание и методы аналитических процедур.

Далее в табл. 3 мы раскрыли методы и уровни применения аналитических процедур в международной практике.

Таблица 3 – Раскрытие аналитических процедур

Положение	Описание процедур
Характер аналитических процедур	<ol style="list-style-type: none"> Изучение финансовой информации по сравнению: <ul style="list-style-type: none"> с сопоставимой информацией за предыдущие периоды; с ожидаемыми результатами деятельности субъекта; с аналогичной отраслевой информацией. Раскрытие взаимосвязей между: <ul style="list-style-type: none"> элементами финансовой отчетности, которые должны соответствовать прогнозируемому значению; финансовой и нефинансовой информацией.
Методы осуществления	<p>Используемые методы:</p> <ul style="list-style-type: none"> простые сравнения (числовые и процентные) и сопоставления; комплексный анализ; статистические расчеты; коэффициентный анализ; корреляционный анализ и др.
Уровни применения	<p>Аналитические процедуры для:</p> <ul style="list-style-type: none"> консолидированной финансовой отчетности; финансовой отчетности дочерних компаний, подразделений или сегментов; отдельных элементов финансовой информации.
Обзор финансовой отчетности по завершению аудита	Для подтверждения выводов, сделанных при аудите элементов финансовой отчетности.
Примечание – разработано на основе источника [3]	

В результате анализа показателей финансовой отчетности мы определили некоторые показатели, между которыми существует тесная взаимосвязь:

- а) реализация – себестоимость реализованной продукции – валовый доход;
- б) реализация – дебиторская задолженность – денежные средства и др.;
- в) основные средства – доход от реализации услуг – фондоотдача – фондоемкость;
- г) финансовые вложения (долгосрочные и краткосрочные) – доходы от них – показатели рентабельности;
- д) покупки – кредиторская задолженность;
- е) объем выполняемых работ – зарплата персонала – производительность труда;
- ж) объем продаж – доходы – рентабельность и т.д. [3].

Заключение. Таким образом, мы убедились в том, что для изучения финансового положения и аудита финансовой отчетности в РК применение аналитических процедур являются одним из способов получения аудиторских доказательств. Сочетание аналитических процедур с внутренним контролем и проверкой на существенность позволит получить доказательства, необходимые для объективного выражения мнения о достоверности финансовой отчетности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барышева С.К. Аналитические процедуры для оценки трудовых ресурсов. Вестник УМБ № 1 (23) 2012 г. с. 96-100.
2. МСА 500 Аудиторские доказательства / Сборник Международных стандартов аудита, Том I // ra_office@audit.kz
3. МСА 520 Аналитические процедуры / Сборник МСА, Том I / <http://online.zakon.kz>
4. Ержанов М.С. Аудит-1: (базовый учебник). – Алматы: 2005. – с. 203.
5. Казакова Н.А. Аналитические процедуры: опыт использования в аудите и оценке хозяйственной деятельности, Журнал «Финансы: теория и практика / Finance: Theory and Practice». – № 2, 2017., с. 113-120.

С.К. Барышева¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

¹ «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қаржылық есептілік аудиті кезінде талдамалық процедураларды қолданудың кейбір аспектілері

Түйіндеме. Мақалада қаржылық есептілік көрсеткіштерін тексеру бойынша аудиторлық дәлелдемелерді алуға байланысты талдау рәсімдері қарастырылады. 500 ХАС мақсаты – қаржылық есептілік аудиті кезінде алынатын дәлелдемелердің саны мен сапасына қатысты, сондай-ақ дәлелдемелерді алу мақсатында орындалатын рәсімдерге қатысты стандарттарды белгілеу және аудиторға басшылық беру.

Талдамалық процедураларды қолданудың негізгі мақсаты ықтимал тәуекел саласын айқындайтын және аудитордың ерекше назарын талап ететін шаруашылық қызметінің ерекше немесе дұрыс көрсетілмеген фактілері мен нәтижелерінің болуын немесе болмауын анықтау болып табылады. Талдамалық тәсілдер қолдану үшін мақсаты аудит процесінде талдамалық рәсімдерді қолдану бойынша ұсынымдар беру болып табылатын және «Талдамалық процедуралар» 520 ХАС пайдаланады.

520 ХАС қарастыру нәтижесінде біз ҚР-да тексерілетін ұйымның қаржылық жағдайын және қаржылық есептілік аудитін зерделеу үшін талдамалық рәсімдерді қолданудың маңызы зор екендігіне көз жеткіздік, өйткені бұл рәсімдер аудиторлық дәлелдемелерді алу тәсілдерінің бірі болып табылады. Бұл рәсімдер барлық аудит процесі бойы орындалады: жоспарлау, аудиторлық тексеру жүргізу және аудитті аяқтау. Егер талдау рәсімдерін ішкі бақылаумен және маңыздылыққа тексерумен үйлестіретін болса, онда бұл қаржылық есептіліктің дұрыстығы туралы пікірді объективті білдіру үшін қажетті дәлелдемелерді алуға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: аудиторлық тәсілдер, аналитикалық процедуралар, қаржылық ақпарат, бағалау, қаржылық есептілік.

S.K. Barysheva, Acting Associate Professor, Candidate
of Economic Sciences, University «Turan», Almaty, Kazakhstan

Some aspects of the analytical procedures usage in financial statements auditing

Abstract. The article deals with analytical procedures related to obtaining audit evidence for checking the indicators of financial statements. The main purpose of applying analytical procedures is to identify the presence or absence of unusual or incorrectly reflected facts and business results that determine areas of potential risk and require special attention of the auditor. For the application of analytical procedures, use ISA 520 «Analytical procedures», which aims to provide recommendations on the use of analytical procedures in the audit process.

As a result of our review of ISA 520, we are convinced that in order to study the financial position and audit the financial statements audited by the organization in the Republic of Kazakhstan, use of analytical procedures is important, since these procedures are one of the ways to obtain audit evidence. These procedures are performed throughout the entire audit process: planning, conducting the audit, and completing the audit. If analytical procedures are combined with internal control and materiality checks, this will provide the evidence necessary to objectively express an opinion on the reliability of the financial statements.

Key words: audit techniques, analytical procedures, financial information, assessment, financial reporting.

Z. Zhandaraly², student

Zh. Karabayeva³, scientific director, Senior Lecturer

^{2,3} Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan

BANKING SECTOR ANALYSIS

Abstract. The article analyzes the financial performance of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan over the past year. The impact of a quantitative narrowing of second-tier banks as a whole on the country's banking sector, changes in key parameters such as assets, liabilities, and loan portfolio. The article discusses such indicators as return on equity, return on assets, and lending and risk management. The banking sector and its process of radically revising the strategy for developing a business model, as well as taking measures to improve risk management and improve banking supervision and regulation, are also considered. The article also examined the contribution of the banking sector to the country's economy using an example of such an indicator as the ratio of the loan portfolio of second-tier banks to the country's GDP, and compared it with neighboring countries. The concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan and the state program business card 2030, which includes several stages of development of the banking sector of the country, are indicated. The analysis considers macroeconomic, liabilities and deposits, assets and loan portfolio and other indicators. The article shows the state of the banks' loan portfolio, approaches to the regulation of banking activities, gives authors recommendations aimed at implementing the idea of establishing a more stable banking system.

Key words: Banking, creditworthiness, economic development of countries, analysis of the financial sector, banking supervision, banking regulators, banking sector, banking risk management, loan portfolio.

Introduction. The banking sector is experiencing a turning point. Outflow of deposits, decrease in lending to legal entities and poor quality of loan portfolios remain a significant challenge for the sector. Solving these problems will affect banks in the coming years and are likely to lead to even greater consolidation. Over the past 10 years, the number of banks has decreased from 37 to 28, and their impact on the country's economy has declined markedly. If at the beginning of 2009 the ratio of bank assets to GDP was 74,1%, and the loan portfolio – 57,6%, then a decade later, assets to GDP barely exceed 43%, and the loan portfolio does not reach 25%. The complexity of the situation is that there is no time for buildup. Banks have not yet had time to do «homework», as the sector was swept by a wave of digital revolution, which is changing its way of doing and organizing a business. The issue of the quality of the funding base for the banking system is systemic. If you do not take the capital of banks formed by shareholders, but only debt funding, then today the second-tier banks are funded from three sources. Firstly, due to deposits of individuals, which are considered the most stable, but at the same time expensive base. At the same time, more than half of the deposits the population holds in dollars. Banks can direct them

solely to finance dollar deals, which are currently few in Kazakhstan. Secondly, due to deposits of legal entities. To a greater extent, such deposits are funds of quasi-state companies, the public sector and Akimat subsidiaries. The quasi-and public sectors are highly susceptible to external factors. For example, the government can pay dividends, and this will greatly affect the banking system.

The money will go to the budget first, and then through the return transfer will return to the banking system, however, the return process will not be quick. Thirdly, banks can issue bonds, which are almost completely bought by institutional investors. Bonds are the most stable funding base with a clear maturity. It allows the bank to plan in terms of returns and cash flows. But this resource is seriously limited, because in Kazakhstan there are not enough institutional investors who could buy debt securities of banks. Individuals are not so involved in the stock market to invest in bonds. There are few insurance organizations, there is only one pension fund, and the bond market has yet to be developed. This takes time and effort. When banks had access to Western markets, they actively used it. But at some point they were faced with a lack of currency risk hedging instruments. And with the fact that the currency risks passed to the borrowers: 2009, 2014, 2015. Hence the problems that the banking system began to experience. If we analyze the past years of the banking sector. The banking sector is represented by 32 second-tier banks, of which 13 are banks with foreign participation, including 11 subsidiary banks [1].

Experimental part. Assets and loan portfolio. Key indicators of the banking sector of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2017. Assets of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2017 amounted to 24 161,4 billion tenge (at the beginning of 2017 – 25 556,8 billion tenge), a decrease from the beginning of 2017 – 5,5.

The largest share in the structure of assets (51,5% of total assets¹) takes a loan portfolio. (Principal debt) in the amount of 13 657,7 billion tenge (at the beginning of 2017 – 15 510 8 billion tenge), a decrease from beginning of 2017 – 11,9%. Loans to legal entities amount to 4 283,1 billion tenge with a share of 31,4% of the loan portfolio (by beginning of 2017 – KZT 6 553,5 billion or 42,3% of the loan portfolio), a decrease from the beginning of 2017 years – 34,6%. Loans to individuals amount to 4 275,3 billion tenge with a share of 31,3% of the loan portfolio (by beginning of 2017 – 3 766,6 billion tenge or 24,3% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2017 years – 13,5%. Consumer loans amount to 2 980,4 billion tenge with a share of 21,8% of the loan portfolio (at the beginning 2017 – 2 547,5 billion tenge or 16,4% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2017 years – 17,0% [2].

Obligations and contributions. The liabilities of second-tier banks in the Republic of Kazakhstan amount to 21 055,4 billion tenge (at the beginning of 2017 – 22 716,2 billion tenge), a decrease from the beginning of 2017 – 7,3%. In total liabilities of banks second-tier deposits account for the largest share – 79,4%. Liabilities of banks of the second level of the Republic of Kazakhstan before non-residents 2 Kazakhstan amounted to 1 119,0 billion tenge or 5,7% of the total obligations. Customer deposits amount to 16 722,5 billion tenge or 79,4% of total liabilities (at the beginning 2017, 17 268,6 billion tenge or 76,0% of total liabilities), a decrease from the beginning of 2017 – 3,2%. 8 683,2 billion tenge or 51,9% of customer deposits (at the beginning 2017 9 608,8 billion tenge or 54,2% of customer deposits), a decrease from the beginning of

2017 – 7,2%. The share of legal entities' deposits in foreign currency decreased from 46,6% at the beginning of the year to 44,6% at reporting date. Deposits of individuals amount to 8 039,4 billion tenge or 48,1% of customer deposits (at the beginning 2017 – 7 978,8 billion tenge or 45,8% of customer deposits), an increase from the beginning of 2017 – 1,7%. The share of deposits of individuals in foreign currency decreased from 62,2% at the beginning of the year to 54,7% at reporting date.

Adequacy of equity.

Regulatory capital amounted to 3,779.5 billion tenge.

Capital adequacy ratios amounted to:

K1-1 – 17,2%; k1-2 – 17,7%; K2 – 1,7%.

Highly liquid assets (average monthly value) amounted to 8 217,5 billion tenge or 34,0% of assets (at the beginning of 2017 – 6 500,5 billion tenge), an increase from the beginning of 2017 – 26 4%.

Profitability of the banking sector.

– net profit of the banking sector amounted to 12,6 billion tenge.

– the ratio of net income to total assets (roa) was – 0,09% (1,64% for the same last year date);

The ratio of net income to equity on the balance sheet (ROE) – 0,76% (15,18% for the same last year date).

Macroeconomic indicators.

– the share of banking sector assets in gdp is 49,9%;

– the share of the loan portfolio in gdp is 28,2%;

– the share of customer deposits in gdp is 34,6%.

The concentration of the banking sector.

– the share of the 5 largest banks in the assets of second-tier banks amounted to 56,3%;

– the share of the 5 largest banks in the total loan portfolio – 54,4%;

– the share of the 5 largest banks in total customer deposits is 59,8% [3].

Key indicators of the banking sector of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2018.

The banking sector is represented by 28 second-tier banks, of which 14 are banks with foreign participation, including 12 subsidiary banks.

Assets and loan portfolio.

Assets of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2018 amounted to 24 876,8 billion tenge (at the beginning of 2018 – 24 157,9 billion tenge), an increase from the beginning of 2018 – 3,0%. The largest share in the structure of assets (50,2% of total assets¹) takes a loan portfolio (principal debt) in the amount of 13 461,4 billion tenge (at the beginning of 2018 – 13 590,5 billion tenge), a decrease from beginning of 2018 – 0,9%. Loans to legal entities amount to 3 762,8 billion tenge with a share of 28% of the loan portfolio (by the beginning of 2018 – 4 195,1 billion tenge or 30,9% of the loan portfolio), a decrease from the beginning of 2018 – 10,3%.

Loans to individuals amount to 4 962,0 billion tenge with a share of 36,9% of the loan portfolio (by beginning of 2018 – 4 259,1 billion tenge or 31,3% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2018 – 16,5%, the beginning of 2018).

Consumer loans amount to 3 494,3 billion tenge with a share of 26% of the loan portfolio (at the beginning 2018 – 2 955,9 billion tenge or 21,7% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2018 years – 18,2%. SME loans amount to 4 519,6 billion tenge with a share of 33,6% of the loan portfolio (at the beginning of 2018 – 4 664,5 billion tenge or 34,3% of the loan portfolio), decrease from the beginning of 2018 years – 3,1%. NPL – non-performing loans (with arrears over 90 days) are 1 062,7 billion tenge or 7,9% of the loan portfolio (at the beginning of 2018 – 1 265,2 billion tenge or 9,3% of loan portfolio). Loan portfolio provisions were in the amount of KZT 1 844,2 billion or 13,7% of the loan portfolio (at the beginning of 2018 – 2 126,4 billion tenge or 15,6% of the loan portfolio).

Regulatory capital amounted to 3 835,4 billion tenge.

Capital adequacy ratios amounted to:

K1-1 – 16,6%; k1-2 – 16,9%; K2 – 22,0%.

Highly liquid assets (average monthly value) amounted to 8 522,2 billion tenge or 34,3% of assets (at the beginning of 2018 – 8 375,5 billion tenge), an increase from the beginning of 2018 – 1,8%.

Profitability of the banking sector.

Income of the banking sector amounted to 603,3 billion tenge.

The ratio of net income to total assets (ROA) amounted to – 2,19% (0,09% for the same last year date);

The ratio of net Macroeconomic indicators.

The share of banking sector assets in GDP is 42,7%;

The share of the loan portfolio in GDP is 23,1%;

The share of customer deposits in GDP is 29,1%.

The concentration of the banking sector.

The share of the 5 largest banks in the assets of second-tier banks amounted to 63,6%;

The share of the 5 largest banks in the total loan portfolio – 62,7%;

The share of the 5 largest banks in total customer deposits – 65,8% income to equity on the balance sheet (ROE) – 17,7% (0,76% for the same last year date) [3].

Key indicators of the banking sector of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2019 (Changes from early 2019).

The banking sector is represented by 27 second-tier banks, of which 14 are banks with foreign participation, including 12 subsidiary banks. Assets and loan portfolio. Assets of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan as of December 1, 2019 amounted to 26 113,7 billion tenge (at the beginning of 2019 – 25 244,0 billion tenge), an increase from the beginning of 2019 – 3,4%. The largest share in the structure of assets (50,4% of total assets¹) takes a loan portfolio (principal debt) in the amount of 14 092,3 billion tenge (at the beginning of 2019 – 13 762,7 billion tenge), an increase from beginning of 2019 – 2,4%. Loans to legal entities amount to 3 958,7 billion tenge with a share of 28,1% of the loan portfolio (by early 2019 – 3 928,0 billion tenge or 28,5% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2019 – 0,8%.

Loans to individuals amount to 6 221,6 billion tenge with a share of 44,1% of the loan portfolio (by beginning of 2019 – 4 993,4 billion tenge or 36,3% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2019 – 24,6%. Consumer loans amount to 4 301,8 billion tenge with a share of 30,5% of the loan portfolio

(at the beginning 2019 – 3 508,8 billion tenge or 25,5% of the loan portfolio), an increase from the beginning of 2019 years – 22,6%.

SME loans amount to 3 733,1 billion tenge with a share of 26,5% of the loan portfolio (at the beginning of 2019 – 4 567,1 billion tenge or 33,2% of the loan portfolio), a decrease from the beginning of 2019 years – 18,3%. NPL – non-performing loans (with arrears over 90 days) are 1 152,4 billion tenge or 8,2% of the loan portfolio (at the beginning of 2019 – 1 016,3 billion tenge or 7,4% of loan portfolio). Provisions for the loan portfolio amounted to 1 680,6 billion tenge or 11,9% of the loan portfolio (at the beginning of 2019 – 1 776,6 billion tenge or 12,9% of the loan portfolio).

Obligations and contributions.

The liabilities of the second-tier banks of the Republic of Kazakhstan amount to 22 551,1 billion tenge (at the beginning of 2019 – 22 222,3 billion tenge), an increase from the beginning of 2019 – 1,5%. In total liabilities of banks the second level the largest share is customer deposits – 77,3%. Liabilities of banks of the second level of the Republic of Kazakhstan before non-residents of the Republic of Kazakhstan amounted to 1 109,2 billion tenge or 4,9% of the total obligations. Customer deposits amount to 17 422,3 billion tenge or 77,3% of total liabilities (at the beginning 2019 – 17 043,0 billion tenge or 76,7% of total liabilities), an increase from the beginning of 2019 – 2,2%. Deposits of legal entities amount to 8 417,4 billion tenge or 48,3% of customer deposits (at the beginning 2019, 8 272,0 billion tenge or 48,5% of customer deposits), an increase from the beginning of 2019 – 1,8%. The share of corporate deposits in foreign currency decreased from 45,8% at the beginning of the year to 42,9% at reporting date. Deposits of individuals amount to 9 004,9 billion tenge or 51,7% of customer deposits (at the beginning, 2019 – 8 771,0 billion tenge or 51,5% of customer deposits), an increase from the beginning of 2019 – 2,7%. The share of deposits of individuals in foreign currency decreased from 47,7% at the beginning of the year to 43,2% at reporting date.

Macroeconomic indicators.

The share of banking sector assets in GDP is 40,0%;

The share of the loan portfolio in GDP is 21,6%;

The share of customer deposits in GDP is 26,7%;

The concentration of the banking sector.

The share of the 5 largest banks in the assets of second-tier banks amounted to 62,6%;

The share of the 5 largest banks in the total loan portfolio – 61,8%;

The share of the 5 largest banks in total customer deposits – 66,0%.

The banking sector of Kazakhstan is one of the leading places in the country's economy. Thus, the volume of bank assets is 80% of the country's GDP, the volume of deposits is 30%, the volume of loans and loans is about 60%. Compared with the initial period of the formation of the banking sector, these figures have increased many times. However, over the past year, for objective reasons, there has been a slight decrease in the dynamics of the development of the banking system, which is explained by the negative influence of external factors. Although it should be noted that thanks to the policy of the regulator and the state as a whole, measures taken to increase the stability of the banking sector, a serious decrease in the performance of banks was not allowed. Commercial banks in Kazakhstan provide a wide range of banking services for indi-

viduals and legal entities, including both traditional banking services and innovative ones, including electronic banking, Internet banking, etc. These services are provided based on the use of the most modern banking technologies and service maintenance. As the level of financial literacy of clients increases, and confidence in financial institutions grows, competition in the banking services market increases, which forces banks to improve the processes of providing services and carrying out operations. In general, it can be noted that the banking sector of Kazakhstan operates on market principles, is able to create conditions for the accumulation of public funds and providing them in the form of loans to the real sector of the economy [3].

The concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030 was discussed with the participation of financial organizations, the National Chamber of Entrepreneurs and the association of legal entities “Association of Financiers of Kazakhstan”, which resulted in the coverage of different opinions, proposals, ideas aimed at improving the functioning of the financial sector. In addition, the document also takes into account the conclusions and recommendations of the International Monetary Fund in the framework of the project “Financial Sector Assessment Program” (Financial Sector Assessment Program), which was implemented in the 4th quarter of 2013 – in the first half of 2014. Goals and objectives of the Financial Sector Development Concept [4].

Results and discussions. Republic of Kazakhstan until 2030. The concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030 is aimed at creating a competitive financial sector and increasing its efficiency in redistributing resources in the economy based on the best international standards, including the standards of the Organization for Economic Cooperation and Development (hereinafter – OECD).

To achieve this goal, the following tasks are foreseen:

- 1) reducing the costs of society and the state to maintain the stability of the financial system in the event of potential shocks;
- 2) increasing the efficiency of the financial sector in the context of economic integration and globalization;
- 3) improving infrastructure and creating optimal conditions for the qualitative development of the financial system;
- 4) the expansion of growth resources of the financial sector, including through financial products that meet the needs of the economy;
- 5) maintaining balanced economic conditions and reducing credit risks in the economy.

Conclusion. The concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030 involves several stages. At the same time, the successful implementation of measures at each of them will create the basis for further sustainable development of the financial system until 2030 and further in the face of new global trends. When analyzing the banking sector, we took into account the high interdependence of banks on assets and liabilities. This thesis is also confirmed by the default of several second-tier banks (CIB, Delta, Tsesna and others) that had common borrowers. The interdependence on obligations was the result of a high share of state participation in the economy. Theoretically, in case of political disagreements of shareholders with the leaders of

national treasuries or funds, these organizations may force a certain bank to default, requiring all funds to be transferred to another bank [5].

The quality of loans in the economy has led to a significant decrease in the average ratings. Current NPLs (loans overdue for more than 90 days, 9,34%), although very likely underestimated, are risky for the industry. According to official statistics, every 11 loans in the economy are non-performing. However, this level can be covered by a high interest rate. According to our estimates, the weighted average interest rate on loans in national currency is 15,4%. High interest rates, in turn, are one of the important reasons for the high NPL, and to discourage economic growth. When taking into account country risk, we also relied on S&P estimates, namely, BICRA estimates (assessment of the underlying risk of the banking sector). S&P, which has greater access than we, concluded that Kazakhstan has extremely high credit risk in the economy and high economic imbalances. The BICRA score for Kazakhstan was 9 out of 10 possible (1 – low risks, 10 – extremely high risks). For comparison, Uzbekistan has a BICRA rating of 8 and Mexico has a 4. We believe that the banking sector is in critical condition. Even if an individual bank is stable and has relatively good indicators, in the event of a negative scenario in the economy or default of one of the largest banks, banks with less capital will be forced to default. The current situation in the banking sector is the reason for the low sovereign rating, it lowers the ratings of each bank separately and increases the cost of funding the experts concluded.

REFERENCES

1. Шалабай С.И. Финансовый менеджмент и конкурентоспособность банков Республики Казахстан/ С.И. Шалабай. – Алматы: Экономика, 2016. – 180 с.
2. <https://www.nationalbank.kz/>
3. <https://www.kase.kz>
4. <http://www.finrick.ru/>
5. <http://www.akorda.kz>

З. Жандаралы¹, студент

Ж. Карабаева², «Қаржы» кафедрасының аға оқытушы

^{1,2} Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Банк секторын талдау

Түйіндеме. Мақалада Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің өткен жылдағы қаржылық нәтижелері талданады. Тұтастай алғанда екінші деңгейдегі банктердің сандық тарылытуының елдің банк секторына әсері, активтер, міндеттемелер және несиелену портфелі сияқты негізгі параметрлердің өзгеруі. Мақалада меншікті капиталдың қайтарымы, активтердің қайтарымы, несиелену және тәуекелдерді басқару сияқты көрсеткіштер қарастырылады. Банк секторы және оның бизнес-моделін дамыту стратегиясын түбегейлі қайта қарау процесі, сондай-ақ тәуекелдерді басқаруды жетілдіру және банктік қадағалау мен

реттеуді жетілдіру бойынша шаралар қабылдау қарастырылады. Мақалада екінші деңгейдегі банктердің несие портфелінің елдің ЖІӨ-ге қатынасы сияқты көрсеткішті қолдана отырып, банк секторының ел экономикасына қосқан үлесі қарастырылды және оны көрші елдермен салыстырды. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамыту тұжырымдамасы және елдің банк секторының бірнеше кезеңдерін қамтитын 2030 мемлекеттік визит картасы көрсетілген. Талдау макроэкономикалық, міндеттемелер мен депозиттер, активтер мен несие портфолиосы және басқа көрсеткіштерді ескереді. Мақалада банктердің несие портфелінің жай-күйі, банк қызметін реттеудің тәсілдері, авторларға банк жүйесінің неғұрлым тұрақты жүйесін құру идеясын іске асыруға бағытталған ұсыныстар берілген.

Түйінді сөздер: банк ісі, несие қабілеттілігі, елдердің экономикалық дамуы, қаржы секторын талдау, банктік қадағалау, банктік реттеушілер, банк секторы, банктік тәуекелдерді басқару, несие портфолиосы.

З. Жандаралы¹, студент

Ж. Карабаева², старший преподаватель кафедры «Финансы»

^{1,2} Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы, Казахстан

Анализ банковского сектора

Аннотация. В статье анализируются финансовые показатели банков второго уровня Республики Казахстан за прошедшие года. Влияние количественного сужения банков второго уровня в целом на банковский сектор страны, изменения основных параметров, таких как активы, обязательства, ссудный портфель. В статье рассматриваются такие показатели как рентабельность собственного капитала, рентабельность активов, и кредитование и управление рисками. Так же рассматривается банковский сектор и ее процесс кардинального пересмотра стратегии развития бизнес-модели, а также принятия мер улучшения риск-менеджмента и совершенствования банковского надзора и регулирования. Также в статье рассмотрели вклад банковского сектора в экономику страны на примере, такого показателя как отношение ссудного портфеля банков второго уровня к ВВП страны, и сравнили с соседними странами. Указано концепция развития финансового сектора Республики Казахстан и государственная программа бизнес-карта 2030, которая включает в себе несколько этапов развития банковского сектора страны. В анализе рассмотрены макроэкономические, обязательства и вклады, активы и кредитный портфель и другие показатели. В статье показано состояние кредитного портфеля банков, подходы к регулированию банковской деятельности, даны авторские рекомендации, направленные на реализацию идеи становления более устойчивой банковской системы.

Ключевые слова: Банковская деятельность, кредитоспособность, экономическое развитие стран, анализ финансового сектора, банковский надзор, банковские регуляторы, банковский сектор, банковский риск-менеджмент, кредитный портфель.

А.Т. Исаева, доцент, экономика ғылымдарының кандидаты
«Нархоз» Университеті» АҚ, Алматы қ. Қазақстан

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙДЕГІ БАНКТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ФАКТОРЛАРЫН ТАЛДАУ

Түйіндеме. Мақалада қазіргі кездегі әлемдік дағдарыс жағдайындағы банктердің қызмет етуінде болып жатқан мәселелер көтерілген. Оның ішінде, интеграциялық үдерістер еліміздің банк секторындағы жағдайды айтарлықтай қиындатып отырғанына назар аударылған. Экономикасы шикізат секторына тәуелді болып отырған Қазақстан сияқты елдер үшін мұнайға әлемдік бағаның төмендеуі және халақыралық тауар алмасу үдерісінің әлсіреуі елдегі дағдарыстық факторлардың шиеленісуіне, оның ішінде, инфляцияның өршуіне, әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықтың өсуі туралы болжамдардың жасалуына жағдай жасап отыр. Экономиканың дамуында бірнеше дағдарыстан өтіп келе жатқан Қазақстанның банк жүйесінің қаржылық жағынан әлі де болса тұрақтылығы төмен екенін байқауға болады. Мақалада екінші деңгейдегі банктердің қаржылық жағдайына, бәсекелестік қабілетіне әсер ететін ішкі және сыртқы факторларға тоқталған. Әсіресе сыртқы факторлардың кері әері бар екен анықталды. Оның ішінде, халықтың жұмыспен қамтылу деңгейі, халықтың орташа жалақысы, өмір сүру деңгейі, жалпы ішкі өнім, банктік салымдар, жалпы ішкі өнім, өндіріс көлемі, доллар бағамы сияқты факторлар. Мақалада, осы аталған факторларға банктің қаржылық жағдайы қаншалықты байланысты екендігіне корреляциялық талдау жасалып, банк секторының экономикадағы алатын орнына тоқталып, авторлық тұжырымдар жасалған.

Түйінді сөздер: банк секторы, экономика, жалпы ішкі өнім, банк өнімдері, капитал, актив, міндеттеме, рейтинг, кредиттік портфель, жұмысбастылық, өмір сүру деңгейі.

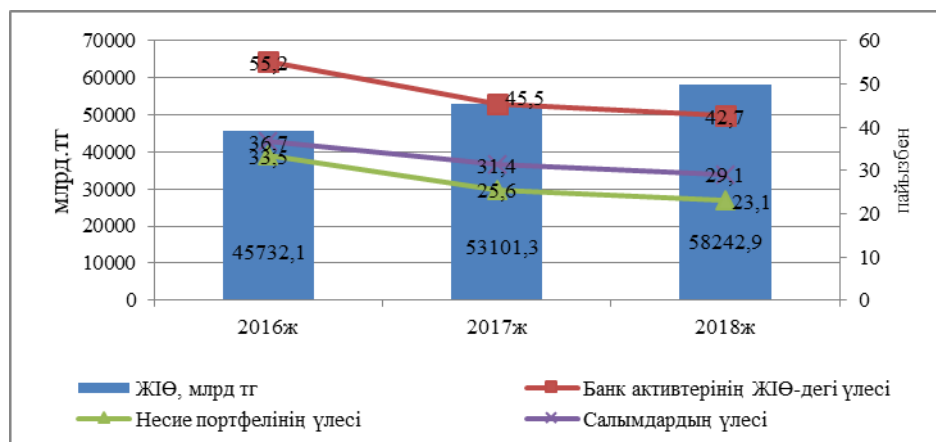
Кіріспе. Қазіргі кезде коммерциялық банктердің қызметі түрлі факторларға тәуелді болып келетін бір бірімен тығыз байланысты болатын кешенді үдерістердің жиынтығы болып табылады. Қандай да бір әсер етуші факторларды елеп ескерілмесе, онда банк қызметін дұрыс бағалау қиын.

Ең алдымен коммерциялық банктің қаржылық тұрақтылығына тоқталсақ, онда коммерциялық банктің қаржылық тұрақтылығы оның ұзақ мерзімдегі қаржылық жағдайының тұрақтылығы дегенді білдіреді. Ал егер, нақтырақ айтатын болсақ, онда ол коммерциялық банктің өз ақшалай ресурстарын ұтымды пайдалану негізінде өзінің шаруашылық қызметінің толассыз үдерісін қамтамасыз ететін қаржылық ресурстар жағдайы деп қарауға болады.

Банктің қаржылық тұрақтылығын объективті және нақты бағалау оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге, оның іскерлік

ынтымақтастықта әлеуетін арттыруға және оның экономикалық мүдделеріне қаншалықты кепілдік беретінін анықтауға мүмкіндік беретін ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан, банктерге қаржы тұрақтылығын нақты уақытылы бағалауға мүмкіндік беретін үлгі қажет.

Сараптамалық бөлім. Соңғы жылдарда банк секторында қандай өзгерістер болды деген сұраққа жауап беретін болсақ, соңғы бес жылда Ұлттық Банктің оларға деген бақылауы күшейтіліп, тәртіп нығайтылғанымен, нақты қысқарған банктер саны көп есем, саны жағынан ірі өзгеріске ұшыраған жоқ. 2008 жылдары 35 банк болса, 2018 жылы 32 банк болды, 2010-2011 жылдары тіпті 39 қаржы институттарына дейін барды. 2011 жылы Кредит алтын банк, 2016 жылы Казинвестбанк, 2017 жылы Deltabank-тердің лицензиясы алынған болса, 2018 жылы соңғы екі банк сот шешімі бойынша таратылды, «Туранбанк», AlemBankKazakhstan, банктері бірігіп БТА банк құрған болатын, ол кейін 2009 жылы дефолтқа ұшырады. 2014 жылы Казкоммерцбанк аталған банктің барлық проблемалық несиелерін сатып алды. Үш жылдан кейін Казкоммерцбанктің өзіне көмек керек болды, 2017 жылы «Халық Банк» аталған банктің акциялар пакетін сатып алды. Сондай-ақ, банк саласындағы ірі жұтылу мен қоыслу 2014 жылы «Темірбанк», «Альянсбанк», «Fortebank» соңғы банк бренді бойынша қызмет етіп бастады. 2017 жылы кейбір банктердің жұтылу үдерісі жүзеге асырылмай қалды. Сөйтіп қазіргі кезде, 2019 жылдың бірінші қаңтарында 28 банк қызмет етеді [1].

1-сурет. Коммерциялық банктердің ел экономикасындағы атқаратын рөлі, пайызбен

Ескерту – [2] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Банктердің саны қысқарып келе жатқандығын байқауға болады. Болып жатқан өзгерістердің барлығы банктердің қызмет етуіне түрлі ішкі сыртқы факторлардың мейлінше қатты әсер етіп отырғандығын көрсетіп отыр. банктер санының қысқаруының өзі жаңа экономикалық даму тенденцияларына кейбір банктердің ілесе алмай отырғандығын көрсетіп отыр. Әсіресе, қазақстан экономикасының интеграциялануы, БСҰ-на кіруі

де банктердің тұрақтылығына өз әсерін тигізіп отыр. Сондықтан, қазіргі банктер мейілінше күрделі жағдайларды өткеріп отыр. Оның бір көрінісі ретінде, банктердің жалпы экономикадағы алатын үлесінің төмендеп келе жатқандығынан байқауға болады. 2016 жылы мысалы жалпы ішкі өнімдегі банктердің үлесі 55,2%-ды құраған болса, 2018 жылы ол үлес 42,7%-ды құрап, 12%-ға төмендеген, осы жерден банктердің ішкі сыртқы факторларға қаншалықты тәуелді екендігін көруге болады.

Банктердің ішкі сыртқы факторларға тәуелді болып отыруының себептерінің бірі, жалпы экономиканың әлі де болса шикізат секторына тәуелді болып, орта және шағын бизнес секторының жеткілікті деңгейде дами алмай отырғандығы себеп болып отыр [3].

Сонымен қатар, банктердің өзіндік дамуына мемлекеттің рөлінің жоғары болуы да әсер етті, оған мысал, банктерге ұлттық қордан бөлінген қаражаттар да, олардың өз еріктірімен аяққа тұрып кетуіне кедергі жасап отырды.

2008 жылы әлемдік қаржы дағдарысы Қазақстанға жеткенде, Министрлер кабинеті банктерге көмек көрсететін дағдарыс актісін қабылдады. 2009 жылы «Альянс Банк», «БТА Банк», «Қазкоммерцбанк» АҚ және «Қазақстан Халық Банкі» АҚ «Самұрық-Қазына» қорынан 476 млрд. теңге алды.

Бұдан кейін де БТА Банкті мемлекет бірнеше рет құтқарды. Нәтижесінде, оны құтқару құны, Forbes Kazakhstan деректері бойынша, шамамен 10,26 млрд. долларды құрады. Бұл ақша негізінен Үкіметтен, Ұлттық банк пен «Самұрық-Қазына» қорынан болды.

2014 жылдың ақпан айында Казкоммерцбанк пен бизнесмен Кеңес Рақышев әрқайсысы БТА Банкінде 46,5% үлесін сатып алды. Бірақ содан кейін Казкоммерцбанктің өзі де көмекке мұқтаж болды. Үкімет оны 2016 жылдың желтоқсанында 400 млрд. теңге транзитпен және 2017 жылдың ақпанында тағы 200 млрд. доллардан құтқарды.

Нәтижесінде, «жаман несиелерден» құтылу үшін 2,4 триллион теңге бөлінді. Халық банкі Казкоммерцбанк акцияларын сатып алды.

Соңғы ірі көмектің түрі Ұлттық Банк 2017 жылы енгізілген банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыру бағдарламасы қарастырылуы арқылы жүзеге асырылды. Бастапқыда 500 млрд. теңге бөлу жоспарланған, қазан айында Ұлттық банк «АТФБанк», «Еуразиялық банк», «Цеснабанк» және «ЦентрКредит Банк» АҚ өтінімдерін мақұлдады. Банк RBK-да проблемалар туындағаннан кейін, реттеуші ол банкті де қалпына келтіру бағдарламасына енгізді. Нәтижесінде, Ұлттық банк төрағасының айтуынша, мемлекеттік қолдаудың көлемі 653 млрд. теңгені құрады. Байқап отырғанымыздай банктердің қаржылық жағдайын жақсартуға бөлінген қаражат сомасы өте жоғары, бірақ, одан банк жағдайын күрт жақсарып кетті деп айту қиын.

2018 жылдың сәуір айында ел Президенті мұндай бағдарламаны тоқтатуды тапсырды. Ол сондай-ақ үш банкті, яғни, «Эксимбанк», «Астана Банкі» және «QazaqBanki» көрсеткіштерінің өте нашар екендігін атады. Реттеуші олардың жаңа депозиттерді қабылдауға лицензияларын тоқтатты. Аталған мәселелердің барлығы банктердің тұрақтылығына әсер ететін бірнеше факторлардың бар екендігін атап көрсетті.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазіргі уақытта модельдеу зерттеудегі құбылыстардың мәнін түсінудің тиімді әдісі болып табылады. Зерттелетін объекті туралы нақты түсінік алуға мүмкіндік беретіндіктен, оның ішкі құрылымын және сыртқы қатынастарды сандық түрде сипаттауға мүмкіндік беретін, қаржылық талдаудың негізгі құралы ретінде әрекет ететін, сондай-ақ ол іс жүзінде банкроттықты болжау үшін белсенді қолданылады. Модельдеудің негізгі міндеті – оны алдын ала зерттеуге негізделген модель құру және оның негізінде модельдеу жүзеге асырылатын маңызды сипаттамаларды айқындау.

Осы мақсатта біздің қарастырып отырған тақырыбымыз бойынша банктің қаржылық тұрақтылығына әсер ететін факторларды таңдап алдық, оны келесі кесте түрінде көрсетуге болады.

Негізгі фактор ретінде екінші деңгейдегі еліміздегі банктердің активтері таңдап алынды. Банктің қаржылық жағдайының қандай екенін көрсететін бірден бір фактор ретінде таңдалды. Сол активтердің қалыптасуына әсер ететін көбінесе сыртқы фактор таңдалып алынды, ішкі фактор ретінде клиенттердің салымдары мен ссудалық капиталдың мөлшері таңдап алынды [4].

Аталған факторлар бойынша енді корреляциялық байланыстарды білдіретін коэффициенттер кестесін түземіз (кесте).

1-кесте. Банктің қаржылық тұрақтылығына әсер ететін факторлар тізімі

	Өзара байланысты факторлар
У	Банктің барлық активтері
X1	Халық саны, мың адам
X2	Жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табыстары, теңге
X3	Жұмыспен қамтылған халық, мың адам
X4	Өндіріс әдісі бойынша жалпы ішкі өнім, млн. теңге
X5	Негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн. теңге
X6	Жұмыс істеп тұрған азаматтық тұлғалар саны мың
X7	Өнеркәсіптік өнім (тауар, қызмет) өндірісінің көлемі, млрд. теңге
X8	Бөлшек сауда көлемі, млрд. теңге
X9	Мемлекеттік бюджет табыстары, млрд. теңге
X10	Доллар бағамы, теңге
X11	Клиенттердің салымдары
X12	Ссудалық портфель, млрд. тг

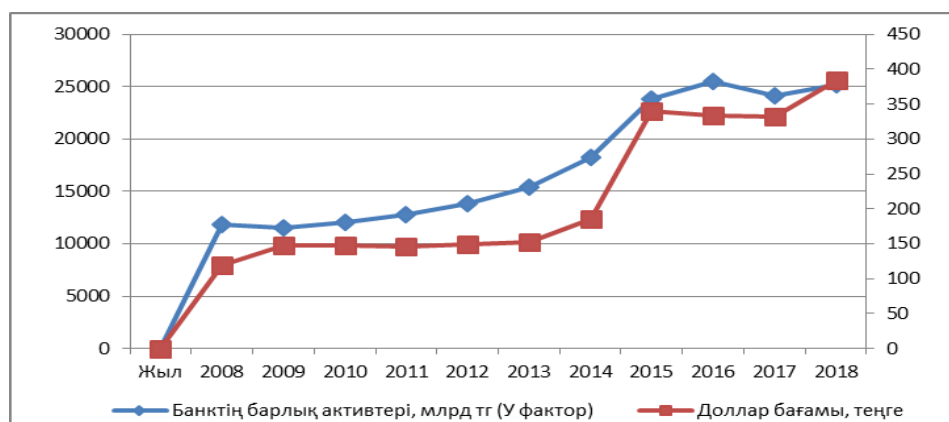
Кесте мәліметтерінен көріп отырғанымыздай мәні 1-ге жақын факторларды көруге болады, ол, ең алдымен X11 факторы У банктің активтерінің ұлғаюуына әсер етіп отырған, банкке клиенттердің салымдары болып табылады. Оның мәні, өзара байланыс 0,98 ге тең болып тұр және ең жоғарғы мән. Бұл байланыстың болуы ойға сиымды, өйткені банктің активтері және банкке көбінесе табыс әкелетін активтер де клиенттердің салымдары болып табылады. Көбінесе соңғы жылдары жеке тұлғалардың салымдарының үлес жоғары болғанын жоғарыда атап өткен болатыныбыз. Корреляциялық модель арқылы қорытынды факторға абсолютты шамамен әсер ететін фактор ол – X11 (клиенттердің салымдары). Енді осы факторлар арқылы екі факторлық модель құрастырамыз.

2-кесте. Корреляция коэффициенттері

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12
Y	1												
X1	0,94	1											
X2	0,94	0,99	1										
X3	0,74	0,89	0,87	1									
X4	0,92	0,99	0,99	0,90	1								
X5	0,89	0,94	0,96	0,78	0,95	1							
X6	0,89	0,87	0,90	0,60	0,87	0,95	1						
X7	0,76	0,90	0,92	0,89	0,94	0,92	0,79	1					
X8	0,94	0,99	0,99	0,86	0,99	0,97	0,91	0,92	1				
X9	0,92	0,96	0,98	0,82	0,97	0,93	0,90	0,90	0,98	1			
X10	0,96	0,90	0,91	0,64	0,88	0,90	0,94	0,72	0,90	0,88	1		
X11	0,98	0,97	0,96	0,80	0,95	0,90	0,88	0,79	0,95	0,94	0,95	1	
X12	0,88	0,86	0,83	0,81	0,83	0,71	0,62	0,65	0,82	0,77	0,76	0,89	1

Ескерту – автормен құрастырылған

Біздің модельде аппроксимация коэффициенті өте жоғары – 0,97, демек біздің фактордың қорытынды нәтижесі жақсы деп сипатталады. Енді осы коэффициентті басқа факторлар арқылы салыстырып көреміз. Ол бойынша регрессиялық теңдеу құрамыз, бұл модель тағы да мәннің сәйкестігін нақтылайды.

2-сурет. ЕДБ-дің жалпы активтерінің қалыптасуына доллар бағамының өзара байланысының өзгеру динамикасы

Ескерту – [4] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Енді келесі қадамға көшеміз. Корреляциялық модельден абсолютты шамамен ең қатты әсер ететін келесі факторды аламыз, екі факторлық регрессиялық модель құрамыз. Келесі фактор – X10 (доллар бағамы), ол да мәні банк активтерінің жинақталуына, яғни Y айнымалымен байланысы жоғары мәнге ие болып отырған фактор болып табылады. Соңғы жылдары доллардың бағамының өсуі экономиканың көп жағдайларына әсер етіп отыр, неғұрлым оның бағамы көтерілген сайын банк активтерінің көлемі жоғарылап отырған. Оның шамасы кесте бойынша 0,96-ға тең болып отыр.

2-суреттен көріп отырғанымыздай, доллар бағамының төмендеуі активтердің төмендеуіне, ал жоғарылауы тағы да бағамның жоғарылауына

әкелген. Аппроксимация коэффициенті жоғарылады, енді ол 0,984823-ті құрайды, әрі қарай факторлар қосу арқылы модельді барынша жоғары нәтиже алуға тырысамыз, осылайша жоғарыдағы кестеде келтірілген жоғары мәнді абсолютті шашамен жоғары әсер ететін мәндердің барлығын жинап, 6 факторлы модель құрамыз, олардың шынай мәні мен регрессиялық теңдеуі берілген.

3-кесте. ЕДБ активтерінің қалыптасуына тығыз әсер ететін факторлардың өсу динамикасы

Жылдар	Банктің барлық активтері Y	Клиент салымдары X11	Доллар бағамы, теңге X10	Халық саны, мың адам X1	Жан басына шаққанда ата-ұлы табыстары, теңге X2	Бөлшек сауда көлемі, млрд. теңге X8	Мем. бюджет табыстары млрд. теңге X9
2008	11889,6	4588,6	120	15982	32984	2442,8	4034,4
2009	11557,3	6003,8	147	16203	34282	2551,4	3505,3
2010	12031,5	6825,3	147	16440	39014,0	3197,1	4299,1
2011	12817,9	7797,5	146	16673	45918,0	3865,8	5370,8
2012	13880	8532,9	149	16910	51859,7	4567,7	5813,0
2013	15461,7	9844,9	152	17160	56452,7	5474,3	6382,3
2014	18239	11351	185	17415	62271,3	6332,3	7321,2
2015	23780,3	15605,1	340,01	17669	67321,2	6555,8	7634,8
2016	25556,8	17268,6	333,29	17918	76575	7974,4	9308,4
2017	24157,9	16680,5	332,33	18157	83053,1	8892,9	11567,6
2018	25244,0	17043	384,2	18395	91633	10069,6	10808,5

Ескерту – [4] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Бірнеше теңдеулер құру арқылы, қай мәндердің қаншалықты банк активтердің түзілуіне кері немесе оң әсері бар екендігін көруге болады.

4-кесте. Барлық өзара тығыз байланысты факторлар бойынша дисперсиялық талдау кестесі

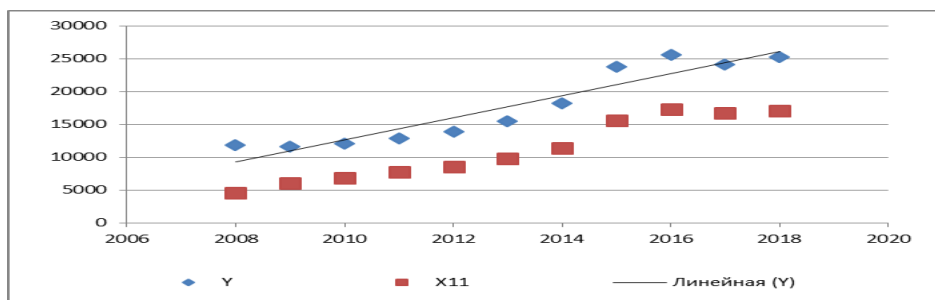
	Коэффициент	Станд. кателер	t-статистика	P-мәні	Төменгі 95%	Жоғарғы 95%
Y-қилысы	119307,40	80690,46477	1,47	0,21	-104725	343340,1
X11	1,65	0,51	3,23	0,03	0,235822	3,072
X10	1,57	12,97	0,12	0,90	-34,4501	37,60
X1	-7,41	5,43	-1,36	0,24	-22,5151	7,687
X2	-0,047	0,369	-0,12	0,90	-1,07261	0,976
X8	2,056	2,080	0,98	0,37	-3,71877	7,83
X9	-0,0002	0,000	-0,43	0,68	-0,00182	0,001

Ескерту – автормен құрастырылған

Кестеде келтірілген мәндердің барлығын қосып, регрессиялық теңдеу құрылды:

$$Y = 119307,4068 + 1,6542X_{11} + 1,57815X_{10} - 7,414X_1 - 0,047918X_2 + 2,056875X_8 - 0,0002445X_9$$

Аппроксимация немесе өзара жақын байланысы бар коэффициенттердің мәні жоғарылады, енді ол 0,99173-ні құрайды, алдыңғы шамамен салстырғанда өсімнің төмен екенін байқауымызға болады. Осы жерден регрессиялық теңдеуді тоқтатып, шыққан нәтижеден болашақтағы Y факторын, осы 6 сипаттаушы факторлар арқылы болжауға болады.

3-сурет. Банк активтерінің қалыптасуына клиент салымдырының байланысының динамикасы

Ескерту – [4] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Соның ішінде ең негізгі деген клиент салымдарымен байласты Y факторды клиент салымдарымен байласты Y фактордың немесе банк активтерінің өсімін болжауға болады. Болжанған сурет мәліметерінен сол байланыстың сақталатындығын көруге болады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, банктердің қаржылық тұрақтылығының активтермен байланысты өсу динамикасы қаншалықты екенін жоғарыдағы сурет арқылы көруге болады. Неғұрлым клиент салымдары өскен сайын, банк активтері де өсіп отыр. Банк активтерінің өсуі доллар бағамының өсуімен бірге болатын инфляцияның жоғарылауымен байланысты болып отырғаны ел экономикасына салмағы жоғары жағдай екені белгілі. Яғни, банктердің инфляциялық үдеріске тәуелді екендігін көруге болады. Сонымен қатар, бөлшек сауда көлемі де, біздің үлгіміз бойынша банк активтерінің өсуіне оң әсер етіп отырған бірден бір факторлардың қатарына жатады. Ол, да банктің қаржылық жағдайы коммерциялық сала қызметіне тікелей байланысы бар екендігін білдіреді. Сонымен қатар, мемлекеттік бюджеттің кірісі мен банк активтерінің өсімі байланысты болып отыр, бұл да мемлекеттік бюджет қаражатына банктің де тәуелді екендігін немесе банктің қаржылық жағдайына мемлекеттік бюджет кірістерінің өзара байланысы бар екендігін көруге болады. Банктердің нақты өндіріс көлеміне байланысы жоқ, яғни нақты сектормен байланысы жоғары емес екендігін көруге болады. Бұл жалпы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына, оның ішінде, нақты сектор жағдайын дамыту жан-жақты қолға алу қажеттігін көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Масанов Ю. Банки Казахстана: что с ними происходило последние 10 лет. Объясняем в графиках// Informburo.kz. 13 июня 2018.
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің Ресми сайтының мәліметтері// nationalbank.kz
3. Шаяхметова У. Мы прогнозируем усиление конкуренции на рынке 18.01.2019//Текущее состояние банковского сектора РК // Банки Казахстана. – 2017. – № 12. – С. 14-27.
4. ҚР Статистика Комитетінің статистикалық мәліметтері 2008-2018 жж.//stat.gov.kz

Анализ современных факторов финансовой устойчивости банков второго уровня

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы финансовой устойчивости банковского сектора Республики Казахстан. Поднимаются вопросы, связанные с функционированием банков в условиях современного мирового кризиса. В частности, было отмечено, что интеграционные процессы существенно осложняют ситуацию в банковском секторе страны. Для таких стран, как Казахстан, чья экономика зависит от сырьевого сектора, снижение мировых цен на нефть и ослабление международной торговли усугубили кризис в стране, включая рост инфляции и социально-экономическую нестабильность. В то же время влияние различных экономических факторов привело к значительному увеличению финансового риска банковской системы. В статье рассматриваются внутренние и внешние факторы, влияющие на финансовое состояние и конкурентоспособность банков второго уровня. Было установлено, что внешние факторы больше оказывают негативное влияние по сравнению с внутренними факторами. В частности, такие факторы, как уровень занятости, средняя заработная плата, уровень жизни, валовой внутренний продукт, банковские депозиты, валовой внутренний продукт, производство, курс доллара. В статье приведен корреляционный анализ зависимости финансового состояния банка от этих факторов, проанализирована роль банков второго уровня на экономике и сделаны конкретные выводы.

Ключевые слова: банковский сектор, экономика, валовой внутренний продукт, активы, обязательство, рейтинг, кредитный портфель, занятость, уровень жизни населения.

A.T. Isaeva, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
“Narxoz” University” JSC, Almaty, Kazakhstan

Analysis of modern factors of financial stability of commercial banks

Abstract. The article considers the problems of financial stability of the banking sector of the Republic of Kazakhstan. Issues related to the functioning of banks in the current global crisis are being raised. In particular, it was noted that integration processes significantly complicate the situation in the country's banking sector. For countries such as Kazakhstan, whose economies depend on the commodity sector, declining global oil prices and weakening international trade have exacerbated the country's crisis, including rising inflation and socio-economic instability. At the same time, the influence of various economic factors led to a significant increase in the financial risk of the banking system. The article discusses the internal and external factors affecting the financial condition and competitiveness of second-tier banks. In particular, it was found that external factors have a negative impact.

In particular, factors such as the level of employment, average wages, living standards, gross domestic product, bank deposits, gross domestic product, production, and the dollar. The article presents a correlation analysis of the dependence of the financial condition of the bank on these factors, analyzes the role of second-tier banks in the economy and draws specific conclusions.

Key words: banking sector, economy, gross domestic product, assets, commitment, rating, loan portfolio, employment, living standards.

М.С. Искакова¹, докторант
А.А. Аманбаева², PhD докторы

^{1,2} Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті,
Семей қ., Қазақстан

ШАҒЫН КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме. Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпкерліктің экономикалық жағдайы анықталып, инновациялық әлеуетін қалыптастыру жолдары қарастырылған. Инновациялық белсенділік жұмыстың өнімділігіне, ұйымның нарықтағы экономикалық өзгерістерге икемді жауап қайтару қабілетіне және белгілі бір жағдайларда кәсіпорын дамуының тұрақтылығына әсер етеді. Ұйымның жаңашылдық қабілеті оның инновациялық әлеуетімен анықталады. Инновациялық әлеуетті дұрыс басқару кәсіпорынның нарықтағы артықшылықтарын көрсетіп, тиімді қызметті қамтамасыз етеді.

Мақалада кәсіпорынның жоғары деңгейдегі инновациялық әлеуеті даму стратегиясын дербес жүзеге асыруы сипатталады. Сыртқы көмексіз өз қаражатын жұмылдыра отырып, өндірісті материалдық, ұйымдастырушылық, қаржылық ресурстармен қамтамасыз етеді. Инновациялық ресурстық базаның кейбір компоненттері кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің әлсіз жақтары болуы мүмкін. Инновациялық әлеуетті талдау инновацияның тиімді бағыттарын ұсынады, оңтайлы инновациялық стратегияларды анықтайды. Инновациялық әлеует тұжырымдамасы кәсіпорынның инновациялық қызметіне сипаттама беріп қана қоймайды, сонымен бірге терең инновациялық талдау мен жедел және стратегиялық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді.

Инновацияның тиімділігін арттыру, инновациялық үдерістің құрамдас бөліктері арасындағы теңгерімді үйлесімді анықтау, инновацияның ауқымын кеңейту және инновацияны сауатты жоспарлау, кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің қалыптасуы мен дамуын болжайды. Кәсіпорынның инновациялық әлеуетін қалыптастыруды басқару кәсіпорынның инновацияға бейімділігі факторларының жүйесін

Түйінді сөздер: инновациялық белсенділік, әлеует, ресурстар, стратегия, шағын кәсіпкерлік, тиімділік.

Кіріспе. Мемлекет басшысының Қазақстан Халқына жыл сайынғы Жолдауында азаматтардың әл-ауқатын жақсартуға, елдегі тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге, шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытуға көп көңіл бөлінеді. Сонымен, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында кәсіпкерлікті ұлттық экономиканың жетекші күші ретінде жан-жақты қолдау көрсетілген және дамудың басым бағыттарының бірі атап көрсетілген: Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болып табылады. Шағын және

орта бизнестің экономикадағы үлесі 2030 жылға қарай кем дегенде екі есеге өсуі керек» [1].

Қазақстанда жыл сайын бизнеске жүктеме азаяды, лицензиялау жүйесін жеңілдету жұмыстары жүргізілуде. Кәсіпкерлік субъектілерін мемлекеттік қолдау мақсатында қосымша қаражат бөлінеді, несиелендіріледі, қаржы институттарының қызметі кеңейеді, микрокредиттік ұйымдар дамуда.

Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлік саласында маңызды өзгерістер болды: шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау және дамыту институты құрылды, ондаған оқу және бизнес орталықтары, консалтингтік және лизингтік фирмалар, бизнес-инкубаторлар жұмыс істейді, тиісті мемлекеттік емес инфрақұрылым қалыптастыру, оның ішінде халықаралық жобалардың көмегімен жүзеге асырылуда.

Шағын бизнесті басқарудың қазіргі жағдайы экономиканың дамуын, шағын кәсіпкерліктің әртүрлі аспектілерін қамтитын жаңа ғылыми және тәжірибелік тәсілдерді ескере отырып жетілдірілуде. Дамыған елдердің тәжірибесін қолдана отырып, кәсіпкерлік субъектілерін басқару Қазақстанда экономикалық реформаларды жүргізуге тиімді көмек көрсетеді.

Инновациялық әлеуетті бағалау болжамды болып табылады, сондықтан оның көмегімен әлеуметтік-экономикалық жүйенің қазіргі жағдайын және болашақта жүйенің мүмкін болатын бағыттарын анықтауға болады.

Зерттеудің негізгі мақсаты – шағын кәсіпкерліктің инновациялық әлеуетін анықтап, деңгейін көтеруге бағытталған оңтайлы ұсыныстар кешенін қарастыру болып табылады.

Зерттеу әдістері және материалдары. Шағын кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін қарастыру барысында шағын кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі мен әлеуетін арттыруға бағытталған зерттеу мақсаты мен міндеттерін анықтау кезінде абстрактты-логикалық әдіс қолданылды. Шағын кәсіпорындарда инновациялық белсенділікті арттырып, жаңа, тың идеяларды қолдану арқылы, инновациялық әлеуетті көтеріп, өндірісті тиімді ұйымдастыруға бағытталған ұсыныстар жұмыстың ғылыми жаңалығы болып табылады.

Зерттеу барысында анықталған шағын кәсіпорындардың сәтті жұмыс істеуі көбінесе олардың инновациялық даму қабілетіне байланысты болғандықтан, инновациялық әлеуетін жетілдіру бойынша ұсыныстар кәсіпорын стратегиясын тереңдетіп, нақтылай түседі.

Нәтижелер және талқылау. Инновациялық әлеуетті өлшеу бірліктері экономикалық субъектінің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің құрылымдық және функционалдық қасиеттерін өзгерту үшін мақсатты қызмет нәтижелерін өлшеу бірліктері болуы керек. Мұндай бірліктер әлеуметтік-экономикалық жүйенің құрылымдық және функционалдық өзгерістерге бейімділігі және инновациялық әлеуеттің деңгейімен өлшенетін индикаторлар болуы мүмкін.

Инновациялық әлеуеттің деңгейі – әлеуметтік-экономикалық жүйенің құрылымдық және функционалдық қасиеттерінің мақсатты өзгеруіне сандық және сапалық бейімділігін ескере отырып, инновациялық әлеуеттің нормаланған мәні. Кәсіпорынның инновациялық әлеуеті – бұл

Ұйымдардың экономикаға жаңа технологияларды тиімді енгізу қабілетін айқындайтын экономикалық мүмкіндігі. Кәсіпорынның инновациялық әлеуеті оның иелігіндегі экономикалық ресурстарды барынша пайдалану жағдайында белгілі бір функционалдық міндеттерді тиімді орындауға қабілеттілігін көрсетеді. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің инновациялық қызметті тиімді жүзеге асыру үшін қажетті негізгі ресурстарына мыналар жатады: техникалық және технологиялық ресурстар; қаржылық ресурстар; материалдық ресурстар; зияткерлік ресурстар; адами ресурстар; инфрақұрылымдық ресурстар; инновация нәтижелерін жақсартудың қосымша көздері.

Инновациялық әлеует – кәсіпорынның жаңа өнімдерді немесе технологияларды жасауға немесе инновацияларды сынақтан өткізумен тікелей байланысты инновациялық қызметті жүзеге асыру қабілетімен сипатталады. Сонымен қатар, инновациялық әлеуетті қаржылық, материалдық, кадрлық, зияткерлік және инфрақұрылымдық көздердің жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Кәсіпорынның инновациялық әлеуетін қалыптастыру материалдық және материалдық емес құрамдастар негізінде жүреді. Нақтырақ, материалдық ресурстардың инновациялық әлеуеті мен зияткерлік әлеуеттің туралы айтылып отыр. Кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің әр құрамдасының өзіндік қолданылуы бар. Олардың барлығы сыртқы және ішкі ортаның көптеген факторларының әсерінен, сайып келгенде, кәсіпкерлік субъектісінің күшті және әлсіз жақтарын құрайды.

Кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің үлкен бөлігі айналым қаражаттары мен айналымнан тыс активтерден тұратын материалдық ресурстардан қалыптасады. Біріншісіне ақшалай қаражат, қаржылық инвестициялар, жөнелтілген өнімдер, дебиторлардың қарызы және басқа компоненттер жатады. Олар бірлесе отырып инвестициялар мен инновациялық жобаларды жүзеге асыру үшін қаржылық мүмкіндіктерді қалыптастырады. Екіншісі – кәсіпорынға тиесілі ғимараттар мен құрылыстар, машиналар мен жабдықтар, аспаптар мен құралдар, кітапхана қорлары және т.б. Зияткерлік әлеует материалдық емес активтер, еңбек, басқарушылық және инфрақұрылымдық және маркетингтік ресурстар түрінде болады.

Ұйымның инновациялық әлеуетінде жоғарыда аталған элементтерінің болуы және дамуы кәсіпорынның жаңа технологияларды қолдануға дайындығын және тиімділігінің болашақтағы дәрежесін анықтайды. Инновациялық кәсіпорынның мөлшері инновациялық даму стратегиясын таңдауды анықтайды. Егер кәсіпкерлік субъектінің барлық қажетті ресурстары болса, ол негізгі инновацияларды әзірлеп, енгізе отырып, көшбасшы стратегиясын қолдана алады. Кәсіпорында ресурстар жетіспесе, оның мүмкіндіктері шектеулі болатыны анық. Бұл жағдайда жетілдірілген технологияларды қолдана отырып, инновациялық әлеуетті арттыру керек.

Кәсіпорынның инновациялық әлеуеті тұрақсыз және басқарылатын болып табылады. Сондықтан оны жақсартуға және күшейтуге болады.

Кәсіпкерлік субъектілерінің инновациялық әлеуетін жұмылдырудың негізгі тетіктері: кеңес беру, арнайы гранттық бағдарламаларды жүзеге асыру, қаржылық, экономикалық және технологиялық сараптаманы

ұйымдастыру және ғалымдардың академиялық ұтқырлығын қолдау жүйесін қалыптастыру, үздіксіз оқыту мен тағылымдамалар ұйымдастыру, халықаралық академиялық қатынастар мен серіктестіктер құру және дамыту, еңбек нарығын қолдаудың ақпараттық жүйесін құру, тиісті ақпараттық қолдау және т.б.

Сурет 1 – Ұйымның инновациялық әлеуетінің құрамдастары

Ескерту – Ұйымның инновациялық әлеуетін зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Шаруашылық субъектінің инновациялық әлеуетін нығайту белгілі бір іс-шаралар кешенін жүзеге асыру арқылы мүмкін болады. Олардың барлығы микро және макро деңгейге бағытталған. Шағын деңгейде нақты инновациялық орындаушылардың инновациялық әлеуетін арттыруға басымдық беріледі. Ол үшін экономикалық, ұйымдастырушылық және моральдық-психологиялық әдістер қолданылады. Экономикалық әдістерге жаңашыл авторларды тікелей материалдық ынталандыру кіреді, олар әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін, мысалы, зияткерлік меншік түрінде немесе авторлық сыйақы төлеу арқылы. Ұйымдастыру әдістері пікірлес адамдар тобын құру, жұмыспен қамтамасыз ету, еңбекті қорғау нормаларын сақтау және т.б. түрінде байқалады. Моральдық және психологиялық сипаттағы әдіс-тәсілдер жаңашыл авторлардың жетістіктерін көпшілікке таныту және оларды жарнамалық аспектілерде, жеке мадақтауларда, сыйлықтарда атап өту арқылы моральдық жағынан көтермелеуге бағытталған. Жоғары нәтижелер мен шығармашылық жетістіктер үшін және т.б. макродеңгейде сыртқы инновациялық инфрақұрылымды дамытуға, құруға және мемлекеттік қолдауға басымдық беріледі. Венчурлық капиталды ұстау, коммерциялық және коммерциялық

емес технологиялар трансфертін дамыту үшін ұйымдастырушылық ынталандыруды жүзеге асыру және т.б. [2].

Кәсіпорынның инновациялық әлеуеті төрт бөлімнен тұрады:

1. Меншік және сатып алынған ғылыми-техникалық (технологиялық) әзірлемелер мен өнертабыстар бастамасы. Кәсіпорынның немесе ұйымның өзіне қажетті әзірлемелерді пайдалануы және жаңа ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға тапсырыс беру мүмкіндігі.

2. Кәсіпорында жаңашыл идеяны инновациялық циклдің барлық кезеңдерінен өткізуді қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық мүмкіндіктерінің болуы.

3. Инновациялық циклдің сәттілігіне әсер ететін кәсіпорынның жалпы әлеуетінің инновациялық әлеуетпен өзара байланысын көрсететін сыртқы және ішкі факторлар.

4. Ұйым персоналының инновацияларды қабылдау дәрежесін, инновацияларды енгізуге дайындығы мен қабілетін сипаттайтын инновациялық мәдениетінің деңгейі.

Инновациялық әлеует – жаңа білімді тиімді қолдану арқылы қоршаған ортадағы өзгерістерге уақытында бейімделуге мүмкіндік беретін үлкен және күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе қасиеттерінің бірі.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның инновациялық әлеуеті келесі жүйелік компоненттерді қамтуы керек:

1) жүйенің тиісті (қоғамға қажетті) инновацияларды негіздеу және дамыту мүмкіндігі;

2) жүйенің инновацияларды коммерциялық құндылыққа айналдыру мүмкіндігі;

3) жүйенің инновациялық өнімді тарату мүмкіндігі.

Инновацияның қызметтің мақсаты – кәсіпорын үшін стратегиялық бәсекелестіктің артықшылықтарын жасау. Сондықтан инновациялық әлеует кәсіпорын қызметінің іргелі қағидаттарына, стратегиялық басқарудың заманауи тәсілдері мен әдістеріне негізделіп, мақсатты түрде құрылуы және дамуы керек [3].

Инновациялық даму стратегиясы сыртқы ортаны өзгертуге жеткілікті және ұзақ мерзімді мақсаттарға қол жеткізуге, сондай-ақ бәсекеге қабілетті стратегияны тиімді іске асыруға ықпал ететін инновациялық әлеуетті қалыптастыруға бағытталған кәсіпорынның әрекетінің бағытын анықтайды. Инновациялық стратегия кәсіпорынның даму стратегиясымен сәйкес келуі ғана емес, сонымен қатар оның белгілі бір кезеңдерінде (мысалы, депрессия мен дағдарыс жағдайында) оның негізгі өзегі болуы тиіс.

Инновациялық әлеуетті жүзеге асыру ұйымның инновациялық стратегиясы мен даму стратегиясын іске асыру үдерісінде пайда болады. Дамыған инновациялық әлеует компанияның тауарлар мен қызметтерді өндіру мен сатудағы үздіксіз инновацияларға негізделген тұтынушылық қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыру есебінен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның инновациялық әлеуетін бағалау ұйымның еңбек ресурстарымен, негізгі және айналым қаржыларымен қамтамасыз етілуін және оларды пайдалану тиімділігін анықтау, ұйымның басқару

құрылымын талдау кіретін өндірістік мүмкіндіктері мен ресурстарын бағалаудан басталады.

1-кесте. Ұйымдағы инновациялық әлеуеттің түрлері

Шығындарды жабу көздері мен инновациялық әлеует көрсеткіштері	Кәсіпорындағы инновациялық әлеует түрінің қысқаша сипаттамасы	Инновациялық дамудың ұсынылатын стратегиясы
Жоғары инновациялық мүмкіндіктер		
Жеке меншік қаржылар	Меншікті ресурстардың жоғары қамтамасыз етілу. Ұйым инновациялық даму стратегиясын сыртқы қарызсыз жүзеге асыра алады	Жаңа технологияларды игеруде көшбасшы
Орташа инновациялық мүмкіндіктер		
Жеке меншік қаржылар және ұзақ мерзімді несиелер	Өндірістің қажетті ресурстармен қалыпты қаржылық қамтамасыз етілуі. Жаңа технологияларды экономикалық айналымға тиімді тарту үшін қарыз қаражаттарының белгілі бір мөлшерін пайдалану қажет	Жаңа және жетілдірілген технологияларды игеруде ізбасар немесе көшбасшы
Төмен инновациялық мүмкіндіктер		
Жеке меншік қаржылар, ұзақ және қысқа мерзімді несиелер мен заимдар	Ағымдағы қорлар мен шығындарды қанағаттанарлық қаржылық қолдау. Инновациялық даму стратегияларын іске асыру сыртқы көздерден қомақты қаржы ресурстарын тартуды талап етеді.	Жетілдірілген технологияларды игеруші-ізбасар
Нөлдiк инновациялық мүмкіндіктер		
	Шығын көздерінің тапшылығы немесе болмауы	
Ескерту – Ұйымның инновациялық әлеуетін зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Кәсіпорынның ғылыми-техникалық әлеуетінің көрсеткіштеріне мыналар кіреді:

- ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың (ҒЗТҚЖ) дамуын, эксперименттік жабдықтармен, материалдармен, аспаптармен, ұйымдастыру техникасымен, компьютерлермен, автоматикалық құрылғылармен және т.б. жабдықталу деңгейін сипаттайтын материалдық-техникалық көрсеткіш;

- ҒЗТҚЖ айналысушылардың құрамын, санын, құрылымын, біліктілігін сипаттайтын кадрлық көрсеткіш;

- ақпараттық ресурстардың, ғылыми-техникалық ақпараттың, қазіргі ғылыми мерзімді басылымдардың, ғылыми-техникалық құжаттаманың есептер, ережелер, техникалық жобалар және басқа да жобалау құжаттамалары түріндегі жағдайын сипаттайтын ақпараттық көрсеткіш;

– іздену нәтижелері мен іргелі теориялық зерттеулер нәтижелерін сипаттайтын ғылыми-теориялық көрсеткіш;

– орындалатын жұмыстың жоғары технологиясын, жаңашылдығы мен басымдылығын, сонымен қатар патенттер, лицензиялар, ноу-хау, рационализаторлық ұсыныстар, өнертабыстар және т.б. түріндегі интеллектуалды өнімді сипаттайтын инновациялық көрсеткіш;

– инновациялардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін, сұраныстың, ҒЗТКЖ тапсырыстың, нарықта инновацияларды ілгерілетудің қажетті маркетингтік шараларын талдайтын нарықтық көрсеткіш;

– инновациялардың экономикалық тиімділігін, зерттеу шығындарын, интеллектуалды өнімдердің нарықтық құнын және т.б. бағалайтын экономикалық көрсеткіш;

– ғылыми-зерттеу жұмыстарына, материалдық емес активтерге инвестицияларды, қаржыландыру көздерін сипаттайтын қаржылық көрсеткіш [4].

Ұйымның инновациялық әлеуеті, ең алдымен, ғылыми-техникалық әлеуетке негізделген, өйткені оның сандық және сапалық көрсеткіштері инновациялық қызметті дамытуда үлкен рөл атқарады.

Ғылыми-техникалық әлеуетті статистикалық (есепке алу және есептілік) бағалау ғылыми-техникалық қызметті жүзеге асыру үшін бөлінген ресурстарды сандық өлшеу, оның тиімділігі және ұйымның ғылыми-техникалық әлеуетінің жай-күйі мен даму деңгейі туралы статистикалық мәліметтерді алу және осы көрсеткіштерге сәйкес әртүрлі кәсіпорындарды салыстыру үшін қолданылады. Осы бағалау әдісімен ғылыми-техникалық әлеуеттің көлемі мен сапасы ғылыми-техникалық әлеуетті қалыптастыру және басқару саласындағы бұрын жүргізілген саясаттың тиімділігімен анықталады, оның нәтижелері қазіргі уақытта көрсетіледі.

Жоғары техникалық деңгейдегі өнімдер мен жабдықтардың жаңа түрлерін әзірлеуге бағытталған ғылыми-зерттеу жұмыстарын орындау тиісті еңбек құралдары мен объектілерінің болмауынсыз мүмкін емес. Осы негізде инновациялық әлеуеттің түрін анықтау инновациялық дамудың таңдалған бағытының дұрыстығын кәсіпорынның ағымдағы және одан әрі қаржылық жағдайы тұрғысынан тексеруге мүмкіндік береді. Қалыптасқан әдіс инновациялық даму стратегиясын қалыптастыруға және жаңа технологияларды тиімді коммерциялауға негіз бола алады [5].

Инновациялық ресурстық базаның кейбір компоненттері кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің әлсіз жақтары болуы мүмкін. Инновациялық әлеуетті талдау инновацияның тиімді бағыттарын ұсынады, оңтайлы инновациялық стратегияларды анықтайды. Инновациялық әлеует тұжырымдамасы кәсіпорынның инновациялық қызметіне статикалық сипаттама беріп қана қоймайды, сонымен бірге терең инновациялық талдау мен жедел және стратегиялық шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Әдебиетте инновациялық әлеуетті бағалаудың екі тәсілі бар:

1) нақты жобаның орындалу мүмкіндігін анықтау мақсатында инновациялық әлеует көрсеткіштер жүйесі бойынша детальді бағаланады;

2) кәсіпорын жағдайын бірқатар сыртқы және ішкі параметрлер бойынша, талдап, диагностикалық түрде бағалайды.

Белгісіздік пен тәуекел жағдайында жұмыс істейтін кез-келген қазіргі заманғы кәсіпорын үшін (тәуекел экономикалық қызметтің ажырамас белгісі) дамудың үздіксіздігін қамтамасыз ететін өмір сүру қағидасы бар. Кәсіпорындар қалыптасқан жағдайларға байланысты оны әр түрлі жолдармен шешеді, бірақ бәсекелестік артықшылықтарын анықтау оның негізі болып табылады. Жоғары технологиялық және бәсекеге қабілетті өндірістерде жұмыс істейтін кәсіпорындар үшін сыртқы ортадағы бәсекелік артықшылықтың жаңа көздерін құру, яғни бәсекеге қабілеттілікті сақтау және арттыру мәселесі үнемі өзекті болып табылады.

Инновациялық әлеуетті іске асыру нақты қаржылық нәтижелерге әкелуі керек. Әлемдік жетекші корпорациялардың тәжірибесі көрсеткендей, инновацияларды сәтті жүзеге асыратын компаниялар бәсекелесінен гөрі қаржылық жағынан табысты. Өнеркәсіптік кәсіпорынның инновациялық әлеуетін бағалау ұйымның инновациялық белсенділігі мен оның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету жүйесі арасындағы байланысқа негізделеді.

Компаниялардың жоғары инновациялық белсенділігі олардың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың факторы болып табылады.

Инновациялық белсенділік деңгейін сипаттайтын негізгі көрсеткіштер:

– ҒЗТКЖ компанияның шығындарының жалпы шығындарындағы үлесі;

– жөнелтілетін өнім көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесі;

– компания персоналының құрамындағы ғылыми-техникалық кадрлардың үлесі;

– сатып алынған және сатылатын технологиялардың арақатынасы;

– зияткерлік меншікті коммерцияландыру коэффициенті;

– зерттеулер мен әзірлемелердің экономикалық тиімділігі.

Кәсіпорынның инновациялық белсенділігін коэффициенттердің алынған мәндерін белгіленген базалық шамалармен есептеу және салыстыру түрінде бағалау ұсынылады. Кәсіпорынның қазіргі жағдайына және оның инновациялық салада қол жеткізген нәтижелеріне, сондай-ақ оларды көрсеткіштермен салыстыруға байланысты көшбасшы стратегиясы (түбегейлі жаңа өнімдер мен қызметтерді енгізу) немесе ізбасар стратегиясы (жетілдіру технологияларын игеру) таңдалады.

Қорытынды. Инновациялық әлеует инновациялық қызметті жүзеге асыруда кәсіпорынның қатысу дәрежесін сипаттайтын ұйымның инновациялық белсенділігінің деңгейімен анықталады.

Кәсіпорынның инновациялық белсенділігі оның инновациялық қызметінің толық сипаттамасымен түсіндіріледі:

– кәсіпорынның техникалық және ұйымдастырушылық инновацияларға бейімділігі;

– инновацияларды құру, енгізу және коммерциялау бойынша жүргізіліп жатқан іс-шаралардың қарқындылығы мен уақтылығы деңгейі;

- қажетті мөлшерде ресурстық, қаржылық, ғылыми, техникалық және кадрлық әлеуетін жұмылдыру мүмкіндігі;
- қолданылатын әдістердің дұрыстығын қамтамасыз ету мүмкіндігі;
- операциялардың құрамы мен дәйектілігі тұрғысынан инновациялық үдеріс технологиясының ұтымдылығы.

Инновациялық белсенділіктің артуы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі есуінің маңызды факторларының бірі болып табылады, компанияның ұзақ мерзімді дамуын, стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуді және болашақта тұрақты пайда алуды қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. [Электронный ресурс] URL://<https://www.akorda.kz>
2. Инновационный потенциал предприятия [Электронный ресурс] URL://https://spravochnick.ru/innovacionnyu_menedzhment/innovacionnyu_potencial_predpriyatiya/
3. Сабден О.С. Экономика. Избранные труды// Интеллектуальная экономика – технологические вызовы XXI века. Алматы 2011. – 319 с.
4. Аскарлов Е.С. Инновационный менеджмент Алматы. Экономика 2014. – 268 с.
5. Горфинкель В.Я. Экономика предприятия. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 663 с.

М.С. Искакова¹, докторант
А.А. Аманбаева², доктор PhD

^{1,2}Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет,
г. Семей, Казахстан

Пути повышения инновационного потенциала малых предприятий

Аннотация. В статье определена экономическая ситуация малого бизнеса в Республике Казахстан и рассмотрены пути формирования инновационного потенциала. Инновационная деятельность влияет на производительность, способность организации гибко реагировать на экономические изменения на рынке и, в некоторых случаях, на устойчивость предприятия. Способность организации к инновациям определяется ее инновационным потенциалом. Грамотное управление инновационным потенциалом демонстрирует рыночные преимущества предприятия и обеспечивает эффективную работу.

В статье рассматривается самостоятельная реализация стратегии развития предприятия с высоким уровнем инновационного потенциала. Обеспечивает производство материальными, организационными и финансовыми ресурсами, мобилизуя собственные средства без внешней помощи. Некоторые составляющие инновационной ресурсной базы могут быть слабыми сторонами инновационного потенциала предприятия. Анализ инновационного потенциала позволяет предложить эффективные инновационные направления, определить оптимальные

инновационные стратегии. Концепция инновационного потенциала не только дает статичное описание инновационной деятельности предприятия, но и позволяет проводить углубленный инновационный анализ и оперативные и стратегические решения.

Отдельные составляющие инновационной ресурсной базы могут быть достаточно долгосрочно слабыми местами инновационного потенциала предприятия. Анализ инновационного потенциала подсказывает наиболее эффективные направления инновационной деятельности, выявляет оптимальные инновационные стратегии. Понятие инновационного потенциала даст не только статическую характеристику нововведенческой деятельности предприятия, но и даст возможности для углубленного инновационного анализа и принятия оперативных и стратегических решений.

Ключевые слова: инновационная активность, потенциал, ресурсы, стратегия, малый бизнес, эффективность.

M.S. Iskakova¹, doctoral student

A.A. Amanbaeva², doctor PhD

^{1, 2} Kazakh Humanitarian Law Innovation University,
Semey, Kazakhstan

Ways to increase the innovative potential of small enterprises

Abstract. The article defines the economic situation of small business in the Republic of Kazakhstan and considers the ways of forming innovative potential. Innovative activities affect productivity, the organization's ability to respond flexibly to economic changes in the market and, in some cases, the sustainability of the enterprise. The organization's ability to innovate is determined by its innovative potential. Competent management of innovative potential demonstrates the market advantages of the enterprise and ensures efficient operation.

The article discusses the independent implementation of an enterprise development strategy with a high level of innovative potential. It provides production with material, organizational and financial resources, mobilizing its own funds without external assistance. Some components of the innovation resource base may be weaknesses of the innovative potential of the enterprise. Analysis of innovative potential allows us to offer effective innovative directions, determine the optimal innovative strategies. The concept of innovative potential not only provides a static description of the innovative activity of the enterprise, but also allows for in-depth innovative analysis and operational and strategic decisions.

Key words: innovative activity, potential, resources, strategy, small business, efficiency.

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

МРНТИ 06.81.45

А.К. Низамдинова¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А.К. Курманбай², магистрант

^{1, 2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

ҰЙЫМНЫҢ ҚАРЖЫ АҒЫНДАРЫН БАҚЫЛАУ

Түйіндеме. Қаржы ағындары – бұл кәсіпорынның ішіндегі және кәсіпорындар арасындағы материалдық және ақпараттық ағындарға байланысты қаржы ресурстарының бағытталған қозғалысы. Материалдық ағындарға қаржылық қызмет көрсетудің негізгі мақсаты қажетті көлемде, қажетті мерзімде және қаржыландырудың неғұрлым тиімді көздерін пайдалана отырып олардың қозғалысын қамтамасыз ету болып табылады. Қаржы ағындарының негізгі сипаттамалары көлемді, құнды және бағытты қамтиды. Ақша ағындарын басқару қаржы менеджері қызметінің маңызды түрлерінің бірі болып табылады. Джон Кейнстің пікірінше, ақша қаражаты мен оның баламаларының маңыздылығы үш себеп бойынша анықталады: кедергіге (ағымдағы операцияларды ақшамен қамтамасыз ету қажеттілігі), сатып алу (күтпеген төлемдерді өтеу қажеттілігі), алыпсатарлыққа (күтпеген пайдалы жобаға қатысу мүмкіндігі) байланысты. Қаржылық менеджменттің негізгі сипаттамасы – ақша ағымынан нақты болуы мүмкін емес нақты уақыт ағындарын сипаттайтын қаржылық цикл. Ақша ағындарын талдау ағымдағы, инвестициялық, қаржылық қызмет және т.б. нәтижесінде ақша ағындарының балансын анықтауға мүмкіндік береді. Кейбір қарапайым көрсеткіштер біріктірілуі мүмкін. Өйткені көптеген көрсеткіштерді болжау өте қиын. Әдетте, болжау жоспарлы кезеңге арналған қаражаты бюджеттеуге негізделеді. Бұл ретте ағынның негізгі құрамдастары ғана есепке алынады: сату көлемі, ақша қаражаты түріндегі түсім үлесі, дебиторлық және кредиторлық берешек сомасы, қасалық шығыстар және т.б. болжамдау әдістеріне мыналар жатады: кірістер мен шығыстарды болжау және таза ақша ағындарын есептеу, қысқа мерзімді қаржыландырудағы жалпы қажеттіліктерді айқындау.

Түйінді сөздер: қаржы, қаржы ағындары, бухгалтерлік есеп, аудит, талдау, ақша ағындары, инвестициялар, жоспарлау, пайда, шығыстар, түсімдер, бақылау.

Кіріспе. Ұйымның қаржы ағындарын бақылау және тиімді түрде басқару – кәсіпорынның қызмет нәтижелеріне тікелей әсерін тигізеді. Ұйымның қаржы ағындарын басқарудың басты мақсатына жету, яғни қысқа және ұзақ мерзімді перспективада оның меншік иелерінің жағдайын жақсарту келесі негізгі міндеттерді шешумен байланысты:

1) Ұйымның жақсы шаруашылық қызметті жүзеге асыру үшін қажет қаржылық ресурстардың жеткілікті көлемін қалыптастыру;

2) Инвестициялау бағыты бойынша қалыптасқан қаржылық ресурстарды бөлуді оңтайландыру;

3) Ұйымның қаржы ресурстарын қалыптастыру және пайдалану процестерін тиімді бақылауды қамтамасыз ету.

Ұйымның қаржы ағымдарын басқарудағы барлық аталған міндеттері өзара өте тығыз байланысты және ұйымның қаржы менеджментінің 3 негізгі құрамдас бөлігінің көрінісі болып табылады:

1. Оңтайлы қаржылық шешім қабылдау;
2. Оңтайлы инвестициялық шешім қабылдау;
3. Қабылданған қаржылық және инвестициялық шешімдерді жүзеге асыруды бақылау бойынша тиімді іс-шаралар жасау.

Сараптамалық бөлім. Ұйымның қаржы ағымдарын басқару мазмұнын кезекті әрекеттер – басқару функцияларының жиынтығы ретінде қарастырамыз. Бұл кезде, олардың құрамынан басқару шешімін қабылдауды және қамсыздандыру функцияларын болжайтын, басқару шешімін қабылдауды болжамайтын, бірақ қаржы ағымдарын басқарудың негізгі функциялары бойынша шешім қабылдауда ақпараттық қамсыздандыруды қалыптастыратын негізгі қызметтерін ажыратуға болады [1].

Енді, ұйымның қаржы ағымдарын басқарудың негізгі функцияларын қарастырайық.

Алдағы кезеңге қаржы ағымдарын жоспарлау ұйымның қаржы ресурстарын пайдалану бойынша, яғни инвестициялық шешімдер және қаржы көздерін таңдау және қажетті қаржы ресурстарын тарту, яғни қаржылық шешімдер қабылдаумен, сондай-ақ қабылданған шешімдерді орындауды тұрақты бақылау (мониторинг) жүйесін жасаумен байланысты болып табылады.

Ұйымның қаржы ресурстарын жоспарлау процесінде мыналар жүзеге асырылады:

- 1) Ұйымның инвестициялық мүліктерін және қаржыландыру мүмкіндіктерін талдау;
- 2) Күтілмеген жағдайларды болдырмау және ағымдағы және болашақтағы шешімдер арасындағы өзара байланысты түсіну үшін ағымдағы шешімдердің нәтижелерін болжау;
- 3) Бірқатар шешімдерден таңдап алынған шешімді негіздеу;
- 4) Ұйымның қаржы жоспарында белгіленген мақсаттармен салыстырғанда жеткен нәтижелерін бағалау.

Қаржы ағымдарын жоспарлау объектісі болып ұйымның ақша қаражаттарын қорларын қалыптастыру және пайдалану табылады. Ал нәтижесі – табыстар мен жинақталымдарды, яғни қаржылық жоспарларды құру және пайдалану.

Қаржылық жоспарды жекелеген қаржылық көрсеткіштер бойынша тапсырма ретінде, қаржылық көрсеткіштермен көрсетілген бизнес–жоспар ретінде немесе кәсіпорын дамуының көрсеткіштерінің өзара байланысын қамтамасыз ететін баланстық құжат ретінде қарастыруға болады. Жекелеген көрсеткіштер бойынша жоспарлы тапсырмалар барлық пайдаланылатын ресурстардың түрлерін сәйкестендіруді талап етеді: материалдық, еңбектік, қаржылық [2].

Қаржы ағымдарын жоспарлау әр түрлі көздер есебінен болжанған қаржы ресурстарының түсімін бағалау, сондай-ақ қалыптастырылатын ақша қаражаттарының қорларының құрамы мен құрылымын реттеу арқылы жүргізіледі. Жоспарланатын құжаттарды дайындау үшін ақпараттың 3 түрі қолданылады:

- 1) Басшылардың, басқарушылардың бағалуы;
- 2) Өткен кезеңдердің қаржылық көрсеткіштері;
- 3) Алдағы қаржылық қызметтің күтілетін жай-күйі.

Қаржылық жоспарларды жүзеге асырудың екі негізгі әдістемелік тәсілін ажыратуға болады. Олардың біріншісі, басқарма бұрын таңдап алынған қаржылық саясатты жалғастыратындығын күту. Қаржылық жоспарлау мен болжау бұл қаржы механизмінің қосалқы жүйесі, саналы басқарудың аса маңызды элементтерінің бірі және әлеуметтік экономикалық жоспарлаудың құрамды бөлігі. Олар экономиканың үйлесімді және тепе-теңдік дамуына жетуге, біртұтас ұлттық шаруашылық кешенінің барлық буындарының қызметін үлестіруге, қоғамдық өндіріс өсуінің жоғарғы қарқынын қамтамасыз етуге, халықты әлеуметтік қорғауға бағытталған. Қаржылық жоспарлаудың өзіндік ерекшелігі сол, бұл жоспарлау өндірістің материалдық заттай элементтері турасында, ақшамен қоғамдық ұдайы өндіріске белсенді ықпал жасау турасында ақша қозғалысының салыстырмалы дербестігімен шарттасылған ақша нысанында жүзеге асырылады.

Қаржының табысты іс-әрекет етуі және қоғамдық процестерге белсенді ықпал ету көбінесе қаржы ресурстарының қозғалысын, шаруашылықты жүргізудің барлық деңгейлерінде ақша қорларын қалыптастырып, бөлуді алдын ала үлгілеуге байланысты болады. Мұндай процесс тәртіпті (реттілік) анықтайтын өзара үйлесілген тапсырмалардың, көрсеткіштердің кешенді жүйесін жасауды, ақша түсімдерін жұмылдырудың прогрессивті нысандарын қолдауды қажет етеді [3].

Қаржылық көрсеткіштерді, белгіленетін қаржы операцияларын негіздеп дәлелдеуге, көптеген шаруашылық шешімдердің нәтижелілігі сияқты, қаржылық жоспарлау мен болжау процесінде қол жетті. Бұл өте ұқсас ұғымдар экономикалық әдебиет пен практикада жиі теңестіріледі. Іс жүзінде қаржылық болжау жоспарлаудың алдында болуы және көптеген нұсқаларды бағалауды жүзеге асыруы тиіс (тиісінше макро және микродеңгейлерде қаржы ресурстарының қозғалысын басқарудың мүмкіндіктерін анықтауы тиіс).

Нәтижелер мен талқылаулар. Қаржылық жоспарлаудың көмегімен белгіленетін болжамдар нақтыланады, нақтылы жолдар, көрсеткіштер, өзара үйлесілген міндеттер, оларды іске асырудың дәйектілігі, сондай-ақ таңдалынған мақсатқа жетуге көмектесетін әдістер анықталады. Қаржылық жоспарлау бұл қаржы жоспарларын (тапсырмаларын) әзірлеу, қаралған мерзімде оларды орындау, белгіленген мақсаттарға жетуге бағытталған процесі. Жоспарлау басқарудың элементі ретінде қаржы саясаты құралдарының бірі болып табылады. Ол ірі шаруашылық өзгерістерді байсалды және елеусіз жасауға мүмкіндік туғызады. Қаржылық саясаттағы өзгерістерді жақтаушылар қауіп төндіретін жағымсыз оқиғаларды ескерту және өзгеріс енгізудің қажеттігін дәлелдеу үшін бұл тәсілді жиі пайдаланады. Қаржылық жоспарлау қаржылық

тәсілінің негізінде кәсіпорын басқармасының қаржылық саясаты бірқатар өзгерістерге ұшырайтындығын болжау жатыр. Бұл жағдайда қаржылық жоспарлаудың міндеті – ұйымның қаржылық қызметі мен қаржылық жағдайына басқарманың жаңа бағытының мүмкін болатын әсерін көрсету [4].

Қаржылық жоспарлаудың мына тәсілдемелер пайдаланылады:

а) автоматтық (өткен жылдың деректері келесі жылға көшіріледі). Инфляция кезінде деректер инфляцияның коэффициенттеріне көбейтіледі. Бұл әдіс ең қарапайым әдіс болып табылады және, әдеттегідей, уақыт жетіспеушілігі кезінде пайдаланылады;

б) статистикалық (өткен жылдардың шығыстарын қосып, өткен жылдардың санына бөледі);

в) нөлдік база тәсілдемесі (барлық айқындамалар қайта есептелуі тиіс бұл әдіс нақтылы қажеттіліктерді есепке алады және оларды мүмкіндіктерімен үйлестіріледі).

Нарықтық экономика жағдайында жоспарлау басқарудың функциясы ретінде экономикалық және әлеуметтік қызметтің барлық жақтарын жалпыға бірдей қамту нысанын алуы тиіс. Егер жоспарлау экономикада қаржы жоспарлауда сүйеніш бөлгіштік процестерге жасалынса, нарықтық экономикада айырбас сферасына сүйенеді, бұл сфера арқылы тауарлар мен қызметтерді өткізу және оларды өндіру мен өткізу кезінде қоғамдық қажетті шығындарды тану (мойындау) жүзеге асырылады.

Қаржы ағымдарын жоспарлауда маңызды орын – нақты қажет болып табылатын бірақ, қаржылық болжам оны бағалау мен қабылдаудан кейін ғана қаржылық жоспар болатындықтан жеткіліксіз элемент болып табылатын оларды болжай алады. Сондықтан, қаржылық болжауды қаржылық жоспарлаудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде сипаттауға және кәсіпорынның болашақтағы қаржылық дамуының мүмкін жолдарын зерттеу мен жасау ретінде анықтауға болады. Оның міндеті – болжанаған кезеңде қажет қаржылық ресурстар көлемін анықтау оларды қалыптастыру мен орындалып жатқан тенденцияларды талдау негізінде және оларға әр түрлі факторлардың әсерін ескерумен айтарлықтай тиімді пайдалану бағытын табу. Болжау кәсіпорынның нарықтағы тұрақты жайы мен берік қаржылық тұрақтылығына жетуді қамтамасыз ететін қаржылық саясатты жасаудың мүмкін болатын баламаларын қарастыруға мүмкіндік береді. Қаржылық болжау көмегімен қаржылық ресурстардың болуымен инвестицияға қажеттіліктерді үйлестіре отырып, кәсіпорын қызметінің түрлі бағыттарын өзара анықтайды, ол әр түрлі әдетте қарама қайшы мақсаттарды – мысалы, кәсіпорынның жалпы ресурстарындағы қарыз қаражаттарының үлесін сату көлемінің арттырумен бір уақытта төмендетуді сәйкестендіруге мүмкіндік береді. Қаржылық болжау кәсіпорынның қаржылық дамуының әр түрлі көріністерін салыстыруға және алынған ақпаратты жүйелендіру және мәнін ашу негізінде олардың ішінен ең оңтайлы нұсқаны таңдауға мүмкіндік береді. Қаржылық болжау кезінде инфляциялық құрамдауыштар міндетті түрде ескерілуі және оған барлық есептеулерді түзетулер жасалуы өте маңызды [5].

Қаржы ағымдарының қозғалысын ұйымдастыру өз кезегінде оны құрайтын қаржыны басқару жүйесінің бірі болып табылатын ақша қорларын басқару механизмін қалыптастырумен байланысты, және екі

аспектіні біріктіреді: Олардың қалыптасу көздерін анықтау мен оңтайландыру және жинақталатын ақша қаражаттарын тиімді пайдалану. Отандық экономикалық әдебиеттерде ұйымның қаржыларын басқару жүйесі «қаржылық механизмі» деп аталады, ол аталған мақаланың авторларының пікірінше «бір бағытты» болып сипатталуы мүмкін себебі, ұйымның қаржы ресурстарын пайдалануды қарастырмай, тек оларды қалыптастыруға ғана мән береді. Сондықтан, «қаржылық механизмі» терминін «қаржылық-инвестициялық механизм» терминіне өзгерту керек, себебі осы атау ғана қаржы менеджментінде қабылданатын егізгі шешімдердің 2 негізгі шешімдерін жүзеге асыру процессін көрсетеді: қаржылық және инвестициялық.

Ұйымның қаржы ағымдарының қозғалысын реттеу қаржылық жоспарды жүзеге асыру кезінде туындайтын, одан ауытқуларды жою процесі ретінде қарастырылуы мүмкін. Инвестициялық және қаржылық шешімдерді жүзеге асырумен және осы шешімдерде негізге алынған мақсаттарға жету үшін олардың тиімділігінің жетіспеуі жағдайында оларға сәйкес қаржы ағымдарының қозғалысын орындаумен байланысты барлық ұйымдастырушылық-техникалық іс шаралар реттелуі мүмкін. Мұндай іс шараларға мыналар жатады: инвестициялық бағалау процесі. Шаруашылық жүргізуші субъектісінің қаржылық ресурстарын және оның құрамдас бөліктерін пайдалану процесі. Шаруашылық жүргізуші субъектісінің негізгі және айналым капиталын, меншікті және қарыз қаражаттарын басқару бойынша нақты іс әрекеттер және т.б. Сонымен қатар, бақылау іс-шаралары да реттелуі мүмкін, мысалы: қаржылық ақпарат мониторингінің процесі немесе ішкі қаржылық тексерулер нәтижелері бойынша, егер олардың тиімділігі аз болса, басқару шешімдерін жасау әдістері [6].

Қорытынды. Ұйымның қаржы ресурстарын басқару бойынша шешім қабылдау мен жүзеге асыруға, сондай-ақ сәйкес бақылау іс-шараларын жасау және жүзеге асыруға жауапты қызметкерлерді мотивациялау (ынталандыру) яғни, соңғы нәтижеде ұйымның жұмысшыларын мотивациялау да маңызды болып табылады. Аталған жағдайда мотивациялау функциясы ұйымның қаржыгерлерінің айтарлықтай тиімді жұмысын қамтамасыз ететін материалдық және моральдік ынталандыру жүйесін жасау мен пайдалануға негізделуі тиіс.

Бухгалтерлік есеп – бұл белгілі бір ұйым туралы қаржылық ақпаратты қадағалау, өлшеу, өңдеу және беруді жүзеге асыратын жүйе. Аталған жағдайда оның негізгі міндеті – ұйымның осы ақпаратты оның қаржы ағымдарын басқару бойынша шешім қабылдауға пайдалану мақсатын қамтамасыз ету. Бұл кезде ақша қаражаттарының шоттары бойынша жатқызуға және ақша қаражаттарының қозғалысы туралы мәліметтерге ерекше көңіл бөлген жөн.

Ұйымның қаржы ағымдарының қозғалысын бақылау (мониторинг) нақты қаржы ағымдарының ұйымның жоспарланған ақша қаражаттары бюджетіне сәйкестігін тексеруге, сондай-ақ тексеру нәтижелеріне сәйкес келетін басқару шешімдерін жасауға бағытталған.

Ұйымның қаржы ағымдарын басқаруды қамтамасыз ететін функциялар ретінде бухгалтерлік есеп пен қаржылық талдау қарастырылуы мүмкін.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау. Оқу құралы. 2011. – 188-189 б.
2. Илиясов Қ.К., Құлпыбаев С.К. Қаржы негіздері. Оқулық. 2009. 445-446 б.
3. Султанова Б.Б. Қаржылық есеп. «Қазақ ұлттық университеті» баспасы, 2019. ISBN 978-601-04-3875. – С. 59-60
4. Пошерстник Н.В. Бухгалтерский учет. Учебно-практическое пособие. 2007. – С. 245.
5. Дюсембаев К.Ш. Қаржылық талдау әдістемесі. Алматы: Экономика, 2009. – 366 б.
6. Әбдіманапов Ә. Бухгалтерлік және қаржылық есеп принциптері. Оқулық, Алматы, 2007. – 28 б.

А.К. Низамдинова¹, кандидат экономических наук, доцент

А.К. Курманбай², магистрант

^{1, 2} Казахский национальный Университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы

Контроль финансовых потоков организации

Аннотация. Финансовые потоки – это направленное движение финансовых ресурсов, связанное с материальными и информационными потоками внутри предприятия и между предприятиями. Основной целью финансового обслуживания материальных потоков является обеспечение их движения в необходимом объеме, в необходимые сроки и с использованием наиболее эффективных источников финансирования. Основные характеристики финансовых потоков включают объемные, ценные и ориентированные. Управление денежными потоками является одним из важных видов деятельности финансового менеджера. По мнению Джона Кейнса, важность денежных средств и их эквивалентов определяется по трем причинам: препятствие (необходимость обеспечения текущих операций деньгами), покупка (необходимость погашения непредвиденных платежей), спекуляция (возможность участия в неожиданном выгодном проекте). Основная характеристика финансового менеджмента – финансовый цикл, характеризующий реальные потоки времени, которые не могут быть реальными из денежного потока. Анализ денежных потоков позволяет определить баланс денежных потоков в результате текущей, инвестиционной, финансовой деятельности и т.д. Некоторые простые указатели могут быть объединены. Потому что прогнозировать многие показатели очень сложно. Как правило, прогноз основывается на бюджетировании средств на плановый период. При этом учитываются только основные составляющие потока: объем реализации, доля выручки в виде денежных средств, сумма дебиторской и кредиторской задолженности, кассовые расходы и т.д. К методам прогнозирования относятся: прогнозирование доходов и расходов и расчет чистых денежных потоков, определение общих потребностей в краткосрочном финансировании.

Ключевые слова: финансы, финансовые потоки, бухгалтерский учет, аудит, анализ, денежные потоки, инвестиции, планирование, прибыль, расходы, поступления, контроль.

A.K. Nizamdinova¹, candidate of economic Sciences, associate Professor

A.K. Kurmanbay², master's student

^{1, 2} Kazakh national University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Monitoring the organization's financial flows

Abstract. Financial flows are directed movements of financial resources related to material and information flows within and between enterprises. The main purpose of financial servicing of material flows is to ensure their movement in the required volume, in the required time and using the most effective sources of financing. The main characteristics of financial flows include volume, value, and orientation. Cash flow management is one of the most important activities of a financial Manager. According to John Keynes, the importance of cash and cash equivalents is determined by three reasons: obstacle (the need to provide current operations with money), purchase (the need to repay unexpected payments), speculation (the possibility of participating in an unexpected profitable project). The main characteristic of financial management is the financial cycle, which characterizes real time flows that cannot be real from the cash flow. Cash flow analysis allows you to determine the balance of cash flows as a result of current, investment, financial activities, and so on. Some simple pointers can be combined. Because it is very difficult to predict many indicators. As a rule, the forecast is based on budgeting funds for the planning period. In this case, only the main components of the flow are taken into account: the volume of sales, the share of revenue in the form of cash, the amount of receivables and payables, cash expenditures, and so on. forecasting methods include: forecasting income and expenses and calculating net cash flows, determining the overall needs for short-term financing.

Key words: finance, financial flows, accounting, audit, analysis, cash flows, investments, planning, profit, expenses, receipts, control.

Р.Е. Джаншанло¹, доктор экономических наук, профессор
М.Б. Жакенова², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы,
Казахстан

ОТРАЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УЧЕТЕ И ОТЧЕТНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются отражение человеческого капитала в учете и отчетности. Вхождение Казахстана в 30-ку конкурентоспособных стран мира обозначено как общая интегративная цель реализации Стратегии «Казахстан-2050». Концепция включает в себя анализ текущей ситуации в Республике Казахстан, описание долгосрочных глобальных трендов, вызовов и возможностей, стратегические направления развития и механизмы реализации Концепции. Основными стратегическими направлениями долгосрочного развития Казахстана до 2050 г. являются:

- 1) развитие человеческого капитала;
- 2) совершенствование институциональной среды;
- 3) развитие отраслей наукоемкой экономики;
- 4) ускоренное формирование инфраструктуры наукоемкой экономики;
- 5) углубление интеграции в мировую и региональную экономику.

В новой экономической парадигме эффективность использования основных ресурсов зависит от того, насколько сотрудники морально и материально заинтересованы в достижении высоких конечных результатов, т.е. появилась экономическая категория «человеческий капитал». Человеческий капитал – это самый ценный ресурс, более важный, чем природные ресурсы или накопленное богатство. Человеческий капитал, а не оборудование и производственные запасы, является краеугольным камнем конкурентоспособности, экономического роста и эффективности. Так появилась экономическая категория «человеческий капитал».

Ключевым двигателем модернизации экономики и формирования наукоемкой модели развития станет человеческий капитал страны. Конкурентным преимуществом Казахстана будет здоровая демографическая ситуация, обеспечивающая высокий естественный прирост населения. Казахстан будет обладать высоким научным и творческим потенциалом, высококвалифицированными и профессиональными трудовыми ресурсами. Все это предполагает расширение возможностей для самореализации, творческого развития и высокопроизводительного труда человека путем развития сфер образования, науки и культуры, системы социальной защиты, сферы здравоохранения.

Ключевые слова: роль человеческого капитала, анализ человеческого капитала, методы оценки человеческого капитала, роль бухгалтерского учета, инвестиции в человеческий капитал.

Введение. В настоящее время возрастает роль бухгалтерского учета в раскрытии финансовой и нефинансовой информации о человеческих ресурсах организации. На данный момент анализ затрат на человеческий капитал не поддается достоверной и надлежащей количественной и качественной оценке, поэтому одним из основных, а главное – перспективных направлений развития теории и практики бухгалтерского учета становится всестороннее развитие и модернизация действующих учетных систем.

В ходе исследования перспективных и уже апробированных и зарекомендовавших себя практик были структурированы основные подходы к отражению затрат на человеческий капитал в системе бухгалтерского учета и выделены их основные недостатки.

Практическая часть. Обобщая способы раскрытия информации о человеческом капитале в отчетности организации, нужно выделить отдельно следующие основные подходы (см. табл. 1):

Таблица 1 – Способы раскрытия информации о затратах в человеческий капитал в финансовой отчетности организации

Подход	Комментарий	Недостатки
Баланс организации. Статья «Деловая репутация»	При покупке организации мы рассматриваем не только активы организации, но и специально обученный персонал, который создает прибыль организации	Созданная внутри организации деловая репутация (гудвил) не может быть признанной в качестве актива, так как затруднительна ее как отдельная идентификация, так и надежная стоимостная оценка. Деловая репутация находит отражение в балансе только при проведении сделок купли-продажи организаций
Баланс организации. Статья «Инвестиции в человеческий капитал»	Рассматриваем человеческий капитал как актив организации, способный приносить прибыль. Инвестиции в человеческий капитал списываются равномерно через амортизационные отчисления и капитализируются	Обязательно строгое соответствие критериям признания затрат в качестве актива. Методологические сложности с определением срока полезного использования актива
Отчет о финансовых результатах.	Расходы по обычным видам деятельности. Дополнительно раскрытие информации в пояснениях к финансовой отчетности в составе текущих расходов	Применим в организациях, где низкий удельный вес затрат на человеческие ресурсы. Этот метод не применим в организациях, где иногда работники являются ключевым ресурсом создания капитализации. Это профессиональные спортивные команды, организации, занимающиеся высокими технологиями
Показываем затраты на человеческий капитал как обязательства в пассиве баланса	Использование для развития человеческого капитала нераспределенной прибыли организации в виде создаваемого фонда Информация о человеческом капитале раскрывается не в полном объеме.	Недостатки, указанные в предыдущем методе, присущи и данному методу

– отражение данных о затратах на персонал в балансе по статье «Деловая репутация» и в дальнейшем в пояснительной записке к финансовой отчетности как непосредственно составной части деловой репутации организации;

– прямое отражение затрат по статье «Инвестиции в человеческие ресурсы» в балансе организации;

– информация о человеческом капитале отражается в текущих расходах организации, при этом в пояснениях к финансовой отчетности затраты на персонал отражаются в составе расходов по обычным видам деятельности и показываются в отчете о финансовых результатах организации;

– затраты отражаются в обязательствах в пассиве баланса, и стоимость затрат прямо пропорциональна размеру заработной платы работников.

Данные о человеческом капитале в бухгалтерском балансе раскрываются как кредиторская задолженность организаций перед персоналом по оплате труда. При этом мы видим, что информация о расходах на оплату труда в отчете о финансовых результатах включается в себестоимость продукции. Раскрытие информации о деятельности организации по данным аналитического учета позволяет сделать вывод о размере заработной платы в разрезе не только подразделения, группы или отдела, но и каждого работника. Пользователям информации, раскрываемой в аналитическом учете, важно понимать вклад каждого работника в хозяйственную деятельность организаций, при этом учитывается вид деятельности организации. Это может быть количество произведенного товара или отработанное на производстве время.

Обзор рассмотренных подходов говорит о методологических различиях в самом понимании раскрытия информации о вложениях в человеческие ресурсы организации в бухгалтерском учете и отчетности. Поэтому каждый из подходов – индивидуален, он должен учитывать специфику деятельности организации, так как невозможно применение некоего универсального подхода в широком смысле, т.к. рассмотренные методы ни лишены недочетов и требуют индивидуальной настройки. В таблице 2 представлены основные концепции отражения затрат на человеческий капитал и разобраны сложности и риски, возникающие при применении того или иного метода.

В современной практике бухгалтерского учета затраты в человеческие ресурсы рассматриваются скорее в качестве расходов организации, а не в виде активов. Это ведет к искажению показателей отчетности, невозможно определить отдачу во вложенные ресурсы. В связи с этим мы рассматриваем человеческий капитал как один из основных активов компаний, который в первую очередь должен рассматриваться как учетная категория.

Но при этом, несмотря на то, что человеческий капитал по своей сути функционирует как физический капитал, он имеет ряд фундаментальных отличий.

Во-первых, основным отличием является то, что человеческий капитал по своей сути неотделим от своего носителя. Следствием этого является то, что рынок регулирует «аренду» человеческого капитала посредством ставок заработной платы, тогда как цены на его активы отсутствуют, что не позволяет проводить факторный анализ.

Во-вторых, человеческий капитал способствует повышению эффективности деятельности организации в рыночном и вне рыночном секторах экономики.

В-третьих, человеческий капитал позволяет организации получать доход как в денежной, так и в неденежной формах.

Таблица 2 – Подходы к раскрытию информации о человеческих ресурсах

Отражение затрат	Методика отражения	Возникающие сложности	Авторы методики
В активе организации	Затраты на человеческий капитал необходимо капитализировать по аналогии с инвестициями во внеоборотные активы	Предложенный способ с классификацией инвестиций в человеческие ресурсы на капитализируемые и текущие (и последующим разделением их учетом) также представляет определенные сложности, связанные с формированием первоначальной стоимости отдельных объектов бухгалтерского наблюдения	Н.А. Лесневская [1]
В пассиве баланса в составе обязательств	Предлагается создать фонд «Финансовые обязательства по вкладам в человеческий капитал» и наполнять его за счет нераспределенной прибыли. В последствии из этого фонда должно финансироваться развитие человеческого капитала компании	В связи с тем, что балансовая стоимость определяется на основании размера заработной платы, пользователь не получает всей необходимой информации	А.Н. Короб [2]
На забалансовом счете «Неимущественные интеллектуальные активы» в составе субсчета «Человеческие активы»	Человеческий капитал нельзя отнести к имуществу организаций, принадлежащему ему на правах собственности	Из-за того, что каждое предприятие, исходя из специфики своей деятельности, будет самостоятельно вводить забалансовые счета для организации внутреннего управления и контроля, возникает риск в соблюдении целостности всей системы счетов бухгалтерского учета	С.Ф. Легенчук [3]
В аналитическом учете – как расходы текущего периода.	В финансовой отчетности – раскрываются в пояснении к балансу Затраты на человеческие ресурсы скапливаются отдельно от других текущих затрат	Данный способ предпочтителен в компаниях, где в общей массе расходов на производство удельный вес затрат на человеческие ресурсы незначителен	А.А. Куликов [4]
Человеческие ресурсы учитывать в виде составной части деловой репутации организации	Специально обученные люди являются активом организации. Поэтому, когда компания приобретает бизнес, она платит за человеческий ресурс, который учитывается как составная часть деловой репутации	В ряде случаев критерии в отношении признания человеческих ресурсов выполнить достаточно сложно. В отечественной и в зарубежной практике учета созданная внутри организации деловая репутация не признается активом организации, т.к. ее невозможно идентифицировать и дать ей надежную оценку	Н.Н. Парасоцкая [5]
В нефинансовой отчетности посредством формирования так называемого отчета о человеческом капитале организации	Организация может представлять дополнительную информацию, сопутствующую финансовой отчетности, если исполнительный орган считает ее полезной для заинтересованных пользователей при принятии экономических решений	Отчеты о человеческом капитале не могут являться стандартизированной формой составления отчетности. Они представляют из себя набор индивидуальных показателей для формирования отчетов о различных аспектах финансово-хозяйственной деятельности организации, но тем не менее – это первый шаг в признании человеческих ресурсов объектом специального наблюдения	Т.В. Давидюк [6]

Поэтому возникшая потребность в разработке универсальных подходов и методик отражения в бухгалтерском учете затрат, связанных с формированием навыков, умений и профессиональных знаний работников, воссоздания человеческого капитала, сегодня нашли достаточную основу для теоретического исследования человеческого капитала на современном этапе развития методологии бухгалтерского и налогового учета.

Таким образом, рассмотрев представленные авторами подходы, можно сделать следующие выводы о структуре человеческого капитала, который:

- несмотря на сложности, поддается оценке для целей отображения в учете и отчетности;
- является активом, обеспечивая при этом получение экономических выгод от использования других активов организации;
- занимает промежуточную классификацию между необоротными и оборотными активами;
- имеет общие критерии с любым активом с точки зрения жизненного цикла (приобретение, доведение до работоспособного состояния, эксплуатация и выведение из эксплуатации);
- поддается уменьшению или увеличению полезности.

Создание новых методологических концепций отражения в учете затрат на человеческий капитал организации находит поддержку научных работников и практиков. Это доказывает важность исследования с научной точки зрения вопросов, связанных с учетом человеческих ресурсов, позволяя создавать дискуссионную среду, направленную на продуцирование большого количества новых идей в этом направлении, тем самым подталкивая исследователей к созданию универсального метода.

Заключение. В текущих экономических условиях для целей формирования и раскрытия информации о затратах на персонал, на основании рассмотренных методов и подходов можно сделать вывод о том, что несмотря на возникающие сложности с признанием в качестве самостоятельного вида долгосрочных активов, идентификацией и объективной стоимостной оценкой в денежном выражении инвестиций в человеческий ресурс организации, невозможно выделить какую-то одну универсальную модель формирования информации о различных аспектах деятельности организации. Каждый подход индивидуален и требует точечной настройки под действующую финансово-хозяйственную деятельность субъекта.

Институт управления человеческим капиталом (Human Capital Management Institute, США), организация, осуществляющая услуги в области кадровой аналитики и прогнозирования показателей управления человеческим капиталом, для раскрытия информации о человеческом капитале разработал 3 отчета, известных как отчеты о человеческом капитале. В состав этих отчетов входят:

- отчет о влиянии человеческого капитала на финансовые результаты – отчет приводит количественную оценку того, каким образом человеческий капитал оказывает влияние на финансовые показатели;
- баланс человеческого капитала – данный отчет позволяет количественно измерить ценность человеческих ресурсов и оценить

стоимость человеческого капитала в зависимости от категории работников;

– отчет о движении человеческого капитала предоставляет информацию о движении потока человеческих ресурсов с разбивкой по периодам времени с анализом того, где и как человеческий капитал распределяется и используется.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Лесневская Н.А. Развитие методик бухгалтерского учета вложений в воспроизводство человеческого капитала // Бухгалтерский учет и анализ. 2009. № 7. С. 32-40.

2. Житкевич Г.Я., Короб А.Н. Человеческий капитал – новый объект учета: препринт / Г.Я. Житкевич, А.Н. Короб, под ред. А.Н. Короба. – Барановичи: БарГУ, 2010. – 94 с.

3. Легенчук С.Ф. Мировые тенденции развития бухгалтерского учета в условиях постиндустриальной экономики // Международный бухгалтерский учет. 2011. № 8. – С. 56-62.

4. Палий В.Ф. Человеческий капитал: вопросы учета и оценки // Бухгалтерский учет. 2014. № 6 – С. 80

5. Парасоцкая Н.Н. Учет инвестиций в человеческий капитал // Финансовый вестник: финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет. 2011. № 12.

6. Давидюк Т.В. Дискуссионные проблемы бухгалтерского отражения человеческого капитала предприятия // Международный бухгалтерский учет. 2011. № 3. – С. 49-57.

7. Обущенко Т.Н. Учет и отчетность в системе управления человеческими ресурсами организации: Автореферат. Самара, 2016. – 24 с.

8. Капеллошников Р.И. Экономические очерки. Методология, институты, человеческий капитал // Экономика. 2016. № 2. – С. 457-513.

Р.Е. Джаншанло¹, экономика ғылымдарының докторы, профессор

М.Б. Жакенова², магистрант

^{1,2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан

Есепте және есептілікте адами капиталды көрсету

Түйіндеме. Мақалада адами капиталды есепке алу және есеп беру. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіруі «Қазақстан-2050» Стратегиясын іске асырудың ортақ интегративтік мақсаты ретінде белгіленген. Тұжырымдама Қазақстан Республикасындағы ағымдағы жағдайды талдауды, ұзақ мерзімді жаһандық трендтерді, сын-қатерлер мен мүмкіндіктерді сипаттауды, дамудың стратегиялық бағыттары мен тұжырымдаманы іске асыру тетіктерін қамтиды. Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді дамуының негізгі стратегиялық бағыттары:

- 1) адами капиталды дамыту;
- 2) институционалдық органы жетілдіру;
- 3) ғылымды қажетсінетін экономика салаларын дамыту;
- 4) ғылымды қажетсінетін экономика инфрақұрылымын жеделдете қалыптастыру;
- 5) Әлемдік және өңірлік экономикаға интеграцияны тереңдету.

Жаңа экономикалық парадигмада негізгі ресурстарды пайдалану тиімділігі қызметкерлердің жоғары түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуге моральдық және материалдық мүдделілігі, яғни «адами капитал» экономикалық санаты пайда болуына байланысты. Адам капиталы – табиғи ресурстарға немесе жинақталған байлыққа қарағанда аса маңызды бағалы ресурс. Жабдық пен өндірістік қорлар емес, адами капитал бәсекеге қабілеттіліктің, экономикалық өсу мен тиімділіктің іргетасы болып табылады. Осылайша «адами капитал» экономикалық санаты пайда болды.

Экономиканы жаңғыртудың және дамудың ғылымды қажетсінетін моделін қалыптастырудың негізгі қозғаушы күші елдің адами капиталы болады. Халықтың жоғары табиғи өсуін қамтамасыз ететін салауатты демографиялық жағдай Қазақстанның бәсекелі артықшылығы болады. Қазақстан жоғары ғылыми және шығармашылық әлеуетке, жоғары білікті және кәсіби еңбек ресурстарына ие болады. Осының барлығы білім беру, ғылым және мәдениет салаларын, әлеуметтік қорғау жүйесін, Денсаулық сақтау саласын дамыту жолымен адамның өзін-өзі жүзеге асыруы, шығармашылық дамуы мен жоғары өнімді еңбегі үшін мүмкіндіктерді кеңейтуді көздейді.

Түйінді сөздер: адам капиталының рөлі, адам капиталын талдау, адам капиталын бағалау әдістері, бухгалтерлік есептің рөлі, адам капиталына инвестициялар.

R.E. Dzhanshanlo¹, doctor of economic sciences, professor

M.B. Zhakenova², undergraduate

^{1,2} Kazakh National University after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Reflection of human capital in accounting and reporting

Abstract. The article deals with the reflection of human capital in accounting and reporting. Kazakhstan's entry into the top 30 competitive countries of the world is designated as a common integrative goal of the implementation Of the strategy «Kazakhstan-2050». The concept includes an analysis of the current situation in the Republic of Kazakhstan, a description of long-term global trends, challenges and opportunities, strategic development directions and mechanisms for implementing the Concept. The main strategic directions of long-term development of Kazakhstan until 2050 are:

- 1) development of human capital;
- 2) improving the institutional environment;
- 3) development of knowledge-based economy sectors;
- 4) accelerated formation of knowledge-based economy infrastructure;
- 5) deepening integration into the world and regional economy.

In the new economic paradigm, the efficiency of using basic resources depends on how much employees are morally and financially interested in achieving high final results, i.e. the economic category «human capital» has appeared. Human capital is the most valuable resource, more important than natural resources or accumulated wealth. Human capital, rather than equipment and inventory, is the cornerstone of competitiveness, economic growth and efficiency. This is how the economic category «human capital» appeared.

The country's human capital will be the key driver of economic modernization and the formation of a knowledge-based model of development. Kazakhstan's competitive advantage will be a healthy demographic situation that provides high natural population growth. Kazakhstan will have a high scientific and creative potential, highly qualified and professional labor resources. All this implies expanding opportunities for self-realization, creative development and high-performance human labor through the development of education, science and culture, social protection systems, and healthcare.

Key words: the role of human capital, analysis of human capital, methods of evaluating human capital, the role of accounting, investment in human capital.

М.Б. Байдаулетов¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

А.М. Қалиділда², магистрант

^{1,2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

САҚТАНДЫРУ ҰЙЫМДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕСЕПТІЛІГІНЕ АУДИТ ПЕН ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Бұл мақалада сақтандыру ұйымдарының аудитін жүргізу тәртібі және оның ерекшеліктері, басқа ұйымдардағы аудиттен ерекше аспектілері көрсетілген. Мақала нарықтық экономика инфрақұрылымының таптырмас компоненттерінің бірі болып табылады. Дамыған елдердің тәжірибесінен сақтандыру саласы экономиканың тұрақты дамуын қолдайтын секторлардың бірі болып табылатынын көруге болады. Бұдан басқа, сақтандыру секторы экономиканы дамыту үшін елеулі инвестициялық капиталды біріктіретін және тартатын стратегиялық маңызды компоненттердің бірі ретінде қарастырылады. Сақтандыру компаниялары қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды үйлестіруге көмектеседі. Аудиторлық бақылау сақтандыру компанияларының тұрақты дамуына көмектеседі. Мақала сақтандыру ұйымдарындағы аудиторлық қызметті ұйымдастыруға, аудит жоспарына, оны жүзеге асыру тәсілдеріне, тиімді аудитке арналған. Сақтандыру қызметінің дамуы оның есебі мен аудитінің дұрыс ұйымдастырылуымен тікелей байланысты. Сақтандыру компаниясының қаржылық шығындары көптеген сақтандырушылардың мүдделеріне әсер етеді. Сондықтан сақтандыру қызметінің есебі мен аудитіне негізгі назар сақтандыру компаниясының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, қаржы-шаруашылық қызметінің қолданыстағы заңнамаға сәйкестігіне, сондай-ақ қызметтің бухгалтерлік есебі мен қаржылық есептілігін дұрыс жүргізуге бағытталған. Сонымен қатар, сақтандыру компаниялары аудитінің ерекшеліктері арнайы сақтандыру заңнамасының болуымен, сақтандыру операцияларының бухгалтерлік есебін жүргізудегі және бухгалтерлік есептілікті құрудағы ерекшеліктерімен, сақтандыру операцияларына және т.б. салық салудағы ерекшеліктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: сақтандыру, бухгалтерлік есеп, аудит, қаржылық есептілік, тәуекел, талдау, актуарлық есеп, резервтер.

Кіріспе. Қазіргі қоғамның басты буындарының бірі бола отырып, сақтандыру ұйымдары қоғамда жұмыс істейтін барлық заңды және жеке тұлғалардың кәсіпкерлік белсенділігінің тиімділігін қамтамасыз етеді. Сақтандыру ұйымдары қоғамдағы әлеуметтік экономикалық жағдайды реттеуге ықпал етеді. Сақтандыру қызметі арнайы сақтандыру заңдарымен реттеледі. Қазақстан Республикасының аумағында сақтандыру қызметін және оны лицензиялауды мемлекеттік қадағалауды Ұлттық банктің Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын бақылау мен қадағалау комитеті, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің сақтандыруды қадағалау департаменті жүзеге асырады. Өз кезегінде, сақтандыру

ұйымдарының тұрақты дамуына аудиторлық бақылау ықпал етеді. Яғни сақтандыру қызметінің тиімділігін арттырудың мүмкіндіктерін анықтаудың ең тиімді құралдарының бірі аудиторлық тексеру болып табылады. [5] Сақтандыру қызметіне аудиторлық тексерудің негізгі мақсаты сақтандырушы қызметінің нормативтік актілердің талаптарына сәйкестігін талдау, сақтандыру компаниясының есептілігіне сенімділігін арттыруды қамтамасыз ету және оның қаржылық тұрақтылығы мен мәнділігіне кепілдік беру болып табылады.

Сараптамалық бөлім. Сақтандыру ұйымдарына аудит жүргізу барысында ерекше мәселелер мұқият тексеріледі:

- жарғылық қордың заңнама талаптарына сәйкестігі;
- сақтандырушының кірістерінің құрамына енгізілетін сомалардың толықтығы мен дұрыстығы (сақтандыру және қайта сақтандыру бойынша сақтандыру сыйлықақылары, алынған комиссиялық және брокерлік сыйақы, инвестициялық қызметтен түскен кірістер және сақтандыру қызметінен түскен өзге де кірістер);

- сақтандыру қызметі бойынша операциялардың есепте дұрыс көрсетілуін, оның ішінде сақтандыру шарттарын жасаудың және міндетті және ерікті сақтандыру бойынша сақтандыру сыйақыларының есепте көрсетілуінің дұрыстығын, сақтандыру төлемдерін жүзеге асырудың негізділігі мен уақыттылығын тексеру және сақтандыру өтеулерінің төлемдері сомасының қаржылық есептілікте көрсетілуін, қайта сақтандыру жөніндегі операциялардың қолданылып жүрген заңдарға сәйкес келуін және олардың есепте көрсетілуінің дұрыстығын тексеру;

- жұмсалған шығыстардың негізділігін және орындылығын (сақтандыру өтемі мен сақтандыру сомасын төленген комиссиялық және брокерлік сыйақылар, істі жүргізуге жұмсалатын шығыстар);

- сақтандыру резервтерін қалыптастыру және пайдаланудың дұрыстығы, оның ішінде сақтандыру техникалық және математикалық резервтерін қалыптастыру ережелерін сақтау, сақтандыру резервтерін орналастыру тәртібін сақтау және олардың мақсатты пайдаланылуы, сақтандырушының төлем қабілеттілігін бағалаудың дұрыстығы [1].

Бұл дегеніміз, аудитор бірінші кезекте сақтандыру қызметін жүзеге асыру құқығын растайтын құжаттардың: Жарғының, құрылтай шартының, мемлекеттік тіркеу туралы куәліктің, сақтандыру лицензияларының болуын және заңнамаға сәйкестігін тексеру қажет. Жасалған және рұқсат берілген сақтандыру шарттарының сәйкестігі міндетті болып табылады.

Егер лицензия уақытша болса, онда оның қолданылу мерзімі көрсетіледі. Бұл жағдайда аудитор тексерілетін кезеңде лицензияның қолданылу мерзімі аяқталмағанына және демек, сақтандырушы сақтандыру шарттарын жасасуға құқылы екендігіне көз жеткізуі тиіс.

Сақтандыру құны операцияларды қамтиды тек бір бөлігін еңбекақы төлеуге жұмсалатын шығындарды тікелей жіберіледі төлеуге сыйақы сақтандыру агенттеріне. Барлық өзге де шығыстар еңбекақы бойынша (штаттық қызметкерлері және т.б.) есебінен жүргізіледі, салық салынатын табыс. Алайда, оның өзінің экономикалық табиғаты – бұл құны еңбек – шығындық элемент. Шегерімдер қосалқы қорлар немесе резервтер жарналары болып табылады өзіндік нұсқа болашақ шығыстардың

сақтандыру бизнес. Олар арасындағы айырма ретінде анықталады сақтандыру сомалары және нормативтік және нақты өлшемі сақтандыру өтемін. Шегерімдер бойынша сақтандыру жағдайлары, олар ұқсас басқа да элементтер шығыстар сақтандыру компаниясының анықталады құрылымы тарифтік ставкасы. Бұл қаражат иелігінде болады сақтандыру компаниялары. Сақтандыру операциялары, сақтандырушының инвестициялық қызметі салық пайда.

1-кесте. Сақтандыру ұйымдарында аудит пен талдау жүргізудің үлгі жоспары

№	Жоспарланған жұмыстар	Өткізу кезең (күн)	Жауапты тұлға (орындаушы)
1.	Құрылтай құжаттарының болуы, жарғылық капиталды толық және уақтылы қалыптастыру, лицензияның болуы аудиті.	1	Аудиторлық ұйымның қызметкері
2.	Есеп саясаты мен бухгалтерлік есебін ұйымдастыру аудиті	1-2	Аудиторлық ұйымның қызметкері
3.	Негізгі құралдар мен материалдық емес активтер есебі аудиті	1	Аудиторлық ұйымның қызметкері
4.	Тауарлы-материалдық қорлар есебінің аудиті	1	Аудиторлық ұйымның қызметкері
5	Қаржы салымдары қаражатының аудиті	1	Аудиторлық ұйымның қызметкері
6	Ақша қаражаттарының есебінің аудиті	1-2	Аудиторлық ұйымның қызметкері
Ескерту – [3] дерек көзі негізінде автормен құрастырылған			

Сақтандыру жүргізуге арналған шығыстар есептелген нысан сақтандыру (актуарлық) калькуляция деп аталады. Актуарлық калькуляцияның рөлі мынада:

1. Актуарлық калькуляцияның рөлі. Ол сақтандыру қызметінің өзіндік құнын анықтауға мүмкіндік береді.

2. Ол арқылы сақтандырушының қызметін жан-жақты талдау үшін жағдайлар жасалады.

Актуарлық калькуляция құрамына сақтандыру шартына қызмет көрсету жөніндегі істі жүргізу жөніндегі шығыстар сомасын есептеу де кіретінін атап өту қажет. Актуарлық есептердің негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

– сақтандыру жиынтығы шеңберінде тәуекелдерді зерттеу және топтау;

– сақтандыру жағдайы басталуының математикалық ықтималдығын есептеу;

– келтірілген залал салдарының жиілігі мен ауырлық дәрежесін анықтау;

– сақтандырушылардың ісін жүргізуге қажетті шығыстарды математикалық негіздеу және олардың даму үрдісін болжау;

– сақтандырушының қажетті резервтік қорларын математикалық негіздеу, оларды қалыптастырудың нақты әдістері мен көздерін ұсыну.

Актуарлық есеп айырысу мәселелері кез келген сақтандырушының қызметінде орталық орын алады. Оларды ұйымдастыру кезінде сақтандырудың нақты түріне байланысты емес кейбір мәселелерді қарастыру қажет. Оларға мыналар жатады:

1. Нетто-сыйлықтар;
2. Тәуекел үшін үстеме;
3. Сақтандыру ісін жүргізуге арналған шығыстардың жиынтығы болып табылады.

Аудитор аудиторлық тексеру барысында сақтандыру шарттарын дұрыс жасауға, заңды ресімдеу мен есепке алуға, сондай-ақ сақтандыру, өзара сақтандыру және қайта сақтандыру бойынша операцияларды дұрыс жүзеге асыруға және есепке алуға бақылау жасауға ерекше назар аудару қажет.

Сақтандыру ұйымдарына аудиторлық тексерудің негізгі ерекшеліктері сақтандыру қызметін жүргізумен байланысты болғандықтан, сақтандыру ұйымдары аудитінің ерекше бөлімдеріне мыналар кіреді: сақтандыру ұйымы қызметінің құқықтық негіздері; сақтандыру, ортақ сақтандыру, қайта сақтандыру және олар бойынша есеп айырысу шарттары; сақтандыру сыйақылары; қайта сақтандыру операциялары; сақтандыру жағдайлары бойынша төлемдер; сақтандыру резервтерін қалыптастыру және пайдалану; сақтандыру ұйымының істерін жүргізуге арналған шығыстар; сақтандырушының қаржылық нәтижелері; сақтандырушының бухгалтерлік есебін ұйымдастыру Аудитор да тексеруге тиіс:

– сақтандыру резервтерін қалыптастыру талаптарымен тыйым салынған инвестициялар үшін сақтандыру резервтерінің қаражаты пайдаланылмады ма;

– салымдар жүргізілген көздер бойынша, салымдар объектілері, салымдар мерзімдері бойынша талдамалық есеп жүргізу;

– ескерту іс-шараларының резервін орналастырудың дұрыстығы;

– өмірді сақтандыру бойынша несие берудің заңдылығы;

– резервтерді орналастыру кезінде әртараптандыру, қайтарымдылық, кірістілік және өтімділік қағидатын сақтау, сондай-ақ сақтандыру резервтерін орналастыру туралы есепке енгізілген деректердің дұрыстығы [2]. Аудиторлық ұйым сақтандыру компаниясының аудитін тәуелсіз актуарийді тарту арқылы жүргізуге құқылы болып табылады [3].

Нәтижелер мен талқылаулар. Аудит жоспарын әзірлеу кезінде елеулі бұрмалаушылықтарды анықтау мақсатында маңыздылықтың қолайлы деңгейі белгіленеді және бұрмалаулардың сипаты назарға алынады. Сақтандыру ұйымдарының мәнділік деңгейін бағалау кезінде саланың ерекшелігін ескеретін мынадай базалық көрсеткіштерді алу ұсынылады: ұйымның пайдасы (3-5%), қайта сақтандыру операциялары бойынша алынған сыйақыларды қоса алғанда, сақтандыру сыйлықақылары (2-3%), баланс валютасы (2-4%), меншікті капитал (5-7%), сақтандыру резервтері (2-3%), сақтандыру төлемдері 2-3%, жалпы шығыстар (2-4%). Аудиторлық тәуекел (АР) – бухгалтерлік (қаржылық) есептілікте елеулі бұрмалаулар болған жағдайда аудитордың қате аудиторлық пікір білдіру тәуекелі [4].

$$AP = HP * PCK * PH (1)$$

мұнда $HP * PCK = PCIO$ – есептіліктің елеулі бұрмалану тәуекелі;

AP – аудиторлық тәуекел;

PCK – бақылау құралдарының тәуекелі;

HP – ажырамас тәуекел;

PH – анықталмау тәуекелі.

Тәжірибеде аудитор есептіліктің толық дұрыстығына мүлдем сенімді бола алмайды, сондықтан аудиторлық тәуекел әрқашан 0 және 100% аралығында болады. AP шамасы төмен болған сайын, аудитор есеп берудің шынайылығына және онда елеулі қателер мен рұқсаттамалардың жоқтығына сенімді болғысы келеді. Сақтандыру компанияларының қаржылық менеджментінде ішкі аудит маңызды рөл атқарады. Егер сақтандыру компаниясы географиялық тұрғыдан шашыраған филиалдары немесе жергілікті басқару дербес шешімдер қабылдайтын бөлімшелері болса, ішкі аудит әсіресе маңызды. Бұл жағдайда орталық басшылыққа қабылданған шешімдерді бақылау мен кешенді бағалауды жүзеге асыру үшін олардың қызметі туралы дұрыс ақпарат қажет. Осылайша, басқару органдары ішкі аудиторлардың қызметтерін оларға компанияны басқару жөніндегі функцияларды жүзеге асыруға көмектесетін қосымша ресурстар ретінде пайдаланады. Әдетте, AP қалыпты мәні – 4-5%. Аудиторлық тексерудің жалпы жоспары мен бағдарламасы қажеттілігіне қарай аудит барысында қайта қаралуы және нақтылануы мүмкін және қажет.

2-кесте. Аудиторлық тәуекел компоненттерінің арасындағы тәуелділік

Көрсеткіштер		жоғары	орташа	төмен
Ажырамас тәуекелді аудиторлық бағалау	жоғары	ең төмен	ең төмен	орташа
	орташа	орташа төмен	орташа	орташа жоғары
	төмен	орташа	ең жоғары	ең жоғары
Ескерту – [2] дерек көзі негізінде автормен құрастырылған				

Тексеру барысында аудитор оған негізделген қорытынды жасауға мүмкіндік беретін ақпараттың көлемін зерделеуі тиіс. Бұл ретте әрбір нақты жағдайда аудиторлық дәлелдемелердің жеткіліктілігі ішкі бақылау жүйесін және осы сақтандыру ұйымында аудиторлық тәуекел деңгейін бағалау негізінде анықталғанын ескеру қажет. Ішкі бақылаудың сенімді жүйесі немесе оның рұқсат етілген деңгейіне қатысты аудиторлық тәуекел қоры неғұрлым көп болса, аудитор дәлелдемелер аз болуы мүмкін. Аудит барысында іріктеп немесе жаппай тексеру әдістері қолданылуы мүмкін. Тәжірибеде жиі іріктеу әдісі қолданылады. Бұл әдісті қолдану кезінде іріктеп тексеруге тартылатын деректер жиынтығын анықтау арқылы тексеруді жоспарлау жүргізіледі; ең жоғары құнның негізгі элементтері мен элементтерін анықтау; репрезентативті іріктеуді анықтау. Осыдан кейін негізгі элементтерді, ең жоғары құн элементтерін, таңдау элементтерін тексеру жүргізіледі. Келесі қадам іріктеп зерттеу нәтижелерін талдау және болжамды қатені анықтау болып табылады. Толық болжамды қате репрезентативті таңдау бойынша қатенің болжамды шамасынан және таңдау элементтері бойынша нақты табылған қатенің

шамасынан құралады. Қаржылық есептілік аудитінің мақсаты аудиторға қаржылық есептіліктің белгіленген талаптарға сәйкес барлық маңызды аспектілері бойынша дайындалғаны туралы пікірін айтуға мүмкіндік беру болып табылады. Аудитордың пікірі, оның жұмысының нәтижесі болып табылатын «аудиторлық есебінде» көрініс табады. Аудит жүргізілу барысында бұдан басқа көптеген мақсаттарға қол жеткізіледі, мысалға айта кетсек, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық есептілігін жасау бақылауға, жауапкершілікке және тәжірибесіне әсер етуі болып табылады. Қазіргі аудит – бұл бақылаудың арнайы ұйымдастырушылық нысаны, – деп жазады Терехов А.А. [3].

Қаржылық есептілік аудитін орындау кезінде, аудитордың жалпы мақсаттары 200-ші халықаралық аудит стандарттарына сәйкес мынадай болып табылады:

- қаржылық есептілік елеулі бұрмаланулар мен алаяқтық немесе қателердің болу жағдайларын анықтау, ақпараттың дұрыстығын растайтын құжат алу;

- қолданылатын қаржылық есептілік жүйесіне сәйкес қаржылық есептілік дайындалуын тексеру және сол бойынша аудиторлық пікірін әзірлеуі;

- қаржылық есептілік бойынша есеп беру, және аудиторлық дәлелдермен сәйкес халықаралық аудит стандарттары талап ететіндей хабардар ету [5].

Аудитор аудиторлық тексеру жүргізу барысында ең алдымен өзінің тұтынушысы туралы ақпараттарды алуы қажет болып табылады. Аудитордың құрылтай құжаттарын тексерген кезде төмендегілерді анықтау қажет:

- жарғының, құрылтай шартының және ұйымның мемлекеттік тіркелу туралы куәлігінің болуы;

- кәсіпорынның қызмет түрін;

- ұйымның құрылтайшылары;

- жарғылық капиталдың мөлшері және жарғылық капиталға жарналар есебіне төлеуге міндетті әрбір құрылтайшының үлесі;

- ұйымның ұйымдық-құқықтық нысаны (мемлекеттік ұйым, Ұйым, акционерлік қоғам және т.б.);

- ұйымның таза табысын бөлу тәртібі және т.б.

Бұл деректер аудитор үшін ұйымның қаржылық есептілігіне аудиторлық тексеру жүргізу процесстерінде қажет болады. Ұйымның қаржылық есептілігіне аудиторлық тексеру жүргізу барысында аудитор ең алдымен ұйымның бухгалтерлік есебінің жүргізілуі мен қаржылық есептілігінің дайындауының қағидалары мен негіздеріне сай тұтас әдістерін қамтитын есеп саясаты туралы бұйрығының шығарылуы туралы ақпараттарды анықтауы қажет. Себебі бұл қаржылық есептілігіне аудит жүргізу барысында, аудиторлық есепті дайындауға және ұсынуға маңызды және жауапты әсер етеді.

Ірі халықаралық және отандық аудиторлық ұйымдардың тәжірибелеріндегі талдауларында, қаржылық есептілік аудиті 10 сатыға дейін қамтиды. Ірі халықаралық және отандық аудиторлық ұйымдардың іс-тәжірибесін талдау көрсеткендей, қаржылық есеп беру аудитінің

процесі он шақты кезеңге бөлінуі мүмкін. Нақты ұйымдарды тексеру ісін ұйымдастырудың тәртібі мен стратегиясы әр түрлі болғанымен, көптеген жағдайларда олар бірдей жүйемен жүргізіледі.

ТМД елдерінің озық тәжірибесін есепке ала отырып, қаржылық есептілік аудиті процесін төрт кезеңге бөлуге болады: ақпарат жинау, жоспарлау, аудитті жүзеге асыру мен есеп берудің мүмкіндігі.

Қаржылық есептілік аудитінің бірінші кезеңінде тексерілуге тиіс ұйымның іс-әрекетін жүргізу жағдайындағы іскерлік ортасы зерттеледі. Ұйым басшылығы осы орта жағдайларына сәйкес аудиторға есеп бергенде мынадай мәселелерді көрсету керек:

- 1) ұйымның клиенттері қандай?
- 2) өнімнің жаңа түрлерін жасау жүргізіле ме?
- 3) өндіріске қажетті ресурстарды сатып алу жағдайы;
- 4) өндірістік процестің ұйымдастырушылық сипаты;
- 5) өнімді (жұмысты, көрсетілетін қызметті) өткізу.

Қызмет бабындағы жылдық есеп беру түсініктеме хатында кәсіпкерлік іс-қызметтің барлық ерекшеліктері ашып көрсетілуі керек. Сонымен бірге іс жүзінде шығарылатын өнімді жөнелту мен тұтынушыларға қызмет ету де атқарылады.

Аудитор қаржылық есептіліктің негізгі нысандарында көрсетілген мәліметтер ғана емес, бухгалтерлік баланс қосымшасы мен түсіндірмесіне және пайда мен зиян туралы есеп беруге қосылатын мәліметтердің нақтылығын да дәлелдеуі керек. Сонымен бірге аудитор қаржылық есеп берудің барлық нысандарындағы көрсеткіштері арасында өзара байланысы бар және олар қарама-қарсы еместігін тексереді.

Қорытынды. Ұйымның қаржылық есептілігіне аудит жүргізудің негізгі міндеті оның сенімділігі туралы аудиторлық пікір қалыптастыру болып табылады. Дегенмен, аудиторлық жұмыстың нәтижелері сұранысқа ие болуын қамтамасыз ету үшін, біріншіден оның деректеріне негізделген басқару шешімдерін қабылдауға байланысты қаржылық есептілікте қамтылған ақпараттың сенімділігіне мүдделі пайдаланушылар тобы болуы тиіс, екіншіден, қаржылық есептілік пайдаланушылар тобының қызығушылығын қанағаттандыру үшін оның ақпараттары жан-жақты, толық қамтылуы керек.

Сақтандыру компаниясының қызметіне аудиттің басқа ұйым нысандарынан ерекшелігі сақтандыру компаниясының өз қызметін жүргізуге лицензиясы болуы тиіс, мәмілелер жасау кезінде сақтандырушылар шарт жасасуға және онда сақтандырудың барлық ерекшеліктерін көрсетуге міндетті, аудитор оның дұрыс жасалуына, заңды ресімделуіне және есепке алынуына, сондай-ақ қайта сақтандыру бойынша операцияларды есепке алудың дұрыс жүргізілуіне назар аударылып, бақылау жасалуы керек. Сонымен қатар, сақтандыру компанияларының қызметіне аудиторлық тексеру жүргізу оның қызметінің сенімділігін мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Никулина, Н.Н. Практический страховой аудит: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / Н.Н. Никулина, Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. – 287
2. Қазақстан Республикасының 18.12.2000ж. № 126-ІІ Сақтандыру қызметі туралы заңы (03.01.2020 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен)
3. Савин, А.А. Практический аудит: Учебник и практикум / А.А. Савин. – Люберцы: Юрайт, 2015. – 446 с.
4. Куликова И. В. Аудит страховых организациях // Царскосельские чтения. 2013.
5. Алборов, Р.А. Практический аудит. Курс лекций / Р.А. Алборов. – М.: ДиС, 2017. – 304 с.

М.Б. Байдаулетов¹, кандидат экономических наук, доцент

А.М. Калидилда², магистрант

^{1, 2}Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Особенности проведения аудита и анализа отчетности по деятельности страховых организаций

Аннотация. В данной статье отражены порядок проведения аудита страховых организаций и его особенности, специфические аспекты аудита других организаций. Статья является одним из самых незаменимых компонентов инфраструктуры рыночной экономики. Из опыта развитых стран можно увидеть, что сфера страхования является одним из секторов, поддерживающих устойчивое развитие экономики. Кроме того, страховой сектор рассматривается как один из стратегически важных компонентов, объединяющий и привлекающий значительный инвестиционный капитал для развития экономики. Страховые компании помогают координировать социально-экономическую ситуацию в обществе. Аудиторский контроль способствует устойчивому развитию страховых компаний. Статья посвящена организации аудиторской деятельности в страховых организациях, плану аудита, способам его осуществления, эффективному аудиту. Развитие страховой деятельности напрямую связано с правильной организацией ее учета и аудита. Финансовые затраты страховой компании влияют на интересы многих страховщиков. Поэтому основное внимание учету и аудиту страховой деятельности направлено на обеспечение финансовой устойчивости страховой компании, соответствие финансово-хозяйственной деятельности действующему законодательству, а также правильное ведение бухгалтерского учета и финансовой отчетности деятельности. Кроме того, особенности аудита страховых компаний рассматриваются наличием специального страхового законодательства, особенностями ведения бухгалтерского учета страховых операций и составления бухгалтерской отчетности, особенностями налогообложения страховых операций и др.

Ключевые слова: страхование, бухгалтерский учет, аудит, финансовая отчетность, риск, анализ, актуарный учет, резервы.

M.B. Baidaletov¹, candidate of economic sciences, associate professor

A.M. Kalidilda², undergraduate

^{1, 2} al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Features of the audit and the analysis of the accounts of insurance companies

Abstract. This article reflects the procedure for conducting an audit of insurance companies and its features, specific aspects of the audit of other organizations. The article is one of the most indispensable components of the market economy infrastructure. From the experience of developed countries, it can be seen that the insurance sector is one of the sectors that support sustainable economic development. In addition, the insurance sector is considered as one of the strategically important components that unites and attracts significant investment capital for economic development. Insurance companies help coordinate the socio-economic situation in society. Audit control contributes to the sustainable development of insurance companies. The article is devoted to the organization of audit activities in insurance organizations, the audit plan, methods of its implementation, and effective audit. The development of insurance activities is directly related to the correct organization of its accounting and audit. The financial costs of an insurance company affect the interests of many insurers. Therefore, the main focus of accounting and audit of insurance activities is aimed at ensuring the financial stability of the insurance company, compliance of financial and economic activities with the current legislation, as well as proper accounting and financial reporting of activities. In addition, the audit features of insurance companies are considered by the presence of special insurance legislation, features of accounting for insurance transactions and preparation of accounting reports, features of taxation of insurance transactions, etc.

Key words: insurance, Accounting, audit, financial reporting, risk, analysis, actuarial accounting, reserves.

М.Б. Байдаулетов¹, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
Г.Қ. Әлімбай², магистрант
^{1,2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНДЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме. Мақалада ауыл шаруашылық құрылымдарда бухгалтерлік есептің өзіне тән ерекшеліктері мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарда бухгалтерлік есептің жүргізілуі қарастырылған. Ұлттық экономикамыздың қарқынды дамуында ауыл шаруашылығының ерекше орны бар екендігін Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсеткен. Жолдауда: «Ауыл шаруашылығын, әсіресе, ауыл шаруашылығы өніміне өсіп отырған жаһандық сұраныс жағдайында ауқымды жаңғырту қажет» – делінген [2]. Ауыл шаруашылығы есебінің ерекшелігі мұнда өндіріс процесі тірі табиғатпен байланысты, тірі ағзалар – жануарлар мен өсімдіктер еңбек заттары ретінде қарастырылады. Өндірістік циклдің едәуір бөлігі тірі организмдерге мақсатты әсер етуден тұрады – оларды белгілі бір кондицияға дейін өсіру, оларды сатып алу және адамға қажетті пайдалы қасиеттерін алу. Үзіліс салдарынан, табиғи климаттық жағдайлармен, ауыл шаруашылығында өндірістік циклы басқа салаларға қарағанда қарағанда әлдеқайда ұзақ. Мәселен, ірі қара мал етін өндіру бірнеше жыл, көп жылдар бойы жеміс көшеттерін өсіру, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру жыл бойы жалғасады. Ауыл шаруашылығы экономиканың саласы ретінде табиғи факторлардың әрекетімен анықталатын бірқатар ерекшеліктермен сипатталады. Қазақстан Республикасындағы агроөнеркәсіп кешенінде бухгалтерлік есепті ұйымдастыру қолданыстағы бухгалтерлік есеп әдістемесіне сәйкес келуі керек.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіп кешені, ауыл шаруашылығы, бухгалтерлік есеп, өзіндік құн, өндіріс процесі, еңбек заты.

Кіріспе. Халық шаруашылығының ұлғаймалы ұдайы өндірістің үлкен салаларының бірі – ауыл шаруашылық өндірісі. Ауыл шаруашылық өндірісінің өзі өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы болып екіге бөлінеді.

Агроөнеркәсіптік кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті ұйымдастыру, өнеркәсіпте, құрылыс, саудада барлығында бірдей болып табылады және Қазақстан Республикасында қолданыстағы бірыңғай есепке алу әдістемесіне сәйкес болуы тиіс.

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарында бухгалтерлік есеп шоттардың жұмыс жоспарында активтерді есепке алу үшін негізгі құралдар, қорлар, кірістер мен шығыстар бойынша негізгі өнімді ауылшаруашылық

өнімдерінің ерекшеліктеріне сәйкес келетін қосалқы субшоттарды ашу ұсынылады [6].

Ауыл шаруашылық есебін жүргізудің негізгі мақсаты – кәсіпорынның даму перспективаларын айқындау, сондай-ақ дұрыс және перспективті басқару шешімдерін қабылдау мақсатында ақпаратты талдау және пайдалану. Алынған есептік ақпарат басқарудың әртүрлі деңгейлерінде қолданылады. Ауыл шаруашылығында бухгалтерлік есеп жүргізу шаруашылықтың деңгейінде, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында өндірістік процестерді басқарудың жалпы және сыртқы деңгейінде қолданылады.

Бірақ ауыл шаруашылығында есеп беру тек ақпараттық функция болып табымайды, сонымен бірге бақылау функциясын орындайды, атап айтқанда, ұйымдық жоспардың орындалуын көрсетеді, агроөнеркәсіптік кәсіпорынның табыстылығын көрсетеді, сондай-ақ жұмыста сәтсіздіктер мен қателіктерге жол бермеуге көмектеседі, бар ресурстардың ұтымсыз пайдаланылуына жол бермейді және бұл әрекеттер компания қорларын үнемдеуге көмектеседі.

Мал шаруашылығындағы және ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп компанияға төмендегідей мәселелерді шешуге көмектеседі:

- кәсіпорынның құрылтайшылары, басшылары, иелері және акционерлері, сондай-ақ сыртқы тұтынушылар – кредиторлар, инвесторлар, банк, қаржы және салық органдары, жеткізушілер және көптеген басқа пайдаланушылар пайдаланатын компания қызметінің, оның қызметіне қатысты нақты ақпараттарды қалыптастыруға мүмкіндік береді;

- міндеттемелер мен мүліктерге байланысты операцияларды жүзеге асыру кезінде қолданыстағы заңнаманы қатаң сақтауға, сондай-ақ барлық қолда бар ресурстарды пайдалануға бақылауды жүзеге асыруға ақпарат беру. Мұның барлығы заңнамалық деңгейде бекітілген ережелерге, бағалауға және нормаларға сәйкес жүзеге асырылуы тиіс;

- кәсіпорынның қызметінде теріс қызметтердің пайда болуын болдырмауға және алдын алуға болады;

- кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және оларды жұмылдыруға көмектесетін ішкі резервтерді анықтау.

Ауыл шаруашылығы құрылымындағы бухгалтерлік есептің ерекшеліктері мынадай салалық өзгешіліктеріне байланысты болады:

- жерді негізгі өндіріс құралдары ретінде есепке алу;

- ауыл шаруашылық өндірісінің процесі биологиялық және экономикалық факторлары әсеріне ұшырайтын түрлі ағзалар – жануарлар (мал) мен өсімдіктерге байланысты;

- өндіріс процесінің едәуір ұзақтығы, өндірістік циклдары бойынша шығындардың шектелуі (ағымдағы жылдың өніміне кіретін өткен жылдар шығыны, келесі жылдар өніміне кіретін ағымдағы жыл шығындары);

- ауыл шаруашылық дақылдары мен малдарының биологиялық ерекшеліктері және өнімнің бірнеше түрін алу процесі;

- өнім өндірудің маусымдылығы және табиғи-климат факторлары;

– өндіріс құралдарының көпшілігін өз күшімен қайта өндіріліп отырылуы;

– өнімнің бір түрінің өзіндік құн деңгейінің басқа екінші өнімнің өзіндік құнына тәуелділігі.

Сараптамалық бөлім. 41 ХҚЕС сәйкес ауылшаруашылық қызметі әртүрлі қызмет түрлерін қамтиды, мысалы: мал шаруашылығы, орман шаруашылығы, жылдық немесе көп жылдық дақылдарды өсіру, жеміс-жидек бақтарын және ағаш отырғызу, гүл өсіру және су биоресурстарын өсіру (балық өсіруді қоса). Осындай алуан түрліліктің ішінде бірқатар жалпы сипаттамаларды бөліп көрсетуге болады [1]:

– Өзгеру қабілеті. Жануарлар мен өсімдіктерді биотүрлендіруге болады;

– Өзгеру үрдісін басқару. Басқару осы процесті жүзеге асыру үшін қажетті қолайлы немесе тіпті болмағанда, бірқалыпты жағдай жасау арқылы түрлендіруге жәрдемдеседі (мысалы, қоректендіру заттарының, дымқылдықтың, температураның, құнарлылық пен жарықтың белгілі бір деңгейін қадағалау). Көрсетілген басқару ауылшаруашылық қызметін басқа да қызмет түрлерінен ерекшелейді. Мысалы, басқарылмайтын көздер әзірлеген өнімдерді жинау (атап айтқанда, мұхиттағы балық кәсіпшілігі және ағаш кесу) ауылшаруашылық қызметі болып табылмайды;

– Өзгерістерді бағалау. Биологиялық түрлендіру немесе өнім жинау арқылы пайда болған сапаның (мысалы, тектік сипаттамалардың, тығыздықтың, пісіп жетілгендіктің, май жабынының немесе құрамындағы белоктың, талшықтың беріктігінің) немесе сандық көрсеткіштердің (мысалы, төлдің, салмақтың, текше метрдің, талшықтың ұзындығы немесе диаметрінің, бүршік санының) өзгерісін бағалау және бақылау күнделікті басқару қызметі ретінде жүргізіледі.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының шаруашылық қызметі туралы ақпараттың негізгі көзі бухгалтерлік жазбалардағы деректер болып табылады. Бухгалтерлік есеп кәсіпорындарды басқарудың маңызды функцияларының бірі болып табылады, өйткені оның деректерін жоспарлау, болжау, шаруашылық қызметті талдау негізінде жүзеге асырылады. Біздің қоғамда болған барлық құбылыстар тығыз байланыс пен өзара тәуелді болып табылады.

Агроөнеркәсіп секторының бірі мал шаруашылығының ерекшелігі – ол көптеген өнім түрін беруінде. Сондықтан мал шаруашылығынан алынатын өнімдердің өзіндік құнын табуда көптеген ерекшеліктері бар және бухгалтерлік есепте күрделі есеп болып табылады. Ауыл шаруашылық өндірісінің дайын өнімдерінің белгілі бөлігі ауыл шаруашылығының кейбір ерекшеліктеріне сәйкес, айналыс өндірісіне түспей-ақ ұдайы айналымының келесі кезеңінде, өндіріс запас ретінде қайтадан өндірістік процесстерге қатынасады. Осыған орай пайда болу көздеріне байланысты ауыл шаруашылығының өндірістік запастарын сатып алынған және өз өндірістерінде өндірілген деп екі топқа бөледі. Сондықтан ауыл шаруашылығында өндірістік запастарды бағалаудың өзіндік ерекшеліктері бар. Экономикалық сипаттарына және болмыстық түрлеріне қарай дайын өнімдер мен өндірістік запастар бірнеше топтарға

жіктеледі: егін шаруашылығының, мал шаруашылығының, өнеркәсіп өндірістерінің, көмекші және қызмет көрсететін өндірістердің тауарлы өнімдері [7].

Сонымен, ауыл шаруашылығынан алынған өнімдер дайын өнімнің қоймалық запасы түрінде қозғалыстың бірінші кезеңінен кейін тауар ретінде болса, ал екінші кезеңнен кейін жіберілген тауарлар ретінде болады. Сату, яғни сатып алушыдан төлем түскен кезде өнімнің қозғалысының соңғы кезеңі болып табылады. Оны өткен кезде (өндіруші кәсіпорын жағынан қарастырғанда) заттық-тауарлы нысанын жоғалтады, ал оған салынған кәсіпорынның қаржылық ресурстары, оның құнының басқа да элементтері сияқты (пайда, салық) ақшалай нысанға айналады. Тауарлы өнімге кіретін ауыл шаруашылығынан алынған өнімдер қозғалысы да осы сияқты, олар да өндірістік процесстің нәтижесінде заттық нысанда болады. Айырмашылығы келесіде: ақшалай нысанға айналмас бұрын, аяқталмаған өндіріс және дайын өнімнің заттай нысанында болады [8]. Мекемелерінің өндірістік қорларының материалдық жиынтығы өндіріс құралдарының негізін құрайды. Өндіріс құралдары негізгі құралдар және айналым қаражаттары болып бөлінеді. Айналым қаражаттары айналым қорымен айналыс қорларынан тұрады. Айналым қоры А-Т формуласына сәйкес жабдықтау процестерінің нәтижесінде өндіріс запастары ретінде мұнай өнімдері, материалдар, шикізаттар, запас бөлшектер тағы сол сияқты материалдық форма алады. Содан соң Т-Ө формуласына сәйкес өндіріс процесін аяқталу кезеңінің нәтижесінде алынатын дайын өнімдер ретінде де материалдық форма алады. Сонымен айналым қорлары өндіріс процесінің басталу кезеңінде еңбек бұйымдары ретінде өндіріске қатынасса, аяқталу кезеңінде еңбек өнімі ретінде дайын өнімге айналады. Кәсіпорынның өнімінің құрамдас бөлігі болып табылатын өнеркәсіптік жұмыстардың сипаты өзгеше. Адам еңбегі тауарға айналатын заттай түрдегі жаңа құн жасамайды. Осындай жұмыстардың нәтижесі зат емес, тапсырысшыға көрсетілген қызмет табылады. Мұндай нәтиже қоймалық запас түрінде бола алмайтыны түсінікті. Сондықтан да нәтижеге салынған кәсіпорынның ақшалай қаражаттары бір кезенді, орналасқан орны бойынша жіберілген тауарларға теңестіріледі [4].

Бухгалтерлік есептің ерекшеліктері ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ерекшеліктерімен анықталатын саласы, былайша тұжырымдауға болады [3]:

– *нақты есептің маңыздылығын қамтамасыз ету, жер алаптары мен салымдарды жүзеге асырылатын жер.* Қолдану ғылыми негізделген егіншілік жүйесін мүмкіндік ғана беріп қоймай, төмендеуіне жол бермеуге және жердің құнарлылығын және керісінше – айтарлықтай арттыруға болады.

– *ерекше өндіріс құралдары ауыл шаруашылығында ретінде тірі организмдер* – жануарлар мен өсімдіктер, және тиісті салаларында өндіріс процесінде байланысып жатыр әрекет экономикалық және биологиялық факторлар. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп қамтамасыз етуі тиіс, есепке алу, мал және онда болып жатқан өзгерістерді (өсімі тірі

салмағы, төл және т.б.), сондай-ақ өндірістік процестерді өсімдік және мал құрылыста кезінде олардың барлық ерекшелігі;

– бухгалтерлік есепке алу, ауыл шаруашылығы *қолдануға тиіс өз арсенал қаражат* тамаша, тиісті әдістерді халық шаруашылығының басқа салаларында;

– бухгалтерлік есеп *қамтамасыз етуге тиіс дұрыс есепке алу өте ерекше қызметі барлығы көпсалалы арсеналдан жылжымалы машиналар мен механизмдер* қазіргі заманғы ауыл шаруашылық өндіріс қызметінің барлық бөлімшелерінің, аумақтық жалпыланған үлкен аялдарда;

– бухгалтерлік есепте ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында *қажеттілігі шектеу бойынша шығындар өндірістік цикл*, олар сәйкес келмесе күнтізбелік жылмен: өткен жылдардың шығындары себілген, ағымдағы жылдың шығындары ағымдағы жылдың өніміне болашақ жыл бойынша шығындар төлін өсіру және бордақылау жануарлар және т.б.;

– *көрініс маусымдық жұмыстар мен шығындар бухгалтерлік есепте*. Әсері табиғи-климаттық факторлар әсіресе байқалады өсімдік шаруашылығындағы негізгі жұмыстарды орындайды кезеңінде егіс және егін жинау. Бухгалтерлік есеп, биыл маусымдық жұмыстар мен шығындар, өзі ықпалына тәуелді және осы факторлардың кезеңдерінде, негізгі ауыл шаруашылығы жұмыстарын және астық жинау көлемі есептік жұмыстарды артады, сондай-ақ маусымдық төмендеу жұмыстар мен шығындар қысқарады;

– *ұйымдастыру қажеттілігі бухгалтерлік есепте дәл көрсету өнім қозғалысының барлық сатыларында ішкі шаруашылық айналымы*. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары өздері талқылап заттай бөлігі өндіріс құралдарын. Мысалы, шаруашылықта өсірілген жануарлар ретінде пайдаланылады өнім беретін және жұмысшы малдардың (өндіріс құралдары). Өнім өндіру үшін пайдаланылады одан әрі ұдайы өндіріс (тұқым, жем, отырғызылатын материал). Биологиялық ерекшеліктері ауыл шаруашылығы өндірісі тығыз байланысты, яғни бір мәдениет немесе жануарлар түрінің бір мезгілде бірнеше түрлі өнім алуы. Шығындар әр түрлі түрлерімен өнімнің бөледі белгіленген коэффициенттері барабар оның бағалау немесе басқа да тәсілдері;

– *алғашқы тіркеу көлемін, өнімнің шығу* (оны алу кезінде), сондай-ақ белгілі бір ерекшелігі бухгалтерлік есепте, өйткені ауыл шаруашылығы жоқ тікелей функционалдық тәуелділік көлемі арасындағы өндірістік мемлекеттік шығындар мен өнімнің шығуын.

Осылайша бухгалтерлік есепке алу ақпараты келесідей принциптерге байланысты негізделеді: дәлдік, объективтілігі, уақтылы және шынайылық. Ауыл шаруашылығында басқаруды есепке алу үшін бұл талаптар жеткіліксіз.

Бұл саладағы басты проблемалардың бірі басқарушылық шешімдер қабылдау үшін ақпараттың жетіспеушілігі, бұл табыстың жетіспеушілігіне және елеулі шығындардың болуына алып келеді. Агроөнеркәсіптегі бухгалтерлік есеп жүргізілуінің шоттар корреспонденциясы 1-кестеде келтірілген.

1-кесте. Агроөнеркәсіп кешенінде қолданылатын шоттар корреспонденциясы

Операция мазмұны	Дебет	Кредит
1. Басқа кәсіпорындар мен тұлғалардан сатып алынған жануарлар, оларды сатып алу және жеткізу жөніндегі шығындарды қоса алғанда кіріске алынды: – мал төлдері – ересек жануарлар	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 2520 «Жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты»	3310 «қысқа мерзімді кредиторлық берешек жеткізушілер мен мердігерлерге»; 4110 «жеткізушілерге және мердігерлерге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек «
2. Төл кіріске алынды	1320 «дайын өнім», «төл» қосалқы шоты»	«негізгі өндіріс», «негізгі табынды ұстау бойынша шығындар» қосалқы шоты»
3. Малдың төлі: – өсіруге ауыстырылды өз шаруашылығында – сатылды	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 7010 «сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны»	1320 «дайын өнім», «төл» қосалқы шоты»; 1320 «дайын өнім», «төл» қосалқы шоты»
4. Өсіру бойынша шығыстар – төлдің өсімі мен салмағы құнында көрсетілген	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»	8110 «негізгі өндіріс», бойынша шығындар қосалқы шоты «төлдер»
5. Мал төлдері негізгі табынға ауыстырылды	2520 «жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты»	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»
6. Мал шаруашылығының дайын өнімі кіріске алынды	1320» дайын өнім», өнім түрлері бойынша қосалқы шоттар»	8110 «негізгі өндіріс», бойынша шығындар» қосалқы шоты «негізгі табын»
7. Мал шаруашылығы өнімдерін алу үшін мал бордақылауға жіберілді	8310 «қосалқы өндірістер», «бордақылау цехы» қосалқы шоты»	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 2520 «жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты»; 1320 «дайын өнім», «төл» қосалқы шоты»
8. Өнімді кірістеу	1320» дайын өнім», өнім түрлері бойынша қосалқы шоттар»	8310 «қосалқы өндірістер», «бордақылау цехы» қосалқы шоты»
9. Есептен шығарылды: – табиғи процесстер нәтижесінде – жұмысшылар қателігінен: – құлаған малдардың құнына – жұмысшының берешегіне – қосылған құн салық сомасына	7400 «басқа шығыстар»; 7460 «биологиялық активтердің әділ құнының өзгеруінен шығыстар» 1282 «талаптар бойынша берешек»; 1283 «ТМҚ анықталған жетіспеушіліктері бойынша берешек» 1280 «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек» 2180 « басқа да ұзақ мерзімді дебиторлық берешек»	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 2520 «Жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты» 2520 «Жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты»; 1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 6280 «Басқа да кірістер» 3130 «қосылған құн салығы»
10. Сатылды: – мал төлдері – ересек мал басы	7010 «сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны»; 7010 «сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны»	1340 «аяқталмаған өндіріс», «өсірудегі және бордақылаудағы мал төлдері» қосалқы шоты»; 2520 «Жануарлар», «негізгі табын» қосалқы шоты»

Ескерту – [3] дереккөз негізінде автормен құрастырылды.

Агроөнеркәсіп кешендерінде басқару есебі нашар қолданысқа ие, тіпті кейбірінде жоқ деп атап өтсек де қателеспейміз. Агроөнеркәсіп кешенінде бухгалтерлік есебі 41 ХҚЕС-ке сай жүргізіліп, өзіндік құнының дәл анықталуы үшін басқару есебінің маңызы зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. 41-ші Халықаралық Қаржылық Есептілік Стандарты (IAS)
2. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2012.
3. Султанова Б.Б. Қаржылық есеп. «Қазақ Ұлттық Университеті» баспасы, 2019. – ISBN 978-601-04-3875. – С. 31-32.
4. Радостовец В.К. Бухгалтерский учет на предприятии. Алматы. – ЦентрАудитКазахстан, 2003. – С. 62-65.
5. Нажикбаева К.К. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. – Алматы, 2012 – С. 48-49.
6. Кондраков, Н.П. Бухгалтерский учет. Учебное пособие 4-е изд. – Инфра-М, 2016. – С. 516.
7. Чечеткин А.С. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве: учебник для студ. вузов по не экономическим специальностям. УО «БГСХА». – Минск: ИВЦ Минфина, 2008. – 608 с.
8. Сацук Т.П., Полякова И.А., Ростовцева О.С. Бухгалтерский финансовый учет и отчетность. Учебное пособие. Москва: КНОРУС, 2014. – С. 274.

М.Б. Байдаулетов¹, доцент, кандидат экономических наук

Г.Қ. Әлімбаев², магистрант

^{1,2} Казахский Национальный Университет, имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

Особенности бухгалтерского учета в агропромышленности

Аннотация. В статье рассматриваются особенности бухгалтерского учета в сельскохозяйственных структурах и ведения бухгалтерского учета на сельскохозяйственных предприятиях. Президент Нурсултан Назарбаев занимает особое место в быстром развитии нашей национальной экономики. Нурсултан Назарбаев упомянул в своем Послании народу «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс сложившегося государства». В сообщении говорится: «Сельское хозяйство нуждается в модернизации, особенно в условиях растущего мирового спроса на сельскохозяйственную продукцию». Особенностью сельскохозяйственного учета является то, что процесс производства связан с живой природой, живые организмы – животные и растения рассматриваются как предметы труда. Значительная часть производственного цикла состоит в целевом воздействии на живые организмы их выращивание до определенного кондиции, их приобретение и получение необходимых для человека полезных свойств. Вследствие перерыва, с природными климатическими условиями, производственный цикл в сельском хозяйстве намного дольше, чем в других отраслях. Так, производство мяса крупного рогатого скота несколько лет, на протяжении многих лет продолжается выращивание плодовых насаждений, производство продукции растениеводства. Сельское хозяйство как отрасль экономики характеризуется рядом особенностей, определя-

емых действием природных факторов. Организация бухгалтерского учета в агро-промышленном комплексе Республики Казахстан должна соответствовать действующей методике бухгалтерского учета.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, бухгалтерский учет, себестоимость, процесс производства, предмет труда.

M.B. Baidauletov¹, candidate of economic sciences, associate professor

G.K. Alimbay², undergraduate

^{1, 2} Kazakh National University after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Features of accounting organization of accounting in agro-industry complex

Abstract. The article discusses the features of accounting in agricultural structures and accounting in agricultural enterprises. President Nursultan Nazarbayev holds a special place in the rapid development of our national economy. Nursultan Nazarbayev mentioned in his Message to the people «Strategy» Kazakhstan-2050»: a new political course of the established state». The report says: «Agriculture needs to be modernized, especially in the face of growing global demand for agricultural products». A feature of agricultural accounting is that the production process is associated with wildlife, living organisms – animals and plants are considered as objects of labor. A significant part of the production cycle consists in the targeted impact on living organisms-their cultivation to a certain condition, their acquisition and obtaining the necessary useful properties for humans. As a result of the interruption, due to natural climatic conditions, the production cycle in agriculture is much longer than in other industries. Thus, the production of cattle meat has been going on for several years, and the cultivation of fruit plantations and the production of crop production has been going on for many years. Agriculture as a branch of the economy is characterized by a number of features determined by the action of natural factors. The organization of accounting in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan must comply with the current accounting methodology.

Key words: agro-industrial complex, agriculture, accounting, cost, production process, labor subject.

МРНТИ 06.73.45

Н. Бердимурат¹, экономика ғылымдарының кандидаты, PhD докторы

Ж.Е. Көкімбек², магистрант

^{1, 2} әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

КРИПТОВАЛЮТА ҚАЗІРГІ АҚПАРАТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ФЕНОМЕНИ РЕТІНДЕ

Түйіндеме. Мақалада электрондық ақшаның жаңа түрін – криптовалютаның теориялық түсіну мәселелері қарастырылған. Бүгінгі күні әлемде криптовалютаның бірыңғай түсінігі жоқ. Бір дереккөздерде олар валюта ретінде, біреуінде тауар немесе шикізат ретінде түсіндіріледі. Нәтижесінде криптовалютаның қазіргі тұжырымдамалары талданды, соның негізінде оларды барабар ғылыми ұғыну қажеттілігі анықталды және негізделді. Мақалада криптовалютаның таралу және айналыс динамикасын талдауға ерекше мән берілген, қазіргі уақытта криптовалюталардың түрі 1000-ға дейін жетіп, жалпы капиталдандыру көлемі 200 млрд долларға дейін жетті. Бұл ретте пайдаланушылар арасындағы өзара қарым-қатынастарды реттейтін нормативтік құқықтық базаның жоқтығына назар аударылады, соның негізінде криптовалюталарды егжей-тегжейлі ғылыми зерттеу қажеттілігі туралы тезис ғана емес, институционалдық нормаларды әзірлеу қажеттілігі де қорғалады.

Мақалада салыстырмалы талдау, логикалық зерттеу әдістері қолданылды, бұл криптовалютаның сипаттамаларын және оларды реттеу механизмдерін бағалауға мүмкіндік берді.

Әр түрлі аспектілерде (құрылымдары, пайдаланушылар қауымдастығы, пайдаланушылардың гендерлік және жас ерекшеліктері, device-типтері және браузерді пайдалану үлесі) криптовалютаның қазіргі жағдайына баға берілді. Осы қаржылық құралды мойындайтын және оны белсенді реттейтін, сондай-ақ жоққа шығаратын және тұйық позицияны ұстанатын, бірақ оны пайдаланудың нормативтік негіздері жоқ әртүрлі елдерде криптовалюталарды реттеу тетігіне бағалау жүргізілді.

Қазақстандық реттеу бөлігінде криптовалютаның заңнамалық анықтамасы жоқ, бірақ соңғы екі жылда бұл бағытта іс-шаралар жүзеге асырылуда. Болашақта криптовалюта халықаралық деңгейде реттелетін болады, және ақша жылыстату және заңсыз қаржы операциялары үшін сандық активтерді пайдалануды болдырмауға баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: криптовалюта, блокчейн, биткойн, криптоэмиан, майнинг, мемлекеттік реттеу, қаржылық жаһандандыру.

Кіріспе. Сандық технологияларға көшу қызмет көрсетудің жаңа бағыттарының едәуір санын дамытуды ынталандырды. Соңғы уақытта

компаниялар адамның орналасқан жерін, адам мен компьютердің өзара іс-қимыл интерфейсін, интеллектуалды сенсорларды, деректердің үлкен массивтерін талдауды және озық алгоритмдерді, клиенттік бейін бойынша дербестікті және т.б. анықтауға байланысты қызметтерді жиі бағыт алып, дамытады. Әлемдік сауда жүйелерінің дамуы, жаһандандыру және ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға назар аударудың артуы тауарлар мен қызметтер үшін төлемдер жүргізу процесін айтарлықтай жеңілдетуге, сондай-ақ ірі корпорациялардың валюталық тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік беретін жаңа құралдың пайда болуына заңды түрде алып келді. Тың құралдардың бірі криптографиялық әдістер арқылы қорғалған математикалық принциптерге негізделген орталықсыздандырылған айырбасталатын сандық валюталар болды. Тұтынушылар электрондық әмияндар арқылы тауарларды сатып алуды блокчейн технологиясы арқылы жүзеге асыра алатын мамандарға мұқтаж кәсіпорындардың саны күннен-күнге арту үстінде. Криптовалютаның танымалдығы, салыстырмалы түрде жақында пайда болғанына қарамастан, интернет арқылы тауарларды төлеу қолайлылығымен, мәміле қауіпсіздігі және транзакциялардың жоғары жылдамдығына кепілдік беретін клиент үшін заманауи технологияларды әзірлеумен және пайдаланумен байланысты болды. Сандық табиғатынан және деректерді шифрлау алгоритмдерін пайдаланудан бөлек, криптовалютаға тән ерекшеліктері: *орталықсыздандырылған функционалды жұмыс істеуі, анонимділік, конвертациялануы және мәмілелердің қайтарымсыздығы* [1].

Сараптамалық бөлім. Алғаш рет криптографияны төлемдердің құпиялылығын қорғау үшін 1990 жылы DigiCash жүйесінде қолданылды, оның негізін қалаушысы Дэвид Чом болып табылады. Оның компаниясы 1998 жылы банкрот болғанына қарамастан, ол деректерді қорғаудың осындай әдістерін пайдаланудың негізін қалаушы болды. «Криптовалюта» термині Bitcoin деп аталатын пирингтік төлем жүйесін іске асырумен байланысты пайда болды. Бұл жүйенің құрушысы Сатоши Накамото болып саналады, алайда көпшілігі жапондық атауына қарамастан, оны еуропалық деп есептейді, өйткені ол жұмыс барысында британдық экономиканы жақсы білетіндігін көрсетті.

Сатоши Накамото компьютерде пайдаланушының электрондық әмиянын көрсететін арнайы бағдарлама жасады. Бұл механизмді басқалары да пайдалана бастады және көп ұзамай Litecoin, Dogecoin, NXT, Darkcoin, Peercoin, YaCoin, Blackcoin және т.б. сияқты валюталар пайда болды.

Бүгінгі күні криптовалюталардың нақты белгіленген эмиссиялық орталығы жоқ. Оларды алудың негізгі тәсілі – майнинг – белгілі бір криптографиялық алгоритмдерді электрондық құрылғы көмегімен шешу арқылы электрондық ақшаны өндіру процесі.

Бұл әдістің теріс жағы, майнинг – өте ұзақ процесс және қуаттылық деңгейі орташа компьютерлердің күш-қуаты қажетті операцияны жүзеге асыру үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Бұдан бөлек, электр энергиясының үлкен, колоссалды шығындарын талап етеді. Айта кету керек тағы бір жайт, төлем жүйесінің әрбір жаңа қатысушысымен алгоритмнің күрделілігі артады, сондықтан қуаттылығы жоғары суперкомпьютерді

майнинг процесіне енгізу барысында ол туралы барлық қатысушылар бірден білетін болады [2].

Ең алғашқы криптовалюта биткойнның жылдамдығы өндіру барысында алдын-ала анықталған, ол алтын өндірудің әлемдік жылдамдығымен сәйкес келеді. Биткойн өндірудің максималды саны жиырма бір млн-мен шектеледі. Бірыңғай айналым реттеу орталығының болмауына байланысты криптовалюта енгізілген алгоритмге өзгерістер енгізу мүмкіндігі жоқ, бұл инфляцияның болмауына алып келеді. Әр түрлі мамандар тарапынан сынға қарамастан, қазіргі уақытта криптовалюта алтынға қарағанда сенімді бірлік екенін мойындау керек.

Криптовалюталардың айналымын реттейтін орталық сервері жоқ, пирингтік желі ішінде жұмыс істейді. Операциялар «өндірушілер» деп аталатын мыңдаған тарту серверлері есебінен жүзеге асырылады. Бұл жүйенің жұмысына кез-келген араласу процесі өте қиын болып табылады, өйткені ақпаратты бөлу есептері орасан зор есептеу мүмкіндіктерін талап етеді.

Дегенмен, криптовалютаның әлемдік масштабта таралуын шектейтін кемшіліктері бар:

- криптовалюта есебінен көлеңкелі экономиканы дамыту мүмкіндігі;
- өз табыстарының бір бөлігін жасыру мүмкіндігі, бұл салықтан жалтару жүйесін дамытуға мүмкіндік береді;
- заңсыз жасырын операциялар жүзеге асыру мүмкіндігі;
- БАҚ-та жарықтандыруға жоғары тәуелділік;
- шоттарды мұздатудың мүмкін еместігі;
- бейімделуге еңбек шығындарының жоғарылығы [3].

Ақша айналымының дамуы әлемде натуралды ақшаны металл, қағаз, несиелік және қазіргі заманғы электрондық ақшаны пайдалану кезеңдерінен өтті. Сонымен қатар, негізгі ақша теориясы еңбек құнының теориясына негізделеді (тауарлар мен қызметтердің құны оларға салынған адам еңбегінің санына байланысты), ал криптовалюта – блокчейнге негізделген технология компьютерлік қуаттар мен жинақталған энергия комбинациясының құнын өзіне алады [4].

Келесі сипаттамалар тұрғысынан криптовалютаны бағаласақ:

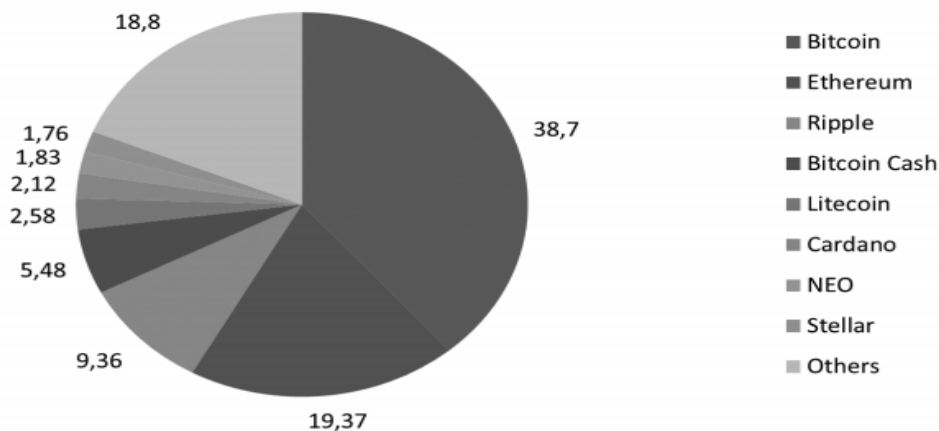
- криптовалюталардың құрылымы;
- пайдаланушылар қауымдастықтары;
- пайдаланушылардың гендерлік құрамы;
- пайдаланушылардың жас ерекшеліктері;
- пайдаланылатын браузерлері;
- пайдаланылатын девайстың түрлері.

Әрине, көріп тұрғанымыздай, биткойн – бұл криптовалюталардың ең көп таралған түрі. Биткойн пайдаланушылар қауымдастығының құрылымы (пайызбен) келесідей:

- қаржылық қызметтер, инвестициялық қызметтер – 8,14;
- бағдарламалық қамтамасыз ету/дизайн – 3,72;
- қаржылық, банктік қызметтер – 3,30;
- жұмыспен қамту орталығы – 2,76;
- тұтынушы электроника/ұялы телефондар – 2,70;
- компьютерлер мен перифериялық құрылғылар – 2,65;

- танысу қызметі – 2,14;
- саяхаттар/қонақ үйлер – 2,12;
- жылжымайтын мүлік/тұрғын үй меншігі – 1,72;
- бағдарламалық қамтамасыз ету/бизнес – 1,71.

Құрылым тұрғысынан криптовалюта келесідей болып келеді (1-сурет).

1-сурет. Криптовалюта құрылымы, пайызбен 18.02.2018 ж.

Ескерту – [4] дерек көзі негізінде автормен құрастырылған

Әрине, көріп тұрғанымыздай, биткоин – бұл криптовалюталардың ең көп таралған түрі. Биткоин пайдаланушылар қауымдастығының құрылымы (пайызбен) келесідей:

- қаржылық қызметтер, инвестициялық қызметтер – 8,14;
- бағдарламалық қамтамасыз ету/дизайн – 3,72;
- қаржылық, банктік қызметтер – 3,30;
- жұмыспен қамту орталығы – 2,76;
- тұтынушы электроника/ұялы телефондар – 2,70;
- компьютерлер мен перифериялық құрылғылар – 2,65;
- танысу қызметі – 2,14;
- саяхаттар/қонақ үйлер – 2,12;
- жылжымайтын мүлік/тұрғын үй меншігі – 1,72;
- бағдарламалық қамтамасыз ету/бизнес – 1,71.

Биткоин қолданушыларының арасында гендерлік құраушы тұрғысынан ерлер үлесі 96,57%-ды құрайды, ал әйелдер үлесі – небәрі 3,43%-ды құрайды [5].

Әлбетте, 24-тен 34 жасқа дейінгі және 35-тен 44 жасқа дейінгі халықтың екі тобы белсенді болып табылады, екі топтың үлесіне 76,33% қолданушылардың үлесі келеді.

Егер браузерді пайдалану тұрғысынан криптовалюталарды қарастырсақ, интернет платформалардың үлесі келесідей болды:

- Chrome (62,43%);

- Firefox (17,86%);
- Safari (14,54%);
- Internet Explorer – 1,77%;
- Opera – 1,31%;
- басқа браузерлердің үлесі (Edge, Ya browser, Android browser, Blackberry) жиынтық мөлшері – 2%-ға жуық.

Криптовалюта иелерінің жас ерекшеліктері тұрғысынан қарасак, өте қызық болып келеді (1-кесте).

1-кесте. Пайдаланушылардың жас құрылымы [5].

Жасы, жыл	Үлесі, %
18-24	8,36
24-34	45,71
35-44	30,62
45-54	12,30
55-64	1,83
65+	1,19
Барлығы	100,0

Егер қатысушылар қандай device-типтерін қолданатынын қарастырсақ, криптовалюта операциялары көбінесе компьютерлерден жүргізіледі, олардың device-типтердің жалпы массасындағы үлесі 66,75%-ды құрайды, ұялы телефондардан жасалатын операциялардың көлемі 28%-ды құрайса, тек 5,25% ғана планшетті пайдалану арқылы жүргізіледі [6].

Бүгінгі күні бар криптовалюталардың тізімі өте кең және оларды заңнамалық бекіту мақсатында криптовалютаның барлық жиынтығын жіктеу қажет. Сонымен, криптокендер (криптовалюта) санаты үш топты қамтиды:

- Бірінші топ: төлем құралы, жинақтау және алмасу құралы ретінде қолданылатын криптовалюта. Осы топтың криптовалюталары инвестиция құралы ретінде пайдаланылады (Bitcoin, Bitcoin-cash, Dash, Ripple, Litecoin, Eteherium және т.б.).

- Екінші топ: Initial Coin Offering (бұдан әрі – ICO) нәтижесінде алынатын криптовалюта-кендер. Осы топтың криптовалюталары төлем құралы, жинақтау және айырбастау құралы ретінде қолданылады. Екінші топтың криптовалюталарын инвестиция құралы ретінде (STRAT, IOT, Waves және т.б.) пайдалану сирек кездеседі.

- Үшінші топ: төлем құралы, жинақтау және айырбастау құралдары ретінде таратылмаған және инвестиция құралы ретінде пайдаланылмайтын (TRUMP-COIN т.б.) кендер мен криптовалюталар.

Жоғарыда келтірілген жіктеу криптовалюталарды олардың өтімділік деңгейі бойынша бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бірінші топқа жататын криптовалюталар өтімділігі ең жоғары. Криптовалюта-кендердің өтімділігі аз, ал соңғы топқа жататын криптовалюталардың өтімділігі ең төмен болып келеді.

Криптовалюта қызметінің маңызды аспектісіне – оның мемлекеттік реттеуі мәселесіне тоқталайық [2]. Реттеу тұрғысынан мемлекеттердің үш тобы шартты түрде бөлінеді:

- 1) криптовалюталардың ресми мәртебесі бар мемлекеттер (тауар, қаржы активі, төлем құралы және өзге құрал ретінде);
- 2) криптовалюталар нарығын реттемейтін елдер, бірақ бұл қаржылық құралды пайдаланушыларды жазаламайтын мемлекеттер;
- 3) криптовалюталармен байланысты операциялардың барлық типтеріне мемлекет деңгейінде тыйым салынған мемлекеттер.

Мемлекеттердің бірінші тобына шамамен қырық ел жатады, олардың ішінде Австралия, Аргентина, Ұлыбритания, Германия, Дания, Канада, АҚШ, Сауд Арабиясы, Сингапур, Франция, Швейцария, Швеция, Оңтүстік Корея, Жапония және т.б. бар.

Мәселен, Аргентина – криптовалютаны пайдалану бойынша жетекші елдердің бірі. UIF департаменті 2014 жылдың шілде айында барлық қаржы институттарына биткоиндар, басқа да виртуалды валюталармен операциялар жүргізуге мүмкіндік берді және оларды криптовалюталармен жүргізілген операциялар туралы хабардар етуге міндеттеді.

АҚШ-та криптовалюталарды құқықтық реттеу шектеулі формада жүзеге асады. 2014 жылы Internal Revenue Service (Елдің ішкі кірістер қызметі) виртуалды валютаны салық салу нысаны, мүлік ретінде қарастырылатынын атап өтті.

Алайда, криптовалюталарды шығару бойынша операциялар жекелеген жағдайларда бағалы қағаздарды орналастыру ретінде қарастырылады және бұл жағдайда криптовалютаға дәстүрлі бағалы қағаздарға қойылатын талаптар қолданылады.

Швейцарияда криптовалюта активтер ретінде қарастырылады және олармен операциялар арнайы рұқсаттарды талап етпейді, бірақ коммерциялық негізде және қолданыстағы сауда алаңдарында криптовалюта сатып алу және сату лицензиялау талап етіледі.

Қаржы нарықтарын қадағалау жөніндегі Швейцария қызметі (FINMA – The Swiss Financial Market Supervisory Authority) токендерді үш түрге бөліп қарастырды: төлем құралы ретінде, актив ретінде және пайда ретінде жіктейді [5].

Жапонияда сәуір айынан бастап 2017 криптовалюта заңды төлем құралы деп танылды.

Сингапурда криптовалюта төлем құралы емес, актив ретінде қарастырылады. Сингапурдың валюталық басқармасы – Monetary Authority of Singapore (MAS) сандық активтерді (таңбаларды) жариялық түрде орналастыру және оларды сатуды реттейтін бірқатар құжаттарды шығарды.

2018 жылдың қаңтар айының соңында Оңтүстік Кореяның қаржылық қызметтер жөніндегі комиссиясы (FSC – Financial Services Commission) әлеуетті тәуекелдер туралы жұртшылықты ескерту мақсатында электрондық валюталардың жасырын саудасына толық тыйым салды. Атап айтқанда, криптовалютамен жұмыс істейтін трейдерлерге нақты деректер мен банк шоттарын пайдалану ұсынылады [5].

Өз резервтері мен табиғи байлықтарымен қамтамасыз етілген петро – крипто валютасын сату үшін 2018 жылдың 20 ақпанында іске қосқан

алғашқы ел Венесуэла болды, ал жалпы шығарылым көлемі – 100 млн петро. Бұл қадам көп жағдайда потенциалды шетелдік инвестицияларды тартуға – ұлттық экономика үшін қажетті қаржыландыру көздерін кеңейту үмітімен қабылданған шешім еді. Басқа танымал криптовалюта түрлерінен 5 млрд баррель мұнай түрінде нақты активпен қамтамасыз етілуімен ерекшеленеді.

Еуропалық бағалы қағаздар нарығын қадағалау басқармасы (ESMA – European Securities and Markets Authority) Еуропалық банк басқармасы (EBA – European Banking Authority) және Еуропалық сақтандыру және зейнетақы басқармасымен (EIOPA – European Insurance and Occupational Pensions Authority) бірлесе отырып, 2018 жылдың ақпан айында криптовалютаға инвестициялау кезінде жоғары тәуекелдер орын алатындығы туралы дүйім жұртшылыққа ескертті.

Қаржы реттеушілері криптовалюта құнына кепілдік бере алмайды, ал инвесторлар криптовалютаға салған ақша қаражатын тиісті тәуекелдерге ұшыратады.

Жоғарыда белгіленген елдердің екінші тобына Ресей Федерациясы жатады. Криптовалюталарды реттеуге келетін болсақ, көршілес елде әлі заңнамалық айқындық жоқ, бірақ бұл салада соңғы екі жылда билік құрылымдары тарапынан бұл экономикалық құбылысты заңдастыруға белгілі бір күш-жігер жұмсалып отыр. Осылайша, 2018 жылдың қаңтар айының соңында РФ Қаржы министрлігі өзінің «Сандық қаржы активтері туралы» заң жобасын дайындады. Оффшорлық аймақтарда сандық ақшаны сатып алу-сату бойынша алмастыру орындары мен операторлар жұмыс істейтін болады [4].

Криптовалютаның анықтамасына қатысты бұл майнинг шеңберінде жүргізілетін және жинақтау құралы болуы мүмкін сандық тауар болады деп болжанады. Қазіргі уақытта реттеуші нормалар мен сатып алушыларды қорғау кепілдіктері болмаған жағдайда криптовалюта нарығында теріс пиғылды ойыншылардың пайда болу қаупі әлі сақталуда.

Қытай да жоғарыда аталған топтардың екіншісіне жатады. ҚХР Халық банкі елде және одан тыс жерлерде криптовалюталарды бастапқы орналастыруға және оларды сатуға қарсы шектеу шараларының пакетін дайындады. Бұл шаралар, мәні бойынша, – реттеуші органдардың ұлттық нарықта айналымға тыйым салынғаннан кейін криптовалютамен құқыққа қарсы іс-қимылдарға реакциясы. Осылайша, 2017 жылы криптовалюталарды бастапқы орналастыруға тыйым салынды, сауда алаңдары жабылды, биткоинмен байланысты майнинг операциялары шектелген. Бұл жағдайда қытайлық майнерлер операцияларын шет елге аударуға асықты.

Таиландта криптовалюта, олардың айналымын реттейтін заң шықпайынша заңды төлем құралы ретінде танылмайды. Сондықтан, Орталық банк екінші деңгейлі банктерге және қаржы институттарына криптовалюталармен байланысты сауда, инвестиция операцияларынан қалыс қалуды ұсынды. Бірақ бұл ұсыныстар онлайн-биржаларға қолданылмайды.

Криптовалюта операцияларына тыйым салынған елдердің үшінші тобына Вьетнам, Индонезия, Ливан, Непал, Пәкістан және т.б. жатады [6].

Виртуалды валюта айналымы саласында туындайтын құқықтық қатынастарды жоспарлау мен реттеудің қолданыстағы халықаралық тәжірибесіне негізделе отырып, реттеудің екі негізгі үрдісі қалыптасқанын байқаймыз:

– виртуалды валютаға инвестициялаудың тәуекелдік сипаты туралы және оны пайдалана отырып операциялар жүргізу бөлігінде бизнесті және халықты ақпараттандыру бөлігінде барынша белсенді саясатты жүзеге асыру үрдісі;

– өз қызметінде виртуалды валютаны пайдаланатын бизнестің экономиканың көлеңкелі секторына толықтай кетуін немесе мемлекет үшін пайдалы бизнестің өзге юрисдикцияларға кетуін болдырмау үшін, сондай-ақ виртуалды валюталар нарығын дамытуға ілеспе инновациялық технологияның отандық юрисдикциясында, бақылауында дамуын ынталандыру үшін ең аз реттеу аясында сандық ақшаларды реттеу үрдісі.

Виртуалды валюталарды реттеуге жүгінетін мемлекеттер мынадай салаларда реттеуді енгізуге ұмтылады:

1) ақшаны жылыстату және терроризмді қаржыландыруды алдын алуға бағытталған шараларды енгізу;

2) Аргентина, Филиппин, Жапония және Америка Құрама Штаттарының тәжірибесі көрсеткендей, виртуалды валютаны айырбастау жөніндегі операторларды және виртуалды валюталармен өзге де есеп айырысу операцияларына қатысушылар ретінде әрекет ететін заңды тұлғаларды know your customer (KYC) рәсімдерін енгізуге, есеп айырысу операцияларының журналдарын жүргізуге және ұлттық юрисдикцияның жалпы беделінің төмендеу тәуекелін азайту жөніндегі өзге де шараларды қолдануға міндеттеу болып табылады;

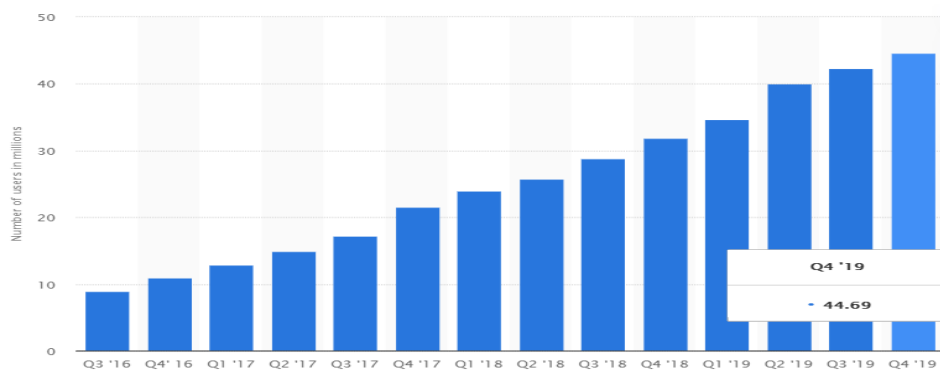
3) виртуалды валютаны (Жапония, ЕО елдері, Бразилия, АҚШ) пайдалана отырып, есеп айырысуларға салық салу жүйелерін әзірлеу, виртуалды валютамен (Жапония, ЕО елдері) айырбастау операцияларын жүргізу, виртуалды валютаны майнинг арқылы өндіру (азаматтардың өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсегін табыс – Ұлыбритания, Швеция, АҚШ);

4) клиент алдындағы жауапкершілікті арттыруға бағытталған айырбастау операциялары және виртуалды валюталармен өзге де биржалық операциялар операторларының қызметін реттеу шараларын енгізу жолымен ұлттық юрисдикцияның беделдік тәуекелін төмендету. Атап айтқанда, биржалық белсенділікті қаржылық қамтамасыз ету туралы, операциялардың киберқауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы, биржалық операциялар операторларының клиенттің дауларды шешудің мамандандырылған баламалы тетіктерін (Филиппин, Жапония) пайдалану мүмкіндігін міндетті қамтамасыз ету [4].

Криптовалютаның кемшіліктеріне қарамастан, соңғы жылдары бұл нарықтың жалпы капитализациясы 3 еседен көп өсті және сәуір айында 27 млрд долларға дейін жетті. Ал 2017 жылдың шілде айында ол 100 млрд долларға дейін жетті. Бұл нарықтың өсуі өте жылдам орын алуда және бұл өсуде клиенттерге криптовалюталар арқылы төлем қызметтерін ұсынатын ұйымдар пайда табады. Мәселен, мамандардың бағалауы бойынша, АҚШ-та 2015 жылы тұтынушылардың 0,87% электрондық әмияндар қызметін

пайдаланған. Бұл шамамен 2,8 млн адам. Салыстыру үшін: 2016 жылы Биткоин жүйесіндегі бұл қызметтерді әлемде 10 млн адам тұтынды.

Криптовалютаның кемшіліктеріне қарамастан, соңғы жылдары бұл нарықтың жалпы капитализациясы 2017 жылмен салыстырғанда 8,8 есе өсті және 2017 жылдың сәуір айында капитализация көлемі 23 млрд доллар еді. 2020 жылдың сәуір айында ол 203 160 226 115 долларға дейін жетті. Бұл нарықтың өсуі өте жылдам орын алуда және бұл өсуде клиенттерге криптовалюталар арқылы төлем қызметтерін ұсынатын ұйымдар пайда табады. Мәселен, мамандардың бағалауы бойынша, АҚШ-та 2016 жылы тұтынушылардың 1,7%-ы 10 млн адам электрондық әмияндар қызметін пайдаланған. Салыстыру үшін: 2019 жылдың 4-ші тоқсанында биткоин жүйесіндегі бұл қызметтерді әлемде 44,6 млн адам тұтынды.

2-сурет. 2016-2019 жж. бүкіл әлем бойынша блокчейн-әмияндарды пайдаланушылар (саны млн-мен)

Қазіргі уақытта осы нарықтың мөлшері бағдарламалық қамтамасыз етудің жүктелу санына байланысты анықталады. Соңғы үш жылда белсенді әмияндардың пайызы 7,5%-дан 40,4%-ға дейін өсуде. Бүгінгі күні орташа статистикалық әмиянды пайдаланушы криптовалюталарды сақтай алатын осындай қызмет көрсететін ұйымдардың қызметтерін белсенді пайдаланады.

Бұл нарықта жетекші позициялар биткоинға тиесілі. Оның капитализациясы қазіргі уақытта 129 млрд долларды құрайды, ал ай сайынғы сауда көлемі – 41 млрд доллар. Бұл нарықта екінші орынды эфириум алады. Оның капитализациясы – 19 млрд долларды құрайды, сауда көлемі – 4,5 млрд доллар [9].

Нарықтық капиталдандырудың елеулі өсуіне қарамастан криптовалюталар 2020 жылы бір жылға тұтастай алғанда, нарыққа бейім күрт тұрақсыз өзгерістер тән. 01.01.2020 жылдан бастап айтарлықтай капиталдандырудың жоғарылауы байқалды, 177 млрд доллардан және 308 млрд доллар шарықтау шегіне 14.02.2020 ж. барды (+74%), содан кейін капиталдандыру деңгейі күрт төмендей бастады, 12.03.2020 ж. ең төменгі құлдырау нүктесіне жетті, 136 млрд долларды құрады (-56%). Әрине, бұл

құлдырауды мамандар, бірінші кезекте, әлемді жаулаған індетпен байланыстырса, екіншіден, бұл нарыққа деген қызығушылықтың бәсеңдеуінен деген көзқарасты ұстанады. Алайда, әрі қарай бұл көрсеткіш өсімді көрсетіп, салыстырмалы түрде жоғары жылжыды, 17.04.2020 ж. капиталдандыру 204 млрд долларды құрады.

3-сурет. Нарықтық капиталдандырудың өзгеруі [7]

2020 жылы биржадағы криптовалюта және криптоактивтер түрлерінің жалпы саны 881-ден 1052-ге дейін өсті. Бұл ретте криптовалюта мен криптоактивтерді капиталдандырудың орташа құны 177-ден 204 млрд долларға дейін өсті.

Қазіргі уақытта Қазақстан криптовалюта нарығы бойынша статистика жоқ. Осы нарықтың дамуына жүргізілген талдау көрсеткендей, оперативтік есептеулерді қамтамасыз ету үшін қазақстандық банктер мен ұйымдардың криптовалюталар нарығына шығудың өткір қажеттілігі туындады. Ресей мен Қазақстандағы көптеген практиктер осы нарыққа теріс көзқарасқа ие, «сабын көпіршігі» секілді көп ұзамай жарылуы тиіс деп санайды [3, 5, 6]. Бүгін Қазақстанда криптовалюта нарығын реттейтін заңнама жоқ және сарапшылардың пікірінше, нарық көлемі әлі аз. Қазақстан заңнамаға сәйкес криптовалюта ақша, мүлкітік құқық, талап ету құқығы немесе бағалы қағаз емес. Көрсетілген тауарлар, жұмыстар мен қызметтер үшін төлем қабылдау кезінде бухгалтерлік есеп және салық салуды жүзеге асыруға байланысты қиындықтар орын алады. Бұл ретте ол инвестиция ретінде пайдаланылуы мүмкін. Алайда, жалпы әлемдік үрдістер криптовалюта нарығының айтарлықтай өсуін көрсетеді, демек, сұраныстың өсуі Қазақстанды да айналып өтпейді. Криптовалюта бойынша есеп айырысу тәуекелін азайту және ішкі нарық көлемін бақылау үшін ҚР Ұлттық Банкі деңгейінде криптовалюта әзірлеу орынды деп ойлаймын. Бұл мемлекеттік органдар тарапынан ақша қаражаты эмиссиясының мөлшерін нақты бақылауға мүмкіндік береді және азаматтарды жаңа валютаның күрт құнсыздануынан қорғайды. Енгізілген валюта фиаттық ақшалар мен бар криптовалюталар арасындағы делдал болады. Мұндай тетікті әзірлеу қағаз ақшаны Қазақстан криптовалютасына, одан әрі ақша қаражаты иесінің қалауы бойынша кез-келген басқа валютаға айырбастауға мүмкіндік береді. Бұл үшін Салық

кодексіне өзгерістер енгізу және криптовалюта операцияларын салық салу объектісі деп тану қажет. Криповалюталарға қарай қарау керек әдістерінің бірін Ястребов А., Макогон Е. өз мақаласында көрсетеді [5]. Авторлар криптовалютаны қысқа мерзімді қаржылық салым ретінде қарастыруды ұсынады. Бұл айырбастау операцияларының бухгалтерлік есебінде көрсетуге және оларға, атап айтқанда ҚҚС (тауарларды төлеу кезінде) және пайдаға (айырбастау немесе оны өтеусіз қалыптастыру кезінде) салық салуға мүмкіндік береді. Бұл ретте, өткір проблеманың бірі осы нарықта күн сайын жүзеге асырылатын операциялардың көлемін бақылау болады.

Қорытынды. Танымал болғанына қарамастан, криптовалюта арқылы трансакциялардың аз бөлігі жүзеге асырылады. Сонымен қатар, олар несие беруді жүзеге асыруға нашар бейімделген. Теориялық тұрғыдан қарастырғанда, криптовалюталар блокчейнмен бірге дүниежүзілік төлем жүйелерінің маңызды элементі және инвестициялық құрал болуы мүмкін, бірақ ол үшін олар баламалы технологияларға бәсекелестікпен төтеп беріп, масштабтау мен қауіпсіздікке байланысты мәселелерді шешуі тиіс. Ал әзірше олар көбінесе тәжірибелік сипатқа ие және пайдаланушылар үшін де, криптоактивтердің иелері үшін де айтарлықтай қауіп төндіреді.

Осылайша, криптовалюта саласын негізгі реттеу блоктарын көрсетіп, келесідей ұсыныстар тұжырымдадым:

1. Осы құбылыстың экономикалық мәнін ескере отырып, криптовалюта, токен ұғымын заңнамалық деңгейде анықтау.

2. «Негізгі экономикалық айырбас контурын» бөліп көрсету, яғни криптовалюталарды Қазақстан теңгесіне және шетел валютасына айырбастау арқылы құқықтық реттеуді қалыптастыру.

3. Жаңа қаржы технологияларын апробациялау мақсатында, сондай-ақ криптокендермен және криптовалютамен операциялардың кейбір түрлерінің ережелерін белгілеу үшін «реттеуші құмсалғыш» құру. Бүгінгі күні реттеуші құмсалғыштар арқылы қызметтер мен майнинг технологияларының смарт-келісімшарттары, ICO рәсімдері және т.б. өңделуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Барсукова С. Неформальная экономика: Курс лекций. – М.: ГУВШЭ, 2016.

2. Интернет-газета VESTI.RU [Электронды ресурс]. – Режим доступа: <http://hitech.vesti.ru/news/view/id/3771>.

3. Добкина Л. Биткоин для начинающих: Полное руководство [Электронды ресурс]. – URL: <https://ru.insider.pro/tutorials/> / 2017-06-29/bitcoin-dlya-nachinayushih-polnoe-rukovodstvo.

4. Glukhov V.V., Shmyreva A.I. Traditsionnaya teoriya fi nansov kak prepyatstvie k razvitiyu kriptovalyut [The traditional theory of fi nance as an obstacle to the development of cryptocurrency]. Sibirskaya fi nansovaya shkola – Siberian Financial School, 2016, no. 6, pp. 98-101.

5. Kuznetsov V.A., Yakubov A.V. O podkhodakh v mezhdunarodnom regulirovanii kriptovalyut (Bitcoin) v otdel'nykh inostrannykh yurisdiktsiyakh

[On approaches to international regulation of cryptocurrencies (Bitcoin) in certain foreign jurisdictions]. Den'gi i kredit – Money and Finance, 2016, no. 3, pp. 20-29.

6. Maramygin M., Prokofieva E., Markova A. Ekonomicheskaya priroda i problemy ispol'zovaniya virtual'nykh deneg (kriptovalyut) [The economic nature and problems of using virtual money (Cryptocurrencies)]. Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta – Journal of the Ural State University of Economics, 2015, no. 2, pp. 37-43.

7. Cryptocurrency Market Capitalizations платформасының сайты [Электронды ресурс]. URL: <http://coinmarketcap.com/>.

8. Coindata платформасының сайты [Электронды ресурс]. URL: <https://coindata.io/about/>.

9. Coinspeaker платформасының сайты [Электронды ресурс]. URL: <https://www.coinspeaker.com/category/reports/>.

Н. Бердимурат, кандидат экономических наук, PhD доктор

Ж.Е. Көкімбек, магистрант

Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Криптовалюта как феномен современной информационной экономики

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы теоретического понимания нового вида электронных денег – криптовалюты. На сегодняшний день в мире нет единого понятия криптовалюты. В одном источнике они объясняются как валюта, в одном – как товар или сырье. В результате были проанализированы современные концепции криптовалюты, на основе которых была определена и обоснована необходимость адекватного научного осмысления их. В статье уделяется особое внимание анализу динамики распространения и обращения криптовалют, в настоящее время вид криптовалют достигает до 1000 и общий объем капитализации достиг 200 млрд долларов. При этом обращается внимание на отсутствие нормативной правовой базы, регулирующей взаимоотношения между пользователями, на основе которой защищается не только тезис о необходимости детального научного исследования криптовалют, но и необходимость разработки институциональных норм.

В статье использовались методы сравнительного анализа, логического исследования, что позволило оценить характеристики криптовалют и механизмы их регулирования.

В различных аспектах (структуры, ассоциация пользователей, гендерные и возрастные особенности пользователей, device-типы и доля использования браузера) была дана оценка современного состояния криптовалюты. Проведена оценка механизма регулирования криптовалют в различных странах, признающих данный финансовый инструмент и активно регулирующих его, а также опровергающих и придерживающихся замкнутую позицию, но не имеющих нормативных оснований для его использования.

В части казахстанского регулирования нет законодательного определения криптовалюты, но за последние два года в этом направлении осуществляются мероприятия. В будущем криптовалют будет регулироваться на международном уровне, и особое внимание будет уделено предотвращению использования цифровых активов для отмывания денег и незаконных финансовых операций.

Ключевые слова: криптовалюта, блокчейн, биткоин, криптокошелек, майнинг, государственное регулирование, финансовая глобализация

N. Berdimurat, candidate of economic sciences, PhD doktor
Z.E. Kokimbek, undergraduate
Kazakh National University after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

Cryptocurrency as a phenomenon of modern information economy

Abstract. The article deals with the theoretical understanding of a new type of electronic money – cryptocurrency. Today, there is no single concept of cryptocurrency in the world. In one source, they are explained as a currency, in one-as a commodity or raw material. As a result, modern concepts of cryptocurrency were analyzed, on the basis of which the need for an adequate scientific understanding of them was determined and justified. The article focuses on the analysis of the dynamics of distribution and circulation of cryptocurrencies, currently the type of cryptocurrency reaches up to 1000 and the total capitalization has reached 100 billion dollars. At the same time, attention is drawn to the lack of a regulatory framework regulating the relationship between users, which protects not only the thesis about the need for a detailed scientific study of cryptocurrencies, but also the need to develop institutional norms.

The article uses methods of comparative analysis and logical research, which allowed us to evaluate the characteristics of cryptocurrencies and the mechanisms of their regulation.

In various aspects (structures, user associations, gender and age characteristics of users, device-types and the percentage of browser usage), the current state of the cryptocurrency was assessed. The assessment of the mechanism of cryptocurrency regulation in various countries that recognize this financial instrument and actively regulate it, as well as refuting and maintaining a closed position, but do not have regulatory grounds for its use.

In terms of Kazakhstan's regulation, there is no legal definition of cryptocurrency, but over the past two years, measures have been taken in this direction. In the future, cryptocurrencies will be regulated internationally, and special attention will be paid to preventing the use of digital assets for money laundering and illegal financial transactions.

Key words: cryptocurrency, blockchain, bitcoin, cryptowallet, mining, government regulation, financial globalization.

Ж. Бейсенулы, магистрант
Академии государственного управления
при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматриваются основные направления государственной политики в сфере местного самоуправления, реформы принятые государством для развития института местного самоуправления в Казахстане. Целью научного исследования является раскрытие сути актуальных проблем, которые, по мнению автора, затрудняют внедрение местного самоуправления в общественно-политическую жизнь страны. Теоретической основой исследования является анализ законодательства и государственной политики в области местного самоуправления. Автор приходит к выводу, что основной проблемой внедрения местного самоуправления является неэффективность государственной политики в сфере местного самоуправления. В этой связи, предлагает рекомендации по совершенствованию государственную политики в сфере местного самоуправления. Практическая значимость исследования заключается в том, что теоретические идеи, предложения и выводы могут быть использованы государственными органами при разработке нормативных актов по совершенствованию института местного самоуправления в Республике Казахстан.

Ключевые слова: местное самоуправление, органы местного самоуправления, государственная политика, местное сообщество, концепция развития местного самоуправления.

Местное самоуправление является одним из важнейших институтов современного государства, и залог экономического роста страны, развития гражданского общества и благополучия всех граждан. Поэтому многие страны стремятся совершенствовать государственное управление и внедрить наиболее оптимальные модели местного самоуправления, в том числе Казахстан.

Государственная политика в сфере местного самоуправления основывается на Конституции Республики Казахстан и регулируется Законом «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан». Целью государственной политики в сфере местного самоуправления является обеспечение дальнейшего развития местного самоуправления и повышения эффективности его деятельности как необходимых условий становления экономически и социально развитого демократического государства.

Основополагающие нормы местного самоуправления были заложены в Конституции Республики Казахстан (далее – Конституция). Так в статье 89 Конституции установлено: «В Республике Казахстан признается мест-

ное самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения». Согласно Конституции право на непосредственное осуществление населением местного самоуправления, представлено лишь сходами и собраниями местного сообщества, при этом местное сообщество не является органом местного самоуправления и не обладает статусом юридического лица. При этом, местное сообщество не имеет реальных механизмов управления, а лишь обладает функциями согласования и одобрения [1].

Организация и деятельность института местного самоуправления регулируется Законом «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» (далее – Закон). Законом раскрываются понятия, местного самоуправления, органов местного самоуправления и местного сообщества. Так согласно Закону, местным самоуправлением является деятельность, осуществляемая населением непосредственно, а также через маслихаты (представительные органы местного управления) и другие органы местного самоуправления, направленная на самостоятельное решение вопросов местного значения под свою ответственность. Органом местного самоуправления, являются органы, на которые в соответствии с Законом возложены функции по решению вопросов местного значения.

В настоящее время, функций местного самоуправления возложены на органы местного государственного управления, а именно акиму (глава местного исполнительного органа), акимат (местный исполнительный орган), территориальный совет местного самоуправления (консультативно-совещательный орган при акимате) [2].

Таким образом, органы местного самоуправления в Казахстане представлены органами местного государственного управления, на которые возложены функции по осуществлению местного самоуправления. Это в свою очередь, создает правовую коллизию в законодательстве и искажает идею местного самоуправления в целом.

Вместе с тем, основные приоритеты государственной политики в сфере местного самоуправления отражены в Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан. (далее – Концепция) [3]. В основу Концепции были заложены общепризнанные ценности муниципальной демократии и муниципального управления, закрепленные в Европейской хартии местного самоуправления.

Реализации Концепции было рассчитано на 2013-2020 годы и разделен в два этапа.

На первом этапе (период с 2013 года по 2016 год) было реализовано расширение потенциала действующей схемы управления, прежде всего на нижних уровнях власти, то есть в сельской местности.

Основными направлениями определены:

- повышение роли населения в решении вопросов местного значения через собрания (сходы) местного сообщества;
- создание механизма активного вовлечения населения города республиканского значения и столицы, городов областного значения в процесс принятия управленческих решений, путем создания маслихатами общественных структур для взаимодействия акима с население;

- назначение акимов села, поселка, города районного значения акимами районов с согласия районных маслихатов;
- расширение финансовой самостоятельности нижних уровней управления.

Во втором этапе (с 2017 года по 2020 год) реализуется следующие:

- формирование органов местного самоуправления на нижних уровнях управления, что включает решение вопросов разграничения функций местного государственного управления и самоуправления;
- формирования представительных органов, бюджета и собственности.

Однако, в Концепции не нашли отражение основные фундаментальные принципы местного самоуправления заложенные в Европейской хартии местного самоуправления [4].

В частности, эти принципы подразумевают следующее:

- самостоятельность органов местного самоуправления в решении местных вопросов;
- конкретные полномочия и компетенцией, установленные в законах;
- право органов местного самоуправления на судебную защиту с целью защиты самостоятельности при осуществлении своих полномочий.

Процесс организации системы местного самоуправления в Казахстане и действующее законодательство о местном государственном управлении и самоуправлении, указывают на следующие проблемы:

- установленное Конституцией право на непосредственное осуществление населением местного самоуправления, представлено лишь собраниями и сходами местного сообщества, который обладает лишь функциями согласования. Поэтому местное сообщество не получило реального влияния на практике, не произошло каких-нибудь значительных перемен в существующей системе государственного управления;

- представительные органы – маслихаты, являющиеся органами местного самоуправления, остаются зависимыми от исполнительных органов власти, в большей мере от акимов соответствующих административно-территориальных единиц в связи с фактической неподчиненностью последних перед маслихатами и населением;

- отсутствуют четкие разграничения в полномочиях органов местного самоуправления и местных государственных органов. Осуществление органами местного государственного управления функций местного самоуправления, запутывает идею местного самоуправления в понимании местного населения, при этом создает правовую коллизию и искажает основные принципы местного самоуправления заложенные в Европейской хартии местного самоуправления.

Необходимо отметить, что эффективность государственной политики в сфере местного самоуправления во многом не зависит, от наличия всего комплекса необходимых законов обеспечивающих правовую, организационную и экономическую основу самоуправления, но и от понимания населением своих прав и возможностей в системе местного самоуправления [5].

Учитывая вышесказанное, пришел к выводу что, действующая система местного самоуправления в Казахстан нуждается в совершенствовании государственной политики в сфере местного самоуправления и пересмотре ее основных направлений в соответствии с фундаментальными принципами указанных в Европейской хартии местного самоуправления.

В этой связи, предлагаю следующие рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере местного самоуправления:

– разработать и принять новую концептуальную модель развития местного самоуправления, который соответствует принципам Европейской хартии местного самоуправления;

– определить перечень законов и нормативных актов, в которые необходимо внесение изменений и дополнений для создания новой концептуальной модели развития местного самоуправления;

– поэтапная реализация концептуальной модели развития местного самоуправления с проведением мониторинга и оценки результатов.

Таким образом, предложенные рекомендации направлены на совершенствование государственной политики в сфере местного самоуправления и создают условия для внедрения эффективной системы местного самоуправления. Так для внедрения эффективной системы местного самоуправления, необходимо проделать огромную работу по корректировке нормативно-правовой базы, применительно практики, изменение системы местного самоуправления и модернизации мышления населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Казахстан // <https://online.zakon.kz/document/doc> (Дата обращения 21.05.2020 г.)

2. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // <https://online.zakon.kz/document> (Дата обращения 21.05.2020 г.)

3. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» // https://online.zakon.kz/document/doc_id=31297357 (Дата обращения 23.05.2020 г.)

4. Европейская хартия местного самоуправления от 15 октября 1985 года [Электронный ресурс] – https://online.zakon.kz/Document/doc_id=1010970 (Дата обращения 23.05.2020 г.)

5. Развитие местного самоуправления в Казахстане. Отчет по оценке влияния изменений законодательства на практику местного самоуправления. ОО «ЭХО», 2018 г. // http://www.echo.kz/images/reports/msu_echo.pdf (Дата обращения 23.05.2020 г.)

Ж. Бейсенұлы, магистрант
Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру

Түйіндеме. Мақалада жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары, Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқару институтын дамыту бойынша мемлекет қабылдаған реформалар туралы айтылады. Зерттеудің мақсаты – жергілікті өзін-өзі басқаруды елдің қоғамдық-саяси өміріне енгізуді қиындататын өзекті мәселелердің мәнін ашу.

Зерттеудің теориялық негізі – жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы заңнама мен мемлекеттік саясатты талдау. Автор жергілікті өзін-өзі басқаруды енгізудің басты мәселесі жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімсіздігі туралы қорытындыға келеді. Осыған байланысты жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы теориялық идеяларды, ұсыныстар мен тұжырымдарды мемлекеттік органдардың Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару институтын жетілдіруге арналған ережелерді әзірлеу кезінде қолдана алатындығында.

Түйінді сөздер: жергілікті басқару, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мемлекеттік саясат, жергілікті қоғамдастық, жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасы.

Zh. Beisenuly, Master's degree,
Academy of public administration
under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan

Improvement of state policy in the field of local self-government in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article considers the main directions of state policy in the field of local self-government, the reforms undertaken by the state for the development of the Institute of local self-government in Kazakhstan. The purpose of the research is to reveal the essence of current problems that, according to the author, make it difficult to implement local self-government in the socio-political life of the country. The theoretical basis of the research is the analysis of legislation and state policy in the field of local self-government. The author comes to the conclusion that the main problem of implementing local self-government is the inefficiency of state policy in the field of local self-government. In this regard, it offers recommendations for improving state policy in the field of local self-government. The practical significance of the research is that theoretical ideas, suggestions and conclusions can be used by state bodies in the development of regulations to improve the institution of local self-government in the Republic of Kazakhstan.

Keyword: local self-government, local self-government authority, state policy, local community, concept of local self-government development.

Е.Н. Кожамет, магистрант
Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
г. Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РК

Аннотация. В каждом государстве существуют правоохранительные органы, которые призваны обеспечивать исполнение требований конституции, законов, указов главы государства и других нормативных актов. Такие органы есть и в Республике Казахстан. К правоохранительным органам относятся: прокуратура, органы внутренних дел, органы национальной безопасности.

Основной целью деятельности правоохранительных органов является защита права от возможных нарушений, выявление, пресечение, предупреждение правонарушений, а также применение к правонарушителям мер государственного принуждения.

Правительство РК для модернизации деятельности органов внутренних дел разработало Дорожную карту по модернизации органов внутренних дел на 2019-2021 годы.

В данной статье рассмотрены основные направления модернизации системы органов внутренних дел РК. Раскрыты девять основных направлений Дорожной карты по модернизации органов внутренних дел РК на 2019-2021 годы.

Анализ задач и целей различных правоохранительных органов позволяет говорить о наличии некоторых спорных аспектов правоохранительной деятельности. Основные направления правоохранительной деятельности взаимосвязаны друг с другом и этим определяется актуальность исследования дальнейшего совершенствования деятельности правоохранительных органов.

Ключевые слова: реформирование, модернизация, оплата труда, социальная защита, гражданская защита

В период дальнейшего развития правового демократического государства, современной правовой системы, институтов гражданского общества, реализация курса на неукоснительное обеспечение прав и свобод граждан является важнейшим приоритетом деятельности органов внутренних дел Казахстана. В этом контексте подготовка кадров новой формации для системы органов внутренних дел является ключевой. На заседании Общественного совета состоялось подробное обсуждение положения дел в учебных заведениях МВД, названы имеющиеся проблемы образования и предложены пути совершенствования подготовки специалистов для органов внутренних дел [1].

Министерство внутренних дел Республики Казахстан постоянно осуществляет деятельность по подготовке высококвалифицированных кадров. Данная подготовка включает в себя работу руководства и кадровых

подразделений центрального аппарата министерства и практических органов по подбору, расстановке и воспитанию личного состава, деятельность ведомственных учебных заведений по обучению будущих полицейских, а также повышению профессиональной квалификации действующих сотрудников. Отметим, что с учетом существующих реалий, МВД РК принимает меры по совершенствованию подготовки высококвалифицированных кадров [2].

В 2019 году началось самое масштабное в истории реформирование органов внутренних дел. Модернизация системы будет проходить системно в течение трех лет.

Правительство РК для модернизации деятельности органов внутренних дел разработало Дорожную карту по модернизации органов внутренних дел на 2019-2021 годы. Дорожная карта предусматривает девять основных направлений. Рассмотрим более детально каждую из девяти основных направлений.

Первое включает в себя оптимизацию организационно-штатной структуры. Так, был проведен анализ функций МВД и его ведомств. По результатам упразднены 106 излишних управленческих звеньев и 1 483 руководящие и на 11% сокращена численность МВД (-10 592 ед.). Проводится поэтапный перевод должностей сержантского состава строевых подразделений в офицерские. В текущем году переведено 1 916 ед. (ДП г. Нур-Султан, Актюбинской, Алматинской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Костанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Туркестанской областей). Остались 2 445 ед.

Второе направление – улучшение системы оплаты труда и социальной защиты сотрудников. Сэкономленные средства и дополнительно выделенные из бюджета средства направлены на дифференцированное повышение зарплаты с 1-го июля т.г. сотрудникам: патрульной полиции на 65%; оперативно-следственных подразделений на 55%; УИП (ИДН) и преподавателям на 25%; сотрудникам остальных служб полиции и УИС на 20%. Также расширен Перечень сотрудников, получающих компенсацию за аренду жилья (сотрудники оперативно-следственных подразделений, участковые, инспектора по делам несовершеннолетних, патрульные полицейские) [1].

Третье направление – отбор и подготовка кадров. Модернизация ведомственного образования. Оптимизирована система ведомственного образования. Из 12 учебных заведений остались 5 лучших (упразднены УЦ г. Нур-Султан, Алматы, Темиртау, Костанай, Семей и Актау, в г. Павлодар готовят сержантов КУИС). Теперь полицейских обучают в 3-х академиях, Актюбинском юридическом институте и Шымкентском учебном центре. Исключена подготовка по программам бакалавриата. Осуществляется прием выпускников ВУЗов на 3-6-месячные курсы первоначального обучения, в зависимости от специализации. Утверждены новые квалификационные требования, способствующие продвижению по службе молодым перспективным сотрудникам, в том числе из других госорганов и негосударственного сектора [3].

Четвертое – исключение несвойственных функций. В конкурентную среду передано 33 охраняемых объекта госорганов и юридических лиц. Сокращена практика массового привлечения полиции к обеспечению безопасности спортивных и культурно-массовых мероприятий. Теперь орга-

низаторами массовых мероприятий привлекаются работники частных охранных структур и волонтеры.

Пятое – новые форматы работы с населением. В городских и районных отделах полиции по принципу ЦОНов созданы 239 «фронт-офисов». Ежегодно ОВД оказывается 40 видов госуслуг. Еженедельно руководство МВД и ДП проводится прием граждан. Графики приёмов размещены на сайтах и в соцсетях. Руководителями ОВД и УИП проводятся отчетные встречи с населением. Работает «Блог министра внутренних дел», куда с начала года поступило порядка 3 тыс. обращений (изучаются, принимаются необходимые меры, информируются авторы обращений). В каждом ДП созданы ведомственные сайты, аккаунты, на которых размещается актуальная для населения информация.

Шестое – внедрение новых критериев оценки. Теперь оценка эффективности деятельности полиции будет проводиться по наиболее важным количественным критериям, основанным на правовой статистике, и качественным, базирующимся на социальных исследованиях. Это наиболее сбалансированная система оценки, ориентирующая правоохранительные органы на эффективное выполнение поставленных задач и минимизирующая риски, связанные с погоней за статистическими показателями.

Седьмое направление – борьба с коррупцией. Совместно с Агентством по противодействию коррупции и институтами гражданского общества разработан трехсторонний План [3].

Восьмое – модернизация УИС. Предусмотрены 7 направлений модернизации:

1) проработка вопроса раздельного содержания в осужденных за насильственные преступления, оптимизации режимов, учреждений и штатной численности;

2) расширение системы видеонаблюдения;

3) повышение заработной платы сотрудников УИС;

4) проработка вопросов передачи воспитательной колонии для несовершеннолетних в МОН (нецелесообразно) и медицинского обеспечения осужденных в Министерство здравоохранения (пилот в Алматинской и Карагандинской областях);

5) внедрение инструмента оценки риска правонарушителя, состоящего на учете службы пробации (опыт Европы и США);

6) введение психологов в службы пробации;

7) привлечение частного бизнеса к созданию производств на территории учреждений УИС. Улучшаются условия трудовой занятости осужденных – трудоустроено 75%. Для поддержания социально полезных связей внедряются интернет-свидания. Намечено проведение форума «Открытый диалог – инструмент реформирования пенитенциарной системы», позволивший обеспечить вовлечение общественности в обсуждение вопросов изучения проблем в сфере прав осужденных.

Девятое – модернизация органов гражданской защиты [4]. Оптимизированы оперативно-спасательные отряды:

– 5 региональных аэромобильных оперативно-спасательных отрядов (Центральный, Восточный, Западный, Северный, Южный);

– 10 оперативно-спасательных отрядов (Актюбинской, Акмолинской, Алматинской, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Карагандин-

ской, Павлодарской, Мангистауской, Северо-Казахстанской областей и города Шымкента). Их функции переданы Службам пожаротушения и аварийно-спасательных работ Департаментов по ЧС регионов.

В рамках реализации Послания Главы государства от 2 сентября 2019г. начата работа по дифференцированному повышению с 1 января 2020 года окладов сотрудникам гражданской защиты (на 20-65%) – из бюджета выделено 40 млрд. на 3 года. Министерство внутренних дел активно придерживается концепции «Слышащего государства» и является открытым настолько, насколько позволяют законы о его деятельности [4].

Обобщая вышесказанное, хотелось бы отметить, что Министерство внутренних дел – достаточно большое ведомство, которое включает в себя, помимо корпуса полицейских, Национальную гвардию и органы гражданской защиты. Поэтому в процессе реформ в органах внутренних дел происходит одномоментное воздействие на все стороны многогранной деятельности МВД.

Новая программа модернизации органов внутренних дел под названием «Дорожная карта» в таком исполнении появилась впервые. При этом ее следует воспринимать как начало большого и длительного пути по повышению эффективности ОВД. Дорожная карта рассчитана на 3 года, то есть по 2021 год будут идти реформы, которые коснутся правоохранительной, организационной деятельности системы, ее юридического обеспечения и социально-правовой защиты личного состава [5].

Таким образом, мы считаем, что исторически Министерство внутренних дел всегда было «закрытым» за семью печатями государственным правоохранительным органом. Здесь надо исходить из того, что МВД не гражданское ведомство и не может быть всецело открытым и прозрачным. Но в условиях модернизации органов внутренних дел на основе Дорожной карты, есть некоторые аспекты их деятельности которые можно сделать прозрачным в определенных областях деятельности с учетом требований МВД РК.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Косыбаев Ж.З. Совершенствование ведомственного образования на современном этапе // Материалы МНК ЕНУ, 2017 г.
2. Тузельбаев Е.О. // Вестник казахско-русского международного университета. Актобе, 2013
3. inform.kz https://www.inform.kz/ru/kak-prohodit-modernizaciya-organov-vnutrennih-del-v-kazahstane_a3578330
4. Когамов М.// интервью д.ю.н. академика АЕН РК, почетного юриста Казахстана, председателя общественного совета по вопросам деятельности органов внутренних дел – Медиа центру органов внутренних дел РК
5. Дорожная карта по модернизации органов внутренних дел на 2019-2021 годы

Е.Н. Қожахмет, магистрант
Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Алматы қ., Қазақстан

ҚР ішкі істер органдарының қызметін жетілдірудің негізгі бағыттары

Түйіндеме. Әрбір мемлекетте Конституция, заңдар, Мемлекет басшысының жарлықтары және басқа да нормативтік актілер талаптарының орындалуын қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органдары бар. Мұндай органдар Қазақстан Республикасында да бар. Құқық қорғау органдарына: прокуратура, ішкі істер органдары, Ұлттық қауіпсіздік органдары жатады.

Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі мақсаты құқықты ықтимал бұзушылықтардан қорғау, құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, алдын алу, сондай-ақ құқық бұзушыларға мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану болып табылады. Құқық қорғау қызметінің міндеттері мен мақсаттары оны қандай субъект жүзеге асыратындығына байланысты түрі өзгертіледі.

Бұл мақалада ҚР Ішкі істер органдары жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттары қарастырылған. 2019-2021 жылдарға арналған ҚР Ішкі істер органдарын жаңғырту бойынша Жол картасының тоғыз негізгі бағыты ашылды.

Әр түрлі құқық қорғау органдарының міндеттері мен мақсаттарын талдау құқық қорғау қызметінің кейбір даулы аспектілерінің бар екендігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Құқық қорғау қызметінің негізгі бағыттары бір-бірімен өзара байланысты және осымен құқық қорғау органдарының қызметін одан әрі жетілдіруді зерттеудің өзектілігі айқындалады.

Түйінді сөздер: реформалау, жаңғырту, еңбекке ақы төлеу, әлеуметтік қорғау, азаматтық қорғау

E.N. Kozhakhmet, Undergraduate
Eurasian Academy of law named after D.A. Kunaev, Almaty, Kazakhstan

Main directions of improving the activity of internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan

Abstract. In each state, there are law enforcement agencies that are designed to ensure compliance with the requirements of the Constitution, laws, decrees of the head of state and other regulations. There are such bodies in the Republic of Kazakhstan. Law enforcement agencies include: the Prosecutor's office, internal Affairs agencies, and national security agencies.

The main purpose of law enforcement agencies is to protect the law from possible violations, identify, prevent, and prevent offenses, as well as apply state enforcement measures to offenders. The tasks and goals of law enforcement activities vary depending on which entity they are carried out by.

This article discusses the main directions of modernization of the system of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. Nine main directions of the Roadmap for the modernization of internal Affairs bodies of the Republic of Kazakhstan for 2019-2021 have been revealed.

Analysis of the tasks and goals of various law enforcement agencies suggests that there are some controversial aspects of law enforcement. The main directions of law enforcement activities are interrelated with each other and this determines the relevance of the study of further improvement of law enforcement agencies.

Key words: reform, modernization, remuneration, social protection, civil protection.

А.С. Асилова, «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті,
экономика ғылымдарының кандидаты
Экономика және бизнес Жоғары мектебі
әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ӘЛ ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ – ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АСА ЕРЕКШЕ, ЖЕТЕКШІ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРНЫ

Бүгінгі таңда білім беру саласына жаһандану себептеріне байланысты исламдық қаржыландыру енгізілуде. Исламдық қаржыландыру Қазақстанда және көрші елдерде белсенді дамып келеді. Республикада исламдық қаржыландыру құралдары «Астана» халықаралық қаржы орталығының (AIFC) көмегімен жетілдіріліп отыр.

Әл Фараби атындағы ҚазҰУ жетекші қазақстандық жоғары оқу орны ретінде AIFC және Катар университеті Хамад Бин Халифамен бірлесіп исламдық қаржыландыруды белсенді дамытуда. Әл Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекеттік және муниципалды жобалар үшін де, жеке жобалар үшін де балама қаржыландыру көздерін құру мақсатында исламдық қаржыландыру индустриясын дамытуды жоспарлап отыр. Ол үшін ең жақсы халықаралық тәжірибе мен стандарттарға сәйкес келетін барлық қажетті инфрақұрылым мен нормативтік-құқықтық база жасалды. AIFC исламдық қаржылық қызмет көрсету индустриясы исламдық банктердің, активтерді басқару компанияларының, инвестициялық қорлардың, такафулдар және ретакул компаниялар, басқа исламдық қаржы ұйымдарының, сондай-ақ жетекші халықаралық исламдық қаржы институттарының қатысушыларын қамтиды.

Соңғы уақытта Қазақстанда қарқынды дамып келе жатқан және әлемдік қаржы кеңістігін сенімді жаулап алған исламдық қаржы жүйесінің жұмыс істеу тақырыбына деген қызығушылық күн санап артып келеді. Исламдық қаржы ұйымдары мен институттарының саны үнемі өсіп келеді, мұсылман емес елдерде де жаңа исламдық сақтандыру қорлары мен компаниялар бар. Исламдық қаржы институттарының қызметі әр түрлі және күрделі бола түсуде. Исламдық қаржы ұйымдарының ауқымды операцияларды ұйымдастыруға және қолдауға арналған мүмкіндіктері, әлеуеті мен құзыреттері де кеңеюде.

Әл Фараби атындағы ҚазҰУ Қазақстанның жоғары оқу орындары арасында ұлттық рейтингінің көшбасшысы. Университет Қазақстан Республикасы Президентінің «Сапа саласындағы жетістіктері үшін» сыйлығының бірінші лауреаты және тарихтағы сапа мен қызмет көрсету саласындағы жетістіктері үшін Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) сыйлығының лауреаты атанды. QS-2019 халықаралық пәндік рейтингіне Орталық Азия елдері арасында тек Қазақстан ғана кіре алды. Тізімге республиканың он университеті енді. Ең жоғары орынға әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ие болған болатын. Биыл әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті өзінің 85 жылдық мерейтойы атап өтілді. Соңғы он жыл ішінде университет көптеген шыңдарды бағындырып, көптеген жоспарларды жүзеге асырды. Әл Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті өзінің түлектерімен мақтанады, олардың арасында көптеген мансаптық тұлғалар бар. Министрлер, депутаттар, түрлі деңгейдегі әкімдер, Қазақстандағы көптеген жоғары оқу орындарының ректорлары, еліміздегі және шетелдердегі ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар мен банктердің басшылары.

ҚазҰУ Экономика және Бизнес Жоғары мектебінің «Қаржы және есеп» кафедрасы қазіргі заманғы қаржы нарығымен келісе отырып, жоғарыда аталған жаһандануды қолға алып, жеке мамандық ашып, осы саланың бірқатар мамандарын тарту арқылы Қазақстан Республикасында исламдық қаржыландырудың болашағын дамытуға үлкен үлес қосты. Яғни, 2019 жылы 15 мамырда Астана Халықаралық Қаржы Орталығы және Катар Хамад Бин Халифа университетімен ынтымақтастық негізінде, әл Фараби атындағы ҚазҰУ-дің Экономика және Бизнес Жоғары мектебінде бірегей Исламдық қаржы орталығы ашылды. Орталықтың ашылуы аясында исламдық қаржыландыруды дамыту мәселелері бойынша әл Фараби атындағы ҚазҰУ ректоры Ғалым Мұтанов мырза қаржы секторы үшін жоғары білікті мамандарды даярлау, экономиканың өрлеуінің негізгі факторларының бірі болып табылатынын атап өткен болатын. Жаңадан ашылған Бизнес-құзыреттілікті дамыту класстерінде қазіргі таңда «Биржалық технологиялар», «Исламдық қаржы» орталықтары және Erasmus+ENINEDU жобасы бойынша құрылған «Кәсіпкерлік пен инновациялар орталығы» жұмыс жасайды.

Бүгінгі күні университетте 20000-ға жуық студенттер білім алып, 2500-ден астам оқытушылар, олардың ішінде: 27 ҰҒА академигі, 6 Халықаралық жоғары мектеп академиясының академигі, 400-ден аса профессорлар мен докторлар, 800-ден астам кандидаттар мен доценттер еңбек етеді. ҚазҰУ Республикадағы іргелі зерттеу бағдарламалары жалпы мөлшерінің 50% жүргізілетін 20 ғылыми-зерттеу институты мен халықаралық ғылыми орталық болып табылады. Университет жанында колледж, біліктілікті көтеру институты және бітіруші түлектер қосымша әскери мамандық алып шығып, ҚР Қарулы күштері қатарында, ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдарында, кеден қызметі мекемелерінде қызмет етуге мүмкіндік беретін әскери кафедра жұмыс істейді.

Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті – Quacquarelli Symonds (QS, Ұлыбритания), Thomson Reuters (США) агенттіктерінің зерттеулеріне сәйкес, дүниежүзі деңгейіндегі университеттер көрсеткіші бойынша әлемдік топ-университеттер рейтингінде 220 дәрежеге енген, БҰҰ бас хатшысы Пан Ги Мунның ұсынысымен Біріккен Ұлттар Ұйымының «Академиялық ықпал» бағдарламасына қабылданған әлемдік үздік университеттердің ортаңғы бөлігіндегі Орталық Азиядағы тұңғыш университет. Осындай көрсеткіштер ҚазҰУ-ін Қазақстан Республикасының аса ерекше, жетекші жоғарғы оқу орны деп айтуымызға толық мүмкіндік береді және мақтан тұтамыз.

А. Әлмағанбет, А. Жандосова, студенты 4 курса, специальности «Финансы»
Н.Ш. Сырлыбаева, кандидат экономических наук, доцент кафедры «ФиУ»
Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ, ВЕДУЩИЙ ВУЗ КАЗАХСТАНА

На настоящее время высшие учебные заведения играют большую роль в социальном, экономическом и технологическом развитии нашей страны. Нынешние ученики школ и студенты высших учебных заведений являются будущим казахстанского общества. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев поставил новые задачи перед высшими учебными заведениями – «Образование должно стать центральным звеном новой модели экономического роста».

В Казахстане город Алматы можно выделить как город студентов. Не каждый город может похвастаться таким огромным количеством высших учебных заведений. Из большого количества высших учебных заведений находящихся в городе Алматы, в особенности хотелось бы выделить Казахский национальный университет имени аль-Фараби. Обращая внимание на профессорско-преподавательский состав и отношение педагогов к студентам, а также в заинтересованности получить высококачественное высшее образование, мой выбор остановился именно на данном университете.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби является одним из лучших высших учебных заведений по стране. Занимает 1-ое место в рейтинге многопрофильных вузов Казахстана. Хотелось бы отметить, что каждый студент знает, как ярко провести студенческую жизнь в стенах Казахского национального университета имени аль-Фараби. Студенты, учащиеся в нашем университете развиваются разносторонне. Они являются участниками, различных спортивных и научно-исследовательских соревнований, все это совмещая с учебным процессом.

КазНУ имеет многоуровневую систему образования:

- 1) высшее базовое образование (бакалавриат);
- 2) высшее специальное образование;
- 3) магистратура;
- 4) докторантура (PhD).

Из всего обилия факультетов хотелось бы выделить Высшую школу экономики и бизнеса. Кафедра «Финансы и учет» в научно-исследовательском и учебном процессе сотрудничает с другими высшими учебными заведениями, научно-исследовательскими институтами и зарубежными учебными заведениями. Основной целью преподавателей и профессоров факультета является привлечение студентов к научно-исследовательской работе, а также подготовка высококлассных специалистов.

Среди выпускников университета – известные политики, журналисты, публичные деятели. Обучение проходит в экологически чистом и безопасном районе города Алматы. На территории университета находятся: 14 учебных корпусов, 16 студенческих общежитий, Дворец студентов им. У.А. Джолдасбекова, Научная библиотека, Комбинат питания, Интернет центр, Спорткомплекс и стадион, а также Центр обслуживания студентов «Керемет». Научная библиотека КазНУ им. аль-Фараби считается одной из самых крупных в Центральной Азии. Особенно студенты этого университета тепло выделяют Дворец студентов им. У.А. Джолдасбекова, где проходят многочисленные концерты и выступления. Для особо отличившихся студентов в учебе и в общественной жизни университета существует спортивно оздоровительный лагерь на оз. Иссык-Куль, где учащиеся могут отдохнуть и набраться сил.

При университете имеется военная кафедра. Выпускники КазНУ получают дополнительную военную специальность, офицерское звание, что дает возможность служить в рядах Вооруженных сил РК, в органах внутренних дел и национальной безопасности, учреждениях таможенной службы. В настоящее время КазНУ им. аль-Фараби успешно сотрудничает более чем с 400 крупнейшими университетами мира, что позволяет студентам данного университета продолжать обучение в одном из этих университетов по программе академической мобильности среди студентов.

Авторлар туралы мәлімет

Абдимаханов Е. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Аманбаева А.А. – PhD докторы, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті, Семей қ., Қазақстан

Асилова А.С. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Әлмағанбет А. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Әлімбай Г.Қ. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Байдаулетов М.Б. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Барышева С.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Тұран» Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бейсенұлы Ж. – магистрант, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Бердимурат Н. – экономика ғылымдарының кандидаты, PhD докторы, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Джаншианло Р.Е. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Ержан Г. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жакенова М.Б. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Жандаралы З. – студент, Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Жандосова А. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Исаева А.Т. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Нархоз» Университеті» АҚ, Алматы қ. Қазақстан

Искакова М.С. – докторант, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті, Семей қ., Қазақстан

Карабаева Ж. – аға оқытушы, Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Кожажмет Е.Н. – магистрант, Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ., Қазақстан

Көкімбек Ж.Е. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Курманбай А.К. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қалиділда А.М. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Низамдинова А.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Нурғалиева Г.К. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Рымқұлова Ә.Ж. – магистрант, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Сырлыбаева Н.Ш. – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Тлеужанова Д.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

Халмұхамет А.С. – магистрант, әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан

Сведения об авторах

- Абдиманапов Е.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Аманбаева А.А.* – доктор PhD, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей, Казахстан
- Асилова А.С.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Әлмағанбет А.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Әлімбай Г.Қ.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Байдаулетов М.Б.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Барышева С.К.* – кандидат экономических наук, доцент, Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан
- Бейсенулы Ж.* – магистрант, Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Нур-Султан, Казахстан
- Бердимурат Н.* – кандидат экономических наук, доктор PhD, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Джанианло Р.Е.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Ержан Г.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Жакенова М.Б.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Жандаралы З.* – студент, Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы, Казахстан
- Жандосова А.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Исаева А.Т.* – кандидат экономических наук, доцент, АО «Университет «Нархоз», г. Алматы, Казахстан
- Исаева А.Т.* – кандидат экономических наук, доцент, АО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан
- Искакова М.С.* – докторант, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Семей, Казахстан
- Карабаева Ж.* – старший преподаватель, Алматинская академия экономики и статистики, г. Алматы, Казахстан
- Кожакмет Е.Н.* – магистрант, Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева, г. Алматы, Казахстан
- Көкімбек Ж.Е.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Курманбай А.К.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Қалиділда А.М.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Низамдинова А.К.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Нурғалиева Г.К.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Рымқұлова Ә.Ж.* – магистрант, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан, Казахстан
- Сырлыбаева Н.Ш.* – кандидат экономических наук, доцент, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
- Тлеужанова Д.А.* – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Нур-Султан, Казахстан
- Халмұхамет А.С.* – магистрант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Информация о членах редакционной коллегии

Искаков Узан Мулдашевич – заслуженный деятель РК, член Евразийской ассоциации оценки качества образования, доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Сатмурзаев Асан Адабекович – доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Амангелдиновна Глеужанова Данагуль – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

Валентина Бондаренко – кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики РАН, академик РАЕН и МАЕБ, директор Международного фонда Н.Д. Кондратьева, Россия

Петя Колева – доктор PhD, Франция

Дюлгерова Нина – д.э.н., профессор, Варнерский Свободный университет имени Чернорица Храбра, Республика Варна

Темирханов Ерканат Уакбаевич – доктор экономических наук, профессор, Казахстан

Шимшиков Жангельды Ерденович (Казахстан) – кандидат экономических наук, профессор, директор Центра социально-экономических исследований – филиала РКП «Институт Экономики» КН МОН РК, Казахстан

Барышева Салима Кожаметовна – кандидат экономических наук, доцент, Казахстан

Шамуратова Назгуль Балабаевна – доктор делового администрирования, Институт экономических исследований, Нур-Султан, Казахстан

Жамкеева Махаббат Кангожиевна – доктор PhD, Центр исследований, анализа и оценки эффективности, Нур-Султан, Казахстан

Petr Hajek – доктор PhD, Европейский институт прикладных наук и менеджмента, Прага, Чехия

Требования к содержанию и оформлению статей

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан по экономическим наукам, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

Журнал рассчитан на работников ВУЗов и научных учреждений, магистрантов и докторантов, государственных и общественных деятелей, руководителей органов управления, финансовых структур. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Основные разделы журнала «Транзитная экономика»:

- ВОПРОСЫ ТЕОРИИ
- ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ
- МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА
- ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Журнал осуществляет прием научных статей для публикации от преподавателей ВУЗов, научных работников, экономистов-практиков и докторантов.

Условия размещения публикаций в журнале

Для публикации в журнале «Транзитная экономика» принимаются статьи на казахском, русском и английском языках, содержащие ранее не опубликованные проблемные, обзорные, дискуссионные статьи в области экономических наук.

К оформлению статей предъявляются следующие требования

Предлагаемые к публикации статьи должны отражать научную новизну, практическую ценность исследуемой проблемы, содержать глубокий экономический анализ, заканчиваться аргументированными выводами, предложениями авторов. Необходимо соблюдать единообразие терминов, обозначений, условных сокращений и символов, избегать повторов.

Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен превышать 15 страниц печатного текста. Минимальный объем статьи – 5 страниц.

На первой странице указывается Международный рубрикатор научно-технической информации (МРНТИ) – слева в верхнем углу; далее на языке статьи.

Аннотация дается в начале текста на том языке, на котором цитируется статья (150-200 слов). Аннотация на казахском и английском языках. Перед каждой аннотацией написать фамилию и инициалы, название статьи на соответствующем языке аннотации. Ключевые слова на казахском, русском, английском языках внизу аннотации на соответствующем языке аннотации.

Аннотация является кратким изложением содержания научного произведения, дающая обобщенное представление о его теме и структуре.

Ключевые слова должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи. Для каждого конкретного материала задайте 5-6 ключевых слов в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.

Авторы, информация об авторах, название статьи, аннотация и ключевые слова указываются на 3-х языках.

Литература приводится в порядке цитирования в конце статьи. В тексте указать ссылки на литературу в квадратных скобках.

Статьи публикуются казахском, русском, английском языках

Последовательность представления материала:

- МРНТИ;
- название статьи;
- инициалы и фамилия автора;
- ученая степень, ученое звание, почетное звание;
- должность, место работы;
- контактная информация, которая может быть размещена в открытом доступе (для каждого автора: e-mail, город, страна проживания), а также контактные телефоны для связи с редакцией журнала;

- расширенная, структурированная аннотация (на трех языках) 150-200 слов;

- ключевые слова (на трех языках не более 5, строчными буквами, через запятую);

- текст статьи (рисунки и, таблицы и т.д.) (кроме обзорной) должен включать следующие разделы: введение, экспериментальная часть, результаты и обсуждения, заключение, список использованных источников;

- список использованных источников (не менее 5).

Статьи, оформление которых не соответствует указанным требованиям, к публикациям не принимаются. Статьи будут приниматься к публикации после тщательного отбора. Редакция оставляет за собой право сокращать статьи и вносить поправки.

Текст статьи должен быть набран на компьютере в формате doc (MicrosoftWord 97/2000; XP 2003), шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4, размер кегля – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание по ширине. Абзацный отступ – 0,8 см. Поля верхнее – 2, нижнее – 2, левое – 2, правое – 2.

Статьи не должны быть перегружены рисунками и графиками.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими, чистыми. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки.

Редакция журнала не несет ответственность за содержание статьи, за несоответствие текста и литературы, за источники, использованные в тексте статьи. Редакция журнала надеется на компетентность, профессионализм и ответственность авторов статьи за содержание текста и литературы статьи.

